

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL HAREKETLERİN DEĞİŞEN DOĞASI:

YENİ KİMLİKLER-YENİ HAREKETLER

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
PROF. DR. ABDULLAH KORKMAZ AHMET ÇETİNTAŞ

MALATYA - 2018

TC.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TOPLUMSAL HAREKETLERİN DEĞİŞEN DOĞASI:
YENİ KİMLİKLER-YENİ HAREKETLER

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ABDULLAH KORKMAZ

AHMET ÇETİNTAŞ

MALATYA-2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TOPLUMSAL HAREKETLERİN DEĞİŞEN DOĞASI:
YENİ KİMLİKLER-YENİ HAREKETLER**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ

HAZIRLAYAN
Ahmet ÇETİNTAŞ

Jürimiz 29.12.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Doktora Tezini oybirliği ile başarılı bularak Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı	İmzası
1. Prof. Dr. Abdullah Korkmaz.....	
2. Prof. Dr. Cemalettin Çopuroğlu.....	
3. Prof. Dr. Hüsnüye Canbay Tatar.....	
4. Doç Dr. Abit Bulut.....	
5. Yrd.Doç. Dr. Beyzade Nadir Çetin.....	

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 04.01.2018 tarih ve 2018/01 sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürü

ONUR SÖZÜ

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora tezi olarak sunduğum " **Toplumsal Hareketlerin Değişen Doğası: Yeni Kimlikler-Yeni Hareketler**" adlı çalışmanın, tezin seçilme safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya' da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Ahmet ÇETİNTAŞ

29.12.2017

BİLDİRİM

Hazırladığım doktora tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, doktora tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım;

Doktora tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Doktora tezimi sadece İnönü üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

*Doktora tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde doktora tezimin tamamı erişime açılabilir.

19.02.2018

Ahmet Çetintaş

ÖZET

Bu çalışma çağdaş toplumsal hareketlerin süregiden toplumsal değişme süreçleri boyunca nasıl şekillendiğini ve bu süreçleri nasıl şekillendirdiğini anlama çabasının bir ürünüdür. Çalışmada toplumsal hareketler, toplumsal değişimin aktörleri, destekçileri ve sonuçları olarak, toplumsal muhalefetin görünür hale geldiği bir alan şeklinde ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında toplumsal hareketler teorisinin ana hatları ortaya konulmuş, ikinci kısmında ise çağdaş toplumsal hareketlerin doğası izah edilmeye çalışılmıştır. Araştırma türleri açısından “temel araştırma” sınıfına giren bu çalışmada, yöntem olarak teorik kaynaklara ve alanda yapılmış olan uygulamalı araştırmalara odaklanılmıştır. Elde edilen bulgular yorumlanarak araştırmanın varsayımı bağlamında test edilmiştir. Bu çerçevede çağdaş toplumsal hareketlerin tarihsel olarak öncüllerinden farklılaştığı ve yeni bir forma kavuştuğu ancak yeniliğin bir kopuş şeklinde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kolektif davranış, Toplumsal Hareketler, Toplumsal Değişme, Kimlik, Küreselleşme.

ABSTRACT

This study is a product of the effort to understand how contemporary social movements are shaped during the on-going processes of social change and how they shape these processes. Within the study, social movements were dealt with as the actors, supporters and outcomes of the social change, as an area where social opposition becomes visible. In the first part of the study, outlines of the theory of the social movements were put forward and in the second part, the nature of the contemporary social movements were tried to be explained. This study, which is classified as "basic research" in terms of the research types, focuses on theoretical sources and applied research in the field. The findings were interpreted and tested in the context of the research hypothesis. Within this scope, it was concluded that contemporary social movements have been differentiated from their predecessors historically and reached a new form, but that is not in the form of a break.

Keywords: Collective Behaviour, Social Movements, Social Change, Identity, Globalization.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinde kolektif eylem faaliyetlerine katılım şeklinde beliren ve demokratikleşme süreçleriyle kendini özgün bir şekilde gösteren toplumsal hareketler, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren başlayan süreçte yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte, toplumsal hareketlerin amaç, kapsam ve konularında olduğu gibi toplumsal talepleri ileten araçlarında da bir değişme yaşanmıştır.

İçerisinde bulunduğumuz çağda toplumsal hareketleri “yeni” olarak nitelemeye yetecek kadar farklılaşmış hareket türü tespit edebilmek mümkündür. Bu durum onların iddialarında, taleplerinde, aktörlerinin içerisinde çığa geldikleri toplumsal tabanlarında, örgütlenme ve kolektif davranış esnasında tercih ettikleri stratejilerde ve daha birçok boyutta kolaylıkla gözlemlenebilir.

Tüm araştırma sürem boyunca ufku açıyan fikirleriyle daima yanımda olan, bilimsel tecrübelerinden ve metod anlayıştan sürekli feyz aldığım değerli danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Korkmaz'a, çalışmamın her aşamasında ihtiyaç duyduğum her an bana yeni bir bakış açısı kazandıran ve cesaretlendiren değerli hocam Prof. Dr. Taner Tatar'a, faydalı uyarılarıyla çalışmamın tamamlanmasına katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Hüsniye Canbay Tatar ve Doç. Dr. Abit Bulut'a, can kardeşim Doç. Dr. Ersan Ersoy'a ve elbette sabrımı daima en üst sınırına kadar zorladığım eşim Çiğdem Çetintaş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Malatya- 2017

Ahmet ÇETİNTAŞ

KISALTMALAR

A.g.e: Adı geçen eser

A.g.m: Adı geçen makale

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

C: Cilt

ev: Çeviren

Der: Derleyen

Edit: Editör

Haz: Hazırlayan

N: Number

P: Page

s: Sayfa

Ss.: Sayfa Sayısı

V: Volume

Vb: Ve benzeri

Vd: Ve diğerleri

Vs: Vesaire

Yay: Yayın

Yy: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY.....	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
BİLDİRİM	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
TOPLUMSAL HAREKETLERİN DEĞİŞEN DOĞASI: YENİ KİMLİKLER-YENİ HAREKETLER	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLER TEORİSİNİN ANA HATLARI	4
1. Toplumsal Hareketlerin Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi	4
1.1. Toplumsal Hareket Kavramı	4
1.2. Toplumsal Hareketlerin Yaşam Döngüsü.....	9
1.3. Toplumsal Hareket Tipolojileri	14
1.4. Toplumsal Hareket Teorileri	20
1.4.1. Klasik Yaklaşımlar: Kolektif Davranış, Görelî Yoksunluk ve Kitle Toplumu Teorileri	21
1.4.1.1. Kolektif Davranış Teorisi	21
1.4.1.1.1. Chicago Okulu ve Kolektif Davranış.....	22
1.4.1.1.2. Neil Smelser ve Kolektif Davranışa Yapısal Yaklaşım	25
1.4.1.2. Kitle Toplumu Teorisi.....	27
1.4.1.3. Görelî Yoksunluk Teorisi	30
1.4.2. Çağdaş Yaklaşımlar: Kaynak Mobilizasyonu Teorisi ve Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi	31
1.4.2.1. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi	33
1.4.2.2. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİĞİN TOPLUMSAL İNŞASI VE TOPLUMSAL HAREKETLERİN DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ	53
1. Kimliğin Kavramsal Çerçevesi ve Toplumsal İnşası	53
2. Kolektif Davranış Oluşumu ve Kolektif Kimlik Bağlamında Toplumsal Hareketler	61
3. Modern Kimliğin Dönüşümü ve Farklılık Politikalarının Ortaya Çıkışı: Postmodern Kimlik Tartışmaları	74
4. Toplumsal Değişmenin Sonuçları ve Aktörleri Olarak Toplumsal Hareketler/Yeniliğe Götüren Süreç ve Değişen Toplumsal Yapılar	82

4.1. Modern Toplumsal Hareketlerin İlk Örnekleri	85
4.2. Toplumsal Hareketler Örgütlenme Sürecinde	91
4.3. Modern Devletlerarası Sistemin Bir Parçası Olarak Toplumsal Hareketler	101
4.4. Yeni Değerler	107
4.5. Yeni Kimlikler-Yeni Hareketler	111
4.6. 21. Yüzyılda Toplumsal Hareketlerin Mevcut Doğası Üzerine Düşünceler	125
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA	156

GİRİŞ

Bir kolektif davranış biçimi olarak toplumsal hareketler, değişmeyi doğuran, değişmeye direnen ya da değişmeyi destekleyen bilinçli ve organize bir çabaya tekabül eder. Bu durum aynı zamanda onların çözüm önerileri getiren bir yapıya sahip olduklarının da göstergesi olur. Nitekim toplumsal hareketler, değişim taleplerini haklı gösteren, bir dizi fikir ya da inançlara sahip olmak durumundadırlar. Belki de her şeyden önce bir kimlik iddiasına sahip olmaları gerekmektedir. Toplumsal değişmeyi ortaya çıkarabilecek ya da ona direnebilecek bir güç olarak ortaya çıkmaları işte tam da bu noktada belirir.

Toplumsal hareketler, dünya tarihinin uzun seyri içerisinde daha geniş bağlamlarda gerçekleşen ve farklı türden etkileşimlerin toplamı olarak ortaya çıkan değişimlerin birer sonucu şeklinde meydana geldikleri gibi, değişmeyi gerçekleştiren ya da onu zorunlu kılan başat aktörler olarak da tarih sahnesinde kendilerine müstesna bir yer edinmişlerdir. Nitekim toplumsal hareketlerin görece örgütlü organize çabalar biçiminde 18. yüzyılın sonlarında İngiltere ve Kuzey Amerika’da görülmeye başlandığı andan itibaren hem toplumsal değişimin itici gücü hem de sonuçları itibariyle günümüz dünyasının şekillenmesi noktasında önemli işlevler üstlendikleri açıktır.

Kendilerine özgü yapıları itibariyle günümüzde toplumsal hareketler, onları açıklamaya yönelik hemen hemen bütün teorik perspektiflerin sınırlarını zorlamaktadır. Nitekim iki yüz yıldan uzun bir süredir toplumsal muhalefetin mekânları olarak dünya tarihini meşgul eden toplumsal hareketlerin bürünmüş olduğu yeni formların belirli bir çerçeveye oturtulması gayet zahmetli bir çabadır. Bu güçlüğü aşmanın önkoşulu hareketleri toplumsal olanın içine yerleştirmekle mümkün olabilir. Aksi halde toplumsal hareketin kendisine odaklanmak ilişkili olduğu süreçleri gözden kaçırmaya sebep olacaktır. Hareketlerin içerisinden çıkageldikleri kurumsal ortama dair tespitler yapılmadığı müddetçe onları açıklamakta mümkün olmayacaktır. Toplumsal hareketlere dair bir araştırma ancak değişimi izah edebildiği kadar değerli olacaktır. Bu çerçevede çalışmamızda söz konusu ettiğimiz problem, “çağdaş toplumsal hareketlerde yeni olan nedir?” hususu olduğundan, öncelikle toplumsal hareketlerin uzun tarihsel seyir içerisinde daimî olarak ilişkide olduğu kurumsal yapıların izah edilmesi gereği bir

zorunluluk halini almıştır. Bu bağlamda yapmış olduğumuz çalışmada “toplumsal hareketlerin yapısındaki morfolojik değişmeler ile bir bütün olarak toplumsal dönüşümler arasında tespit edilebilir bağlar olduğu” varsayılmıştır. Toplumsal hareketler teorisine kuramsal bir katkı sağlama yolunda sarf edilmiş çabalara mütevazı bir katkı yapacak olan bu çalışmada, öncelikli olarak toplumsal hareketlerin teorik çerçevesinin belirli bir zemine oturtulması amaçlanmış, ardından da çağdaş toplumsal hareketlerin doğasının izahı hedeflenmiştir.

“Toplumsal Hareketlerin Değişen Doğası: Yeni Kimlikler-Yeni Hareketler” konulu kuramsal çalışmamız araştırma türü olarak “temel araştırma” sınıfına girmektedir. Bu sebeple temel araştırmaların amacına uygun olarak var olan bilimsel bilgiye yenilerini katmak ve teorik seviyeyi yükseltme gayesini gütmektedir. Araştırmamızın yöntemi, anlama ve nedensel ilişkiler kurma doğrultusunda, teorik kaynaklardan ve alanda yapılmış olan uygulamalı çalışmalardan elde edilen bilgiler ve bu bilgilerin yorumlanması şeklinde belirlenmiştir.¹

Yapmış olduğumuz çalışmada toplumsal hareketler, etkileşim içerisinde olduğu daha genel değişmelerle birlikte ele alınmış, hareketlerin ortaya çıkma süreçlerinin analizine ek olarak hareketlerin kurumsal yapı üzerindeki etkileri de anlaşılabilir kılınmaya çalışılmıştır. Nitekim toplumsal hareketler ortaya çıktıkları toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullardan bağımsız olmadığı gibi bu koşulların bağımlı değişkeni de değildir. Bu iki uç arasında toplumsal hareketlerin nerede olduğunu kestirmek çoğu zaman oldukça güç olsa da tercih ettiğimiz anlayış, hareketlerin hem sebep hem de sonuçlar olarak algılanması gerekliliği üzerinedir.

Toplumsal hareketlerin doğasını ve tarihsel seyir içerisinde yapısında meydana gelen değişmelerin boyutlarını tespit etmeye yönelmiş çalışmamız iki ana bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölüm, toplumsal hareketler teorisinin ana hatlarını sistematik bir bütün halinde anlaşılabilir kılma amacına yönelmiştir. Bu ilk bölümde toplumsal hareket kavramının çerçevesi çizilmiş, toplumsal hareketlerin yaşam döngüsüne dair ileri sürülen fikirler analitik tahlil yeteneğimizi artırmak amacıyla açıklığa kavuşturulmuş, toplumsal hareket teorisyenleri tarafından geliştirilen, hareketlerin büyük resmini anlamamıza

¹ BAL Hüseyin; **Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, No:20, Isparta-2001, s.64.

yardımcı olacağını düşündüğümüz, toplumsal hareket tipolojileri açıklığa kavuşturulmuştur. Daha sonra hareketlerin analizine ve anlamlandırılmasına yönelik kavramsal çerçevelerin gömülü olduğu alanlar olarak ele aldığımız, toplumsal hareket teorilerini daha iyi kavrayabilmemizi sağlayacak genel görünümeler üzerinden hareketler bir tasnife tabi tutulmuştur. Bütün toplumsal hareketler üzerine genelleştirilebilecek bir teori oluşturma amacını gütmeyen bu kısımda, yaklaşımların üzerinde yükseldiği zaman ve mekân koşulları da dikkate alınarak, toplumsal hareketlerin izahı hususunda sahip oldukları sınırlılıklar ve imkânlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kolektif davranış, görelî yoksunluk ve kitle toplumu teorilerinden oluşan klasik yaklaşımlarla, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler teorilerinden oluşan çağdaş yaklaşımlar olarak iki ana kısım oluşturulmuştur.

İkinci bölümde ise kimliğin toplumsal inşası ve toplumsal hareketlerin dönüşüm süreçleri üzerine odaklanılmıştır. Öncelikle kimliğin kavramsal çerçevesi ile gerek bireysel gerekse kolektif düzeyde inşa süreçlerinin nasıl işlediğine değinilmiştir. Daha sonra toplumsal hareket açıklamalarının üzerine kurulduğu kolektif davranış oluşumu ve kolektif kimlik arasındaki etkileşim izah edilmiş ve bu yolla geliştirdiğimiz anlayışın toplumsal hareketlerin dönüşüm süreçlerini ve doğasını anlamaya katkı sağlayacağı umulmuştur. Ardından yine aynı yönelimle modern kimliğin dönüşümü ve çağdaş toplumsal hareketlerin önemli bir bileşeni durumunda olan farklılık politikaları bağlamında postmodern kimlik tartışmalarının ortaya çıkışı ele alınmıştır. İkinci bölümün son kısmında ise toplumsal hareketlerin tarihsel süreçte attığı adımlar takip edilerek çağdaş toplumsal hareketlerin geçirdiği morfolojik değişimlerin neler olduğu hususu ile toplumsal değişime açısından hangi rolleri üstlendikleri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu kısım toplumsal hareketlerin doğası bakımından önem arz eden bazı hususiyetlerdeki dönüşümler dikkate alınarak alt kısımlara ayrılmıştır.

TOPLUMSAL HAREKETLERİN DEĞİŞEN DOĞASI: YENİ KİMLİKLER-YENİ HAREKETLER

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLER TEORİSİNİN ANA HATLARI

1. Toplumsal Hareketlerin Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi

1.1. Toplumsal Hareket Kavramı

Toplumsal hareketlerin çeşitli görünümünün tespit edilebileceği farklı toplumsal yapılardan bahsedilebilirse de onun kavramsal çerçevesinin büyük oranda demokratik toplumlarla bağlantılı olarak oluşturulduğu görülmektedir. Nitekim toplumsal hareket faaliyetinin, on sekizinci yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de demokratik temsilciliğin yükselişiyle yakından ilişkili olduğu düşünülür. Ancak bu durum toplumsal hareketlerin demokratik toplumlarla sınırlı olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla toplumsal hareketler çoğu kez demokratikleşme süreci ile ilişkilendirilmiş olsa da çeşitli görünümünü daha otoriter toplumlarda da tespit edebilmek mümkündür.²

Toplumsal hareket kavramının, politik mücadelelerle ilişkili olarak bilimsel tartışmaların içerisine girişi Alman sosyolog Lorenz von Stein'in 1850'de kaleme aldığı "History of the French Social Movement from 1789 to the Present" isimli eseriyle olmuştur. Daha çok sınıf mücadelesiyle ilgilendiği bilinen Lorenz von Stein, sermayeyi ve insanları coğrafi bölgelere hızla yayan sanayi devriminin politik, sosyal ve çalışma ortamlarında yarattığı büyük değişiklikler üzerine dikkatleri çekerek, on dokuzuncu yüzyılın ortasındaki burjuva-sanayi toplumunun analizinden toplumsal hareketlere dair konseptini geliştirmiştir.³ Ancak bu aşamada, 1848 tarihli Marx ve Engels'in Komünist Manifestosu'nda da belirtildiği şekliyle toplumsal hareket kavramı tekil olarak ve işçi sınıfının bağımsız bir hareketi olarak ele alınmaktaydı. Kavram yine aynı dönemden

² CHRISTIANSEN, Jonathan; *"Narrative Social Movements"*, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.4.

³ FLYNN, Simone, I.; *"Types of Social Movements"*, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.25.

başlayarak örgütlü proleter çabaların yanı sıra çiftçileri, kadınları ve hak talebinde bulunan çeşitli toplumsal kesimleri de kapsayacak şekilde genişleyerek, bugün çoğu analizcinin yaptığı şekliyle çoğul olarak yani toplumsal hareketler olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴ Yirminci yüzyılın ilk bölümünde ise sosyolojideki kolektif eylem araştırması devrim, ayaklanma, şiddet, kalabalıklar ve kitlesel histeri gibi davranış biçimlerine ağırlık verdi. Bu tür kolektif eylemlerin, hızlı bir toplumsal değişime karşı verilen akılcı olmayan tepkiler olduğu yönündeki Durkheim'in fikirleriyle karakterize olmuş bu anlayış, hareketleri yerleşik toplumsal düzen için tehdit oluşturduğu şeklindeki bir inancı paylaşıyordu.⁵

Değişikliği protesto etmek için topluca hareket eden insanlardan müteşekkil girişimlere tarihsel olarak birçok örnek verilebilirse de (örneğin, on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki ekmek isyanları) çağdaş toplumsal hareketler, önemli sayıdaki insanın değişimi teşvik etmek için çabalarını organize etmeleriyle karakterizedir ve bu tür hareketler, sendikalaşma, feminizm, eşcinsel hakları ve çevrecilik ve sivil haklar hareketiyle ilişkilendirilir. Bu hareketler genellikle belirli bir konuyu (ayrımcılık gibi) düzenlemekte veya bir krizden (özellikle ekonomik veya askerî) kaynaklanmaktadır. Örneğin, sivil haklar hareketi ABD'nin Güney eyaletlerinde ırk ayrımcılığına dair uygulamalardan kaynaklanarak oturma eylemleri, boykot eylemleri ve şiddetsiz protestolar gibi toplu eylemler yoluyla ırkçılığa dikkat çekti. Dolayısıyla, toplumsal hareketler, bir toplumda toplumsal değişime neden olan ya da toplumsal değişime direnen bireylerin ve grupların kasıtlı, görece organize çabaları olarak tarif edilebilir.⁶

Toplumsal hareketler, modern yaşamın ortak davranış biçiminin ve özelliğinin yaygın bir şeklidir. Kolektif davranış, belirsiz durumlara ortak bir çözüm geliştirmeye çalışan çok sayıda insan tarafından gerçekleştirilen hedef odaklı bir etkinlik olarak kabul edildiğinde, toplumsal hareketler, kurulu politik kurumların dışında tipik olarak faaliyet gösteren belirli bir kolektif davranış şekli olarak tanımlanabilir ve belirli bir toplumsal meseleyi hedefleyebilir veya kapsamı daha geniş olabilir ve toplumdaki temel pek çok

⁴ TILLY, Charles; **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Çev.: Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul-2008, s.20.

⁵ WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; "*Major Social Movements*", **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.35.

⁶ WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; a.g.m., s.34.

konuyu hedefleyebilir. Böylece, bazıları küçük ve yerel olduğu gibi diğerleri büyük ve küresel bir çerçevede üyelere ilham verirler. Toplumsal hareketlerin hedefleri de değişir. Bazıları politika veya yasal reforma yönelik olarak çalışırken diğerleri protesto sinyali vermekte ve bir şekilde sorunlu olan sosyal, kültürel, ekonomik veya politik yaşam alanlarına dikkat çekmektedir.⁷ Dolayısıyla toplumsal hareketler çok çeşitli formlarda görülür. Bir mahallede toksit atık çöplüğünün inşasına karşı bir hareket şeklinde görülebilecekleri gibi ulusal ya da hatta uluslararası alanda odaklanabilirler. Bazıları var olan politik bir sistemi iyileştirmek isteyebilir; bazıları da değişimi durdurmayı hedefleyebilir. Öte yandan, bazıları politik değildir ve bunun yerine kültürel ya da bireysel değişim arayabilirler. Diğerleri hem politik hem de toplumsal düzeyde devrimci bir değişiklik arayabilir.⁸

Donetella D. Porta ise toplumsal hareketleri siyasal iktidara ve elitlere düzenli erişimi olan istikrarlı siyasî birimler olarak bir siyasî parti ya da çıkar grubu olarak kabul etmez. Ona göre toplumsal hareketler ne örgütsüz, kısa süreli ve hedefsiz bir kitle hali, ne de eğilimdir. Daha çok, bunlar arasında bir yerdedirler. Toplumsal hareketler örgütlü fakat çoğu kez resmi olmayan toplumsal varlıklar olarak bir hedefe yönelmiş olduklarından (ki bu hedefler spesifik ve dar bir politikayı hedef alabilir ya da daha geniş anlamda kültürel değişime yönelik olabilir) çatışma içerisindedirler.⁹ Dolayısıyla bir toplumsal hareket, açıkça tespit edilen muhaliflerle çatışma ilişkileri içerisinde bulunan, resmi ya da yoğun gayri resmi ağlarla bağlantılı ve ayrı bir kolektif kimliği paylaşan bireylerin ve/veya grupların gayri resmi bir kümesi olarak düşünülebilir.¹⁰

Alain Touraine, toplumsal hareket düşüncesinin, her toplumsal yapılanmanın merkezinde bir temel çatışmanın olduğu varsayımına dayandığını belirtir. Ona göre bu çatışma daha önce ulusla hükümdar sonra da çalışanlarla işverenleri karşı karşıya getirirken günümüz toplumunda temel çatışma “Özne”nin savaşımları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mücadele pazar ve ona ait uygulamaların hedefleri ile otoriter ve toplulukçu hâkim güçlere karşı yürütülen bir alanda ortaya çıkmaktadır. Sanayi

⁷ WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; a.g.m., s.34.

⁸ CHRISTIANSEN, Jonathan; “a.g.m., s.4.

⁹ CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.14.

¹⁰ PORTA, Donetella D.-DIANI, Mario; **Social Movements An Introduction**, Balcakwell Publishing, 2006, s.20.

toplumlarındaki ekonomik ve siyasal çatışma yerini bu kültürel çatışmalara bırakmıştır.¹¹ Nitekim özne pazar mantığına karşı ve toplulukçu erkin mantığına karşı verdiği mücadele ile kendini oluşturur.¹²

Grup bilinci, yani bir grup üyeleri arasında aidiyet ve dayanışma duygusu, toplumsal bir hareket için esastır, ancak ampirik olarak çeşitli derecelerde oluşur. Bu bilinç aktif katılım yoluyla üretilir ve çeşitli sosyo-psikolojik özelliklere sahip olabilir. Bu kriterle, toplumsal hareketler, genellikle hareketler olarak adlandırılan ve birçok bireyin benzer fakat koordinasyonsuz eylemlerinin sonucu olan, banliyö hareketleri ve moda gibi "sosyal eğilimler" den farklıdır.¹³ Dolayısıyla toplumsal hareketler değişiklikler yapmak ya da engellemek için yeterince güçlü bir grup etkisi elde edebilmek amacıyla bireyleri organize etmek üzere girişilen kasıtlı, gönüllü çaba olarak da tarif edilebilir. Çünkü onların katılımcılarının bireysel hedeflerinden çok grupların daha büyük hedeflerine hizmet ettiği düşünülür. Nitekim koordine edilmiş grup eylemleri daha geniş bir sosyo-politik bağlamda değişiklikler yapma ya da ortaya çıkarma kabiliyetine sahip olacaktır.¹⁴ Bu bağlamda toplumsal hareketler geleneksel olarak toplumsal değişimi ortaya çıkarmak için verilen örgütlü çabalar olarak tanımlanabilir.¹⁵ Gerçekten de toplumsal hareketleri toplumda yeni bir hayat tarzını veya yeni bir modeli ortaya çıkarmak ya da onu desteklemek için harekete geçen kolektif bir davranış biçimi olarak ele aldığımızda hareketlerin, toplumsal rahatsızlıklar temelinde ifade edilen talepler ile bunların çözümlenmesine yönelik çareleri öneren bir yapıya sahip olduğu görülür.¹⁶ Toplumsal hareket toplumsal düzenin bir takım hususiyetlerinin değişimine dair toplumsal olarak paylaşılan talepler olarak tanımlandığında, toplumsal harekete dair bu kavramsal çerçeve hareketlerin toplumsal değişimin gerçekleşmesi noktasında oynadığı role yapılan vurguyu ön plana çıkarır. Nitekim belirli zaman ve mekân koşulları altında

¹¹ TOURAINE, Alain; **Eşitliklerimizle ve Farklılıklarımızla Yaşayabilecek miyiz?**, Çev.: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2011, s.124-125.

¹² TOURAINE, Alain a.g.e., s.127.

¹³ HEBERLE, Rudolf; *"Types and Functions of Social Movements"*, **Social Movements, International Encyclopedia of the Social Sciences**, <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

¹⁴ FLYNN, Simone, I.; a.g.m., s.24.

¹⁵ CAIG, J-FORM, William; *"Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim"*, **Siyaset Sosyolojisi/Devletler, Sivil toplumlar ve Küreselleşme**, Ed.: Thomas Janeski-Robert Alfred-Alexander Hicks-Mildred A. Schwartz, Ed.: Soner Torlak, Çev.: Ajdan Küçükçiftçi-Ahsen Yalvaç-vd., Phoenix Yayınları, Ankara-2010, s.355.

¹⁶ TÜRKDOĞAN, Orhan; **Sosyal Hareketler Sosyolojisi**, Birleşik Yayınları, İstanbul-1997, s.12.

bir toplumun kurumlarının veya değerlerinin meşruluğu, toplumun farklı kesimleri tarafından değişim talepleri ile sorgulanabilir hale gelebilir. Elbette bu değişim talepleri bilinçli değişim talepleri olup, toplumsal düzenin tamamının veya bir bölümünün açık bir iddianamesi niteliğine sahiptir. Dolayısıyla hoşnutsuzlukları belirleyen, çözüm önerileri ortaya koyan ve değişim taleplerini haklı gösteren bir dizi fikir ya da inançlara ihtiyaç duyulur.¹⁷

Charles Tilly, bu tür eylemlerin resmi ya da yerleşmiş protesto kanallarına erişimi olmayan toplumsal grupların hayal kırıklıklarını ifade ettiğini savunarak toplumsal hareketlere dair bakış açısını oluşturmuştur. Bu bağlamda Tilly, kurulu toplumsal düzenin bazı yönlerine meydan okumaya odaklanan modern kolektif eylemi dört bileşen esasında kavramsal bir çerçeveye oturttu. Ona göre kolektif eylem, yasalar, idealler ya da bazı uygulamalar gibi durumları protesto etmek için organize olan, amaçlarını gerçekleştirmek üzere insan, para ve iletişim kanalları gibi kaynakları harekete geçiren, kadınlar, azınlıklar ya da gaylar gibi dezavantajlı grupların baskı altına alındığına dair bir takım ortak inançları paylaşan ve fırsatları kullanan toplanma eylemidir.¹⁸ Nitekim Tilly bir toplumsal hareketi, hedef alınmış olan otoritelere karşı ortak hak taleplerinde bulunan, süregiden organize bir halk girişiminin ya da kampanyaların, dernekler ve birlikler kurmak, mitingler düzenlemek, geçit törenleri yapmak, nöbet tutmak, dilekçeler göndermek, medyaya demeçler vermek şeklinde örneklendirilebileceğimiz toplumsal hareket repertuarı olarak kavramsallaştırdığı politik eylem türlerinin gerçekleştirilmesinin ve makul olma, birlik, sayı ve katılımcılarına bağlılık olarak belirlemiş olduğu ilkelerin katılımcılarının önünde sergilemesi şeklinde belirlenebileceğini düşündüğü üç unsurun yenilikçi bir sentezinden doğmuştur. Ayrıca bu unsurlardan hiçbirinin bir toplumsal hareket olarak nitelendirilemeyeceğini, toplumsal hareketi ortaya çıkaran şeyin bu üç unsur arasındaki etkileşimler olduğunu belirtir.¹⁹

Toplumsal hareketler hakkında Sidney Tarrow'un "ortak amaçları ve dayanışmaları olan insanlar tarafından gücün mevcut düzenlemelerine ve dağılımına

¹⁷ GUSFIELD, Joseph, R.; "*The Study of Social Movements*", **Social Movements, International Encyclopedia of the Social Sciences**, <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

¹⁸ TILLY, Charles; **From Mobilization to Revolution**, CRSO Working Paper, March-1977, s.10-12.

¹⁹ TILLY, Charles; **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Çev.: Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul-2008, s.17.

elitler, muhalifler ve otoritelerle devamlı etkileşim halinde meydan okunması”²⁰ şeklindeki kavramsallaştırması bize oldukça geniş bir kavrayış sunmaktadır. Nitekim bir toplumsal hareketin (ya da bu konuyla ilgili herhangi bir grup ya da organizasyonun) aktörlerin etkileşimde bulunduğu bir alan olarak düşünülmesi gerekir.²¹ Toplumsal hareketlerin kavramsal çerçevesini bu tanımlamada dikkat çeken iki özelliği dikkate alarak genişletebiliriz. Bu tanımlamada iki özellik dikkat çekmektedir. İlk olarak toplumsal hareketler kolektif meydan okumayı yani hem tartışmacı hem de uzlaşmacı kolektif eylem yoluyla kurumsal düzenlemeleri değiştirme bağlamındaki örgütlü çabaları gerektirir. Dolayısıyla kamu politikalarına odaklanabilirler ya da toplumsal kurumların yapısında, toplumsal faydanın dağıtımında ve toplumsal hak ve sorumluluk anlayışlarında daha genel değişimleri amaçlayabilirler. Tek bir biçimsel hareket örgütü gibi görünseler de hareketlerin birçoğu ortak amaçları, hedefleri ve ideolojileri olan, kişiler arası ağlar tarafından birleştirilmiş rekabet halindeki küçük grupların bulunduğu çoklu örgütsel alanlarda çalışır. Toplumsal hareketler hem tartışmacı hem de uzlaşmacı taktikler kullanarak, hedeflerinin gözünde belirsizlik yaratma ve böylece onları uygulamalarını değiştirmeye zorlama çabasındadırlar. Toplumsal hareketlerin ikinci özelliği ise onların doğasında var olan siyasî karakterleridir. Toplumsal hareketlerin amaçları tipik olarak, gücün ve otoritenin dağılımını ve onların diğer siyasî aktörlerle özellikle siyasî müttefikler, muhalifler ve otoritelerle sürekli etkileşimlerine dayanan etkilerini değiştirmeyi içerir.²²

1.2. Toplumsal Hareketlerin Yaşam Döngüsü

Toplumsal hareketlerin yaşam döngüsüne dair ilk çerçeve Herbert Blumer tarafından oluşturulmuştur. Ona göre bu dört aşama sırasıyla toplumsal karışıklık, popüler heyecan, biçimlendirme ve kurumsallaşmadır.²³ Toplumsal hareket aşamalarına dair bu ilk teorik çerçevenin temelleri üzerinde yükselen çağdaş anlayışlar bu süreçleri daha

²⁰ TARROW, Sidney; **Power in Movement (Social Movements and Contentious Politics)**, Cambridge University Press, Third Edition, 2011, s.9.

²¹ FINE, Gary, Alan; “*Public Narration and Group Culture: Discerning Discourse in Social Movements*”, **Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention)**, Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995, s.129.

²² CAIG, J-FORM, William; a.g.m., s.357.

²³ PORTA, Donetella D.-DIANI, Mario; a.g.e., s.150.

rafine bir hale getirerek toplumsal hareket aşamalarını şu şekilde formüle etmiştir:²⁴ Ortaya çıkma, kaynaşma ya da birleşme, bürokratikleşme ve çöküş.

İlk aşamada bir takım hak ya da taleplerle ortaya çıkmış insanların hareket etkinliklerine katılma kararını rasyonel ya da irrasyonel olarak almalarını sembolize eden ortaya çıkma aşamasıdır.²⁵ Blumer'in toplumsal karışıklık olarak belirlediği bu ilk aşamada yaygın bir hoşnutsuzluk hali hakimdir. Potansiyel hareket katılımcıları bazı politika veya sosyal koşullardan memnun olmamakla birlikte henüz bu durumu düzeltmek için inisiyatif almamış durumdadırlar. Almışlarsa bile bu kolektif eylemden çok bireysel çabalar şeklinde kendini gösterir. Mevcut koşullardaki rahatsızlıklar bu aşamada medya aracılığıyla sık sık gündeme gelebilir ve hoşnutsuzluk hissine katkıda bulunan politikalarda bir artış olabilir. Ayrıca bu aşamada bir toplumsal hareket organizasyonu da bulunabilir. Bu organizasyonun üyeleri ajitatörler olarak görev yapabilirler ve hoşnutsuzluklara ilişkin bilinci yükseltme noktasında roller ifa edebilirler.²⁶ Nitekim Eric Hoffer'in belirttiği üzere, bir kitle hareketine katılımın, aktörlerin hoşnutsuzluğundan kaynaklanan bir değişiklik isteği ile ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak hoşnutsuzluğun her zaman bir toplumsal harekete yol açacağı düşünülemez. Hoşnutsuzluğun muhalefet haline gelişi, değişmeyi ortaya çıkaracak olan kudrete sahip olduğuna inanan aktörlerle mümkün olabilir. Ayrıca amaçlanan değişmeyi ortaya çıkarmak için gerekli olan kudreti kendisinde bulan ve bununla ilgili vasıtalara sahip olduğunu düşünen aktörün geleceğe ilişkin bir inanç sahibi de olması gerekir. Nitekim toplumsal hareketlerin vaat ettiği ümitler, geleceğe ilişkin inançları pekiştirerek aktörleri harekete geçirir. Dolayısıyla insanların toplumsal hareketlere katılımı, hoşnutsuzluğun varlığını, kuvvetli bir doktrini, bir liderin önderliğini ya da yeni bir teknik üstünlüğü, değişmeyi doğuracak olan kudrete ve bu kudrete sahip olduğuna dair bir inancı ve geleceğe ait vaatlerin varlığı gibi koşulların var olması halinde gerçekleşir denilebilir.²⁷

Toplumsal hareketlerin yaşam döngüsündeki ikinci aşama birçok toplumsal hareketin bu noktaya varamadan kaybolup gittiği kaynaşma ya da birleşme aşamasıdır.

²⁴ CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.14.

²⁵ BARKAN, Steven E.; **Sociology Comprehensive Edition**, <https://2012books.lardbucket.org/pdfs/sociology-comprehensive-edition.pdf>, (02.04.2107), s.888.

²⁶ CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.15.

²⁷ HOFFER, Eric; **Toplumda Kitle Hareketleri ve Gerçek İnanç Adamı Kitle Hareketlerinin Gerçek Yönleri Üzerine Düşünceler**, Çev.: Erkil Günür, Bates Yayınları, İstanbul-1963, s.13-20.

İkinci aşamada hareketin yeni üyeleri nasıl ve hangi kesimlerden alacaklarına karar vermeleri ve hedeflerine ulaşmada kullanacakları stratejileri belirlemeleri gerekir. Bu noktada olumlu izlenimler kazanabilmek ve davalarının haklılığını kanıtlayabilmek için bazı medya araçlarını kullanmaları gerekebilir.²⁸ Örneğin, bir topluluktaki insanlar genel bir haksızlıkla ilgili olarak kendi aralarında şikayetlerini dile getirebilirler ancak, bu şikayetlerin üzerinde hareket etmek için bir araya gelmezler ve toplumsal hareket bir sonraki aşamaya geçmez. Bu ikinci aşama, sadece rahatsızlık duygusunu değil, artık rahatsızlığın ne olduğu ve sorumlunun kim veya neyin sorumlu olduğuna dair bir çerçevenin ortaya çıkışını simgeler. Bu aşamada hoşnutsuzluk artık koordine durumdadır ve bireysel değildir. Odaklanmış ve kolektif hale gelmiştir. Giderek liderlik ortaya çıkmakta ve hoşnutsuzluğu paylaşan kişiler birbirinin farkındadırlar.²⁹

Üçüncü aşama ise kurumsallaşma ve bürokratikleşme ile karakterize olur. Bir hareket büyüdükçe genellikle, ücretli liderler ve ücretli personeller hareketi gönüllü olarak başlatan insanların yerine geçeceğinden bürokratikleşme eğilimi baş gösterir denilebilir. Genellikle hareketlerin erken safhalarında görülen yıkıcı faaliyetlerden uzaklaşıldığı bu aşamada esas ilgi kaynakların artırılmasına yönelmiş bir hal alır. Nitekim hareketler en azından belli bir dereceye kadar bürokratikleşmiyorsa, odaklanmayı kaybedebilir ve devam edebilmek için yeteri kadar kaynaktan mahrum kalabilir.³⁰ Blumer tarafından "biçimlendirme" olarak tanımlanan bürokratikleşme aşaması örgütlenme ve koalisyon tabanlı stratejilerin daha üst seviyeleri ile karakterize olur. Bu aşamada bir dereceye kadar başarıya ulaşmış olan toplumsal hareketler, günlük operasyonlarını yürütebilir ve hareket hedeflerini gerçekleştirebilir uzaman personellere ihtiyaç duyar. Bu aşamadaki toplumsal hareketler, artık sadece hedef kitlelerine doğru ilerlemek ve seçim bölgelerini kurmak için kitlesel mitinglere ya da ilham veren liderlere güvenemez. Örgütlerin işlevlerini yerine getirmek için eğitilmiş personele güvenmek zorundadırlar. Bu noktadan itibaren toplumsal hareketlerin siyasî gücü politik elitlere daha düzenli erişebilecek olmaları dolayısıyla önceki evrelerden daha fazladır.³¹

²⁸ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.888.

²⁹ CHRISTIANSEN, Jonathan; "Four Stages of Social Movements", **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.16.

³⁰ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.888.

³¹ CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.17.

Dördüncü ve son aşama ise hareketlerin çöküşüdür. Toplumsal hareketler, bir ya da daha fazla nedenden ötürü sonunda çökebilmektedirler. Toplumsal hareketlerin yaşam döngüsünün son aşamasına yani çöküş sürecine girişi çeşitli faktörlerin tesiriyle ortaya çıkabilir. Toplumsal hareketleri çöküşe götürebilecek ilk faktör baskıdır. Baskı, otoriteler veya yetkili makamların bir toplumsal hareketi kontrol etmek veya yok etmek için şiddet içerebilecek olan bazı önlemler de dahil olmak üzere harekete geçmeye başladığında ortaya çıkar ve genellikle yasal meşruluk kisvesi altında hareketlerin kamu düzenini tehdit ediyor oldukları gibi bir gerekçeyle karakterize olurlar.³² Otoritenin hareketlere vermiş olduğu tepki bağlamında baskıcı bir tutumu benimsemesi hareketlerin bastırılmasına yol açabileceği gibi muhalefetin giderek daha fazla güçlenmesi sonucunu da doğurabilir. Hareketlerin çöküş süreci içerisine girişi bazı durumlarda amaçlarına ulaşmış oldukları, bazı durumlarda ise başarısız oldukları için gerçekleşebilir. Başarısızlık ve coşku kaybı, iç hizipleşmelerle görüş ayrılıklarının artmasına ve dolayısıyla hareketlerin çöküşüne zemin hazırlayabilir.³³ Bu durum genellikle çok spesifik hedeflerle donanmış toplumsal hareketlerde görülür. Amaçları çok açık olarak tanımlanmamış birden fazla gündeme sahip toplumsal hareketler bu noktada bazı avantajlara sahip görünse de onlarda net olarak tanımlanmamış amaçlar dolayısıyla bazı dezavantajlara sahiptirler. Bununla birlikte çoğu hareket kendine yeni gündemler bularak ve yeni kampanyalar düzenleyerek yoluna devam edebilir. Bazı durumlarda hareketler başarılarıyla birlikte gelen genişlemeyi kaldıracak örgütsel kapasiteyi genişletemediklerinde çöküşe geçerler. Ayrıca açık örgütsel yapılanmalara sahip hareketlerde dışardan müdahaleler ve örgüt içinde faaliyet gösteren farklı grupların hizipleşmeleri ile çöküş sürecine girebilir. Bu dezavantajları gören örgütler ise daha kapalı bir hal alabilir. Toplumsal hareketler için bir diğer tehlike ise mevcut yapılara iyice entegre olduklarında ortaya çıkabilir. Özellikle emek hareketlerinde görüleceği üzere uzun yıllar boyunca çeşitli baskılara maruz kalmış ve bu yolla toplumsal muhalefetin odağına oturarak mevcudiyetlerini korumuş hareketler, siyasî ve ekonomik kazanımlar elde ederek mevcut yapıya entegre oldukça, haklar ve talepler hükümetler tarafından garanti edilir hale gelmiş ve siyasî ve ekonomik sistemin işleyişinin bir parçası haline gelmişlerdir. Bu durum çoğu toplumsal hareket teorisyeni tarafından onların sistem

³² CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.18.

³³ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.888-889.

karşıtı özelliklerini yitirmiş oldukları gerekçesiyle eleştirilmelerine sebep olmuştur.³⁴ Bu durum hoşnutsuzlukların azalışıyla da alakalı olup, hoşnutsuzlukların azalması çoğu kez hareketlerin düşüşüne sebep olabilir.

Dört aşamalı toplumsal hareket teorisi bazı hareketler için yararlı fikirler sunarken diğer bazı hareketler için birtakım handikaplara sahiptir. Örgütsel yapıya verdiği önem ile hareketlerin siyasî başarısına gösterilen ilgi bu handikaplarının temelinde yatmaktadır. Açıkça tanımlanmış politik şikâyet ve hedefleri olan toplumsal hareketler bu modele çok iyi uyarken diğer bazı toplumsal hareket türleri için sınırlı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Toplumsal hareketler kültürel ve toplumsal sorunlara tepki olarak ortaya çıktığında bu hareketler gelişme aşamasına kolayca sığmamaktadır. Özellikle kültürel ve spesifik toplumsal sorunlara yönelik hareketlerde bu durum kendisini kuvvetli bir şekilde hissettirmektedir. 1960'lardan itibaren kimlik ve yaşam kalitesi sorunları etrafında ortaya çıkan, spesifik bir politik değişikliği istemekten ziyade yaşam tarzı değişikliklerini ve bireysel düzeyde tüketici alışkanlıklarını değiştirmeyi amaçlayan hareketler söz konusu olduğunda dört aşamalı toplumsal hareket teorisi sınırlı bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca toplumsal hareket daima aşamalar boyunca gelişmez. Zikredilen aşamalardan bazılarını atlayabilir ve bazı aşamalara hiç geçemeyebilir. Hatta bazı toplumsal hareketler ideolojik nedenlerle bilinçli olarak bürokratikleşmeyi reddetmeyi seçebilir. Bazı toplumsal hareketler bir düşüş dönemine girdikten sonra ortadan kalkmış gibi görünürken bir süre sonra tekrar ortaya çıkabilir. Tüm bunlara ek olarak dört aşamalı yaşam döngüsü teorisinin gözden kaçırdığı bir diğer husus, bir hareketin kimlik ve değerlerin korunmasına odaklanabilmek için kendini askıya alma durumudur.³⁵

Toplumsal hareketlerin yaşam döngüsüne dair birtakım esaslar belirlenebilse de hareketler için genel geçer bir yaşam döngüsü teorisi geliştirmenin çeşitli zorlukları barındırdığını belirtmek zorundayız. Her bir hareketin bu safhaları takip ederek gelişip sonunda yok olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Nitekim daha genel bir haklar hareketi içerisine dahil olarak yaşamlarını sürdüren çeşitli lokal hareketler tespit edebilmek pek ala mümkündür. Ayrıca örneğin hareket örgütlerinin bugünkü manada bir organizasyon ve örgütlenme yapısına kavuşması tarihsel olarak hareketlerin belirli bazı

³⁴ CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.19-20.

³⁵ CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.21-22.

aşamalardan geçmesi sonucunda mümkün olabildiği için hareketlerin tarihsel olarak görülen çeşitli örnekleri arasında bürokratikleşme açısından derece farklılıkları olduğunu söyleyebiliriz. Yine günümüz hareketlerinin toplumsal tabanlarının çeşitliliği ve önceki hareketlere oranla daha geniş ve esnek üyelik modellerine dayanıyor oluşu gibi hususlar bakımından hareket katılımcılarının hangi kesimlerden olacağına dair kararların net bir şekilde belirlenmesi pek mümkün değildir.

Toplumsal hareketlerin yaşam döngüsüne dair veremeye çalıştığımız bu sistematik yaklaşım toplumsal hareketler için genel geçer bir doğal bir yaşam döngüsü oluşturma amacını gütmemektedir. Bu hususta gösterilen gayret kolektif eylemin ve dolayısıyla toplumsal hareketlerin anlaşılabilmesi için analitik araçlar ortaya koyabilmektir. Bu analitik araçlar toplumsal hareketlerin başarı ya da başarısızlıklarının sebeplerini irdeleyebilmek, hareketlerin yürüdükleri yolda karşılaşılabilecekleri güçlükleri ortaya koyabilmek ve bu durumlarla başa çıkabilmek için ne tür girişimlerde bulunmaları gerektiği hususunda onlara bir yol haritası oluşturabilme imkanını verme noktasında rol ifa eder. Ayrıca toplumsal hareket araştırmacıları bu analitik araçlarla toplumsal hareketlerin liderlerini, katılımcılarını ve stratejilerini değerlendirme imkânına sahip olur ve toplumsal hareketlerin mevcut yapıları nasıl dönüştürdüklerini anlama imkanına kavuşur.³⁶ Toplumsal hareketler süregiden ve sonu gelmez bir çaba olarak algılanmamalıdır. Bütünüyle amacına ulaştığını hiçbir zaman düşünemeyiz. Onların sürekli gerilimler ve iç kopmalar bütünü olarak anlaşılması gerekir.³⁷

1.3. Toplumsal Hareket Tipolojileri

Toplumsal hareketlere ilişkin bir tipoloji, hareketlerin kapsamaları, kronolojisi, coğrafi odağı, stratejileri, hedefleri, amaçları, ekonomik kaynakları ve üyelik özellikleri de dahil olmak üzere sayısız kritere dayalı olarak oluşturulabilir. Ayrıca, analize tabi tutacağımız toplumsal hareket tipolojilerinin geliştirilmiş oldukları dönemdeki sosyal bilim düşüncesinin trendlerini ve endişelerini yansıtmaya eğilimli olduklarını ve sınıflamada kullandıkları kriterlerin geçişken özellikler yansıttığını söyleyebiliriz.

Antropolog David Aberle, "Navaho'da Peyote Dini" (1966) isimli kitabında, alternatif, kurtarıcı, reformcu ve devrimci model olarak adlandırılan bir toplumsal hareket

³⁶ CHRISTIANSEN, Jonathan; a.g.m., s.20-21.

³⁷ TOURAINE, Alain; **Eşitliklerimizle ve Farklılıklarımızla Yaşayabilecek miyiz?**, Çev.: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2011, s.131.

tipolojisini tanıttı. Bugün Aberle'nin modeli en etkili toplumsal hareket sınıflandırma sistemlerinden biridir. Bu sınıflandırmaya göre devrimci hareketler radikal politik gruplar gibi tamamen yapısal değişim için çalışan hareketlerdir. Hedeflerini gerçekleştirebilmek için şiddet olaylarına sıklıkla karıştıkları gözlemlenebilir ve tufan derecesindeki bazı değişimleri dahi umabilirler. Son derece muhafazakâr Hıristiyan kiliselerinin, dinî örgütlerin, aşırı sağ kanat siyasî gruplarının ve çeşitli hayatta kalma gruplarının bir hareketi olan “Hıristiyan Kimlik Hareketi”, beyaz üstünlük ve Armageddon'a olan inançla birleşmiş bir hareket olarak bu türden hareketlere iyi bir örnek teşkil eder.³⁸ Ayrıca mevcut hükümeti devirmeye ve yeni bir yaşam biçimi bulmaya çalışan devrimci hareketler geçmişte Rusya, Çin ve diğer birçok ülkede görülen geniş çaplı köklü değişikliklerin sorumlusu olmuştur.³⁹ Reformatif hareketler ise adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri düzenlemek için kısmi değişimi öngören hareketlerdir. Dolayısıyla belirtilen hedefler doğrultusunda olumlu bir değişimi teşvik etmek ve adil bir toplumsal düzeni sağlama çabasıdadırlar. Reformatif hareketler bir başka açıdan tek gündemli hareketler olarak da kabul edilebilir. Çoğu durumda belirlenmiş öncelikli hedefe ulaşma daha sonra girişilecek çok daha geniş ölçekli hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir zemin temin edebilir. Siyasal reformcu hareketlerin, yoksul ülkelerin dış borcunu azaltmaya ve başarılı olduktan sonra dünya ticaret kurallarını değiştirmeye çalışmaya başlamaları buna güzel bir örnek teşkil eder.⁴⁰ Mevcut hükümeti devirmeyi denemek yerine, mevcut rejimdeki koşulları iyileştirmek için çalışan bu hareketlerin en güzel örneklerinden bazılarını ABD tarihinde bulabilmek mümkündür. İç savaş öncesi kölelik karşıtı hareket, iç savaş müteakip ortaya çıkan işçi hareketi, Güney medeni haklar hareketi, Vietnam işgali esnasında ortaya çıkan savaş karşıtı hareket, çağdaş kadın hareketi, eşcinsel hakları hareketi ve çevre hareketi bu örnekler arasında gösterilebilir.⁴¹ Reformcu ve devrimci hareketler genellikle politik hareketler olarak adlandırılır; çünkü aradıkları değişiklikler doğasında politiktir.

Kurtarıcı hareketler ise bireylerdeki toptan değişime odaklanmış hareketlerdir. “Alcoholics Anonymous” gibi kişisel kurtarma hareketleri, bu hareketlerinin en popüler örneklerindedir. 1935'te alkolden mustarip bir borsacı ve cerrah tarafından başlatılan

³⁸ FLYNN, Simone, I.; *a.g.m.*, s.26-27.

³⁹ BARKAN, Steven E.; *a.g.e.*, s.880.

⁴⁰ FLYNN, Simone, I.; *a.g.m.*, s.28.

⁴¹ BARKAN, Steven E.; *a.g.e.*, s.880.

“Alcoholics Anonymous”, popüler psikoloji ve dini bir araya getirerek üyelerini bu durumdan kişisel olarak kurtarmayı hedefliyor. Alternatif hareketler ise, 1960’lı yıllarda şekillenmeye başlayan alternatif akımlar, karşı kültürel değerler, materyalizmin reddi ve alışılmadık yaşam biçimlerinin geliştirilmesi ile karakterizedir. Mevcut toplumsal ve siyasal sistemi değiştirmeye çalışmazlar. Bunun yerine alternatif hareketler, ekolojik ve manevi olarak uygulanabilir ve sürdürülebilir bir paralel yaşam biçimini geliştirmeye çalışırlar.⁴² Bu bağlamda kendi kendine yardım hareketleri (self-help movements) ile dini hareketleri kimi zaman birbirinden ayırmak oldukça zorlaşır. Nitekim kendi kendine yardım gruplarının bazıları, kişisel dönüşümü gerçekleştirmek için bir araç olarak, dini inancın temelleri üzerinde durular.⁴³

Toplumsal hareketlerin yaygın olarak, geleneksel ve yeni toplumsal hareket modeli kullanılarak da sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırma şeması hem söz konusu toplumsal hareketin tarihine veya çağına hem de toplumsal hareketin kendisine ait özelliklere dayanmaktadır. Bu modelde toplumsal hareketler, toplumsal hareket içerisindeki aktörlerin bakış açıları, kültürle olan ilişkileri ve toplumsal hareketin eylem ağı gibi ölçütlerle incelenmektedir.⁴⁴

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirincinci yüzyılın başlangıcı ile ilişkili olan geleneksel toplumsal hareketler, yalıtılmış ve yabancılaşmış üyelikleri ve büyük ölçekli kapsamaları ile karakterize olmuş bir şekilde tasvir edilir. Yeni toplumsal hareketler ise genel olarak yirincinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan gevşek organize ağlar olarak karakterizedir. Geleneksel ve yeni toplumsal hareket modeli, yeni hareketlerin geleneksel toplumsal hareketlere tepki olarak geliştiğini ileri sürer. Geleneksel toplumsal hareketler yaklaşımı, kişilik özelliklerini, şikayetleri, hayal kırıklığını ve ideolojiyi hedef alan bir analizi benimserken, 1960’lı yıllardan başlayarak yeni toplumsal hareketler yaklaşımı, yoksunluk ve kitle toplumu hareketlerine özgü geleneksel sosyal psikolojik analizleri terk etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından başlayarak yirincinci yüzyılın sonlarına doğru toplumsal hareketlerin tarihinin endüstriyel ve post-endüstriyel olmak üzere iki ana dönemi kapsadığını varsayan geleneksel ve yeni toplumsal hareketler tipolojisine göre, sanayi toplumu, çalışma koşullarını, haklarını ve

⁴² FLYNN, Simone, I.; a.g.m., s.28.

⁴³ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.881.

⁴⁴ FLYNN, Simone, I.; a.g.m., s.28.

ücretleri iyileştirmeye çalışan sayısız işçi sınıfı hareketleri üretti. Bu bağlamda post-endüstriyel dönemin ise sivil hakları hareketi, kadın hareketi ve geleneksel sanayi çağındaki toplumsal hareketlerden farklı olan çevresel hareket gibi yeni toplumsal hareketleri ürettiği kabul edilir. Hatta 1960'ların ve 1970'lerin yeni toplumsal hareketleri ile 1980'lerin ve 1990'ların küresel toplumsal hareketleri arasında da bir ayırım yapıldığı görülebilir.⁴⁵

Geleneksel ve yeni hareketler tipolojisi, geleneksel toplumsal hareketlerin, yerel liderlik, gönüllü personel, toplu eylemler, büyük üyelik ve doğrudan faydalanıcılardan bağışlanan kaynaklarla karakterize olduğunu, yeni toplumsal hareketlerin ise profesyonel liderlik, ücretli personel, dışardan kaynak yardımı alabilen daha profesyonel bir örgüt anlayışı ve hareketi temsil eden eylemlere katılmanın harekete üyelik şartına bağlı olmadığı gibi özelliklerle karakterize olduğunu belirtir. Ayrıca yeni toplumsal hareketler, endüstri sonrası toplumda değişen sosyal, ekonomik ve siyasî ilişkilerin kaçınılmaz sonucu olarak kabul edilirler. Devrim yerine yapısal reform arzusu eğilimindedirler ve mevcut siyasî ve ekonomik sistemleri sökmeye kalkışmadıkları için kendilerini sınırlayan radikalizm ile karakterizedirler. Ayrıca yeni hareketlerin dayandıkları toplumsal tabanın öncekilerden daha farklı olduğu kabul edilir ve katılımcılarının yeni sınıflar olarak adlandırılan toplum kesimlerinden geliyor oldukları vurgulanır.⁴⁶

Toplumsal hareket çalışmacılarının toplumsal hareket tipolojileri üzerine geliştirdikleri bir diğer analiz ise toplumsal hareketleri ekonomik kaynaklarına ve hedeflerine göre ele almaktır. Bu bağlamda ekonomik olarak yönlendirilen toplumsal hareketlerle ekonomik olarak yönlendirilmeyen toplumsal hareketleri birbirinden ayırır. Buna göre ekonomik olarak yönlendirilen toplumsal hareketlerin çoğunlukla ekonomik zorlanma nedeniyle ortaya çıktığı ve toplumsal gelirdeki artış oranı daha önce devam eden yüksek bir büyüme hızının altına düştüğünde, bireylerin eylem ve tercihlerinde kısıtlamaya girmelerine sebep olduğu varsayılır. Akabinde bireylerin ekonomik koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan toplumsal hareketlere katılma ihtimallerinin daha yüksek olduğu vurgulanır.⁴⁷

⁴⁵ FLYNN, Simone, I.; a.g.m., s.28-29.

⁴⁶ FLYNN, Simone, I.; a.g.m., s.29-30.

⁴⁷ BRETON, Albert-BRETON, Raymond; "An Economic Theory of Social Movements", **American Economic Review**, Vol.59, Issue.2, 1969, 198-205.

Toplumsal hareketlerin çoğu kez bir takım geniş kategorilere ayrılarak da incelendiği de görülür. Toplumsal hareketlerin toplumsal ve politik eylemi nasıl harekete geçirdiği ve toplumsal değişim ve politik eylem uygulamalarının karşı-hareketler tarafından nasıl bloke edilebileceği ile ilgili sorulara yanıtlar bulmayı amaçlayan araştırmacılar, toplumsal hareketleri farklı geniş kategorilere ayırmışlardır. Bunlar; amaçları bireyi daha iyi hale getirerek yeni bir anlam getirmek olan kişisel dönüşüm hareketleri (bazıları yeni toplumsal hareketler olarak anılacaktır), toplumun belirli bir yönünü bir bütün olarak değiştirmeye çalışan toplumsal değişim hareketleri (örneğin sivil haklar hareketi) ve toplum içinde gördükleri değişime direnmek ya da mevcut olanlardan üstün olarak algıladıkları daha eski bir toplumsal düzeni aktif bir şekilde yeniden canlandırmaya çalışmak amacıyla ortaya çıkan gerici hareketlerdir.⁴⁸

Toplumsal hareket kavramı, toplumsal kurumların bazılarında ya da bu kurumların bazı işlevlerinde bir değişikliği ortaya çıkarmak üzere yola çıkmış kolektif girişimler ile tamamen yeni bir düzen oluşturmak üzere yola çıkmış geniş kolektif girişimleri kapsayan bir kavramsal bütüne işaret eder.⁴⁹ Bu bağlamda toplumsal hareketler toplumsal değişimi arayan ve norm veya değer odaklı ya da her ikisini birden merkeze alan hareketler olarak da bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Norm odaklı hareketler, sistem içindeki değişiklikleri deneyen grupları ifade eder. Değer odaklı hareketler ise bir sistemin temel hedeflerini değiştirmeye çalışan grupları ifade eder. Örneğin, 1950'lerin başındaki sivil haklar hareketi, entegrasyonu destekleyen yasaların uygulanmasına karşı çalışmanın yanı sıra, insanların ayrımcılığa doğru tutumlarını değiştirmek üzere de faaliyette bulunarak hem norm hem değer odaklı olarak mücadele yürütmüştür. Toplumsal değişmeyi amaçlayan hareketler reformist ya da radikal yöntemleri kullanabilirler. Bu bağlamda reform hareketleri, hukuki veya yerleşik siyasal yollarla toplumu değiştirmeye teşebbüs eder. Radikal hareketler ise yalnızca toplumda reform yapmakla kalmayıp, daha da köklü bir değişim arama girişimi olarak kendisini gösterir. Örneğin, kadın hareketi ve eşcinsel hakları hareketi hem toplumsal cinsiyet rolleri hem de cinsellik hakkındaki hâkim fikir ve tutumlara meydan okuyordu. Bu sebeple toplumsal

⁴⁸ WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; “*Major Social Movements*”, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.35.

⁴⁹ HEBERLE, Rudolf; a.g.m., <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

hareketler yalnızca belirli konularda farkındalığı arttırmakla kalmayıp aynı zamanda otoriteyi ve iktidarda olanları, toplumsal değişimi zorunlu kılmak için mevzuat ve düzenlemeleri yürürlüğe koymaya zorlayarak onlara meydan okumaktadır. Bu bağlamda gerici toplumsal hareketler ise topluluk içinde gördükleri değişime direnmek, gerçekleştirilen toplumsal değişimleri tersine çevirmeye çalışmak ya da mevcut topluluktan üstün olduğunu düşündükleri daha eski bir toplumsal düzenin aktif bir şekilde yeniden kurmak amacıyla olabilirler. Gerici hareketlere örnek olarak Aryan Nation (Yahudi ve azınlıkları bastırmaya çalışan Beyaz üstünlük koalisyonu) gösterilebilir.⁵⁰

Toplumsal hareketleri etkin ve tepkisel olmak üzere ikili bir sınıflamaya tabi tutabilmek de mümkündür. Bu bağlamda etkin toplumsal hareketler, ulusal bağımsızlık, köleliğin kaldırılması ya da kadınlara oy hakkı tanınması gibi kesin amaçları olan hareketlerdir. Tepkisel hareketler ise değişme süreçlerine karşılık gelen, dış tehditlere karşı geleneksel yaşam tarzını korumaya çalışan hareketlerdir. Alman Reformasyonu'nun ilk yıllarını, var olan düzeni değiştirmek bakımından etkin hareketlere, toprak sahiplerinin taleplerini artırmalarına tepki olarak çıkan 1525 Alman Köylü Savaşı'nı ve kuzeybatı Fransa'da Fransız Devrimi'ne tepki olarak yaşanan "Vendée"yi de tepkisel hareketlere örnek olarak verebiliriz. Ayrıca toplumsal hareketleri, ortak hedeflere erişmek için tercih ettiği araçlar bakımından da inceleyebiliriz. Toplumsal hareketlerde tekrar tekrar yinelenen çatışma, hedefleri uğruna şiddet kullanmaya hazır olan katılımcılar yaratabileceği gibi, Hindistan bağımsızlık hareketinde Gandhi'nin tercih ettiği yolla zora başvurmayı reddeden ve barışçıl göstericilerden yabancı mallarını boykot etmeye kadar varan geniş bir yelpazedeki çeşitli seçenekleri kullanan katılımcılarla da karakterize olabilir.⁵¹ Charles Tilly'nin toplumsal hareketlerin repertuarı olarak bahsettiği bu husus, dilekçe imzalayıp yetkililere sunmaktan, açlık grevine kadar uzanan bir çeşitlilikte olabilir.⁵²

Toplumsal hareket tipolojilerinin hareketleri anlamada analitik araçlar olarak görev yapabileceği açık olmakla birlikte onların güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu açıktır. Nitekim alternatif, kurtarıcı, reformcu ve devrimci toplumsal hareket tipolojisinin sadece

⁵⁰ WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; a.g.m., s.37-38.

⁵¹ BURKE, Peter; **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çev.: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, s.94-95.

⁵² TILLY, Charles; a.g.e., s.18.

ideal tipteki toplumsal hareketleri açıklamada yeterli olabileceği hemen anlaşılabilir. Nitekim birçok toplumsal hareket örneği gösterilebilir ki her bir tipten birer unsur olarak kendilerine has bir birleşime sahip olabilirler. Geleneksel ve yeni toplumsal hareketler tipolojisi ise toplumsal hareketlerin doğasında görülen dönüşümleri izah etmekte ve onların karşılaştırılmasında oldukça yetenekli olmakla birlikte yeni toplumsal hareketlerin öncekilerin yerini almış olduğu yönündeki içkin bir manayı taşıyan izah tarzları onların sınırlılıklarını ortaya koyar. Nitekim yeni olarak sistematikleştirilen dönemde geleneksel toplumsal hareketlerin özelliklerini gösteren birçok hareket örneği vermek mümkündür. Dolayısıyla geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin yan yana mevcudiyetlerini devam ettirdiğini savunmak daha akılcı görünmektedir. Aynı şekilde toplumsal hareketlerin ekonomik kriterlere göre yapılan sınıflamasının ekonomik kaygıların bütün toplumsal hareketlerde şu ya da bu şekilde varlığını hissettiriyor oluşunu izah etmekle güçlü bir portre çizmiş olduğunu kabul etmeyi kolaylaştırırsa da tek sebepli bir metodolojinin gerek hareketlerin gerekse katılımcıların doğru ama eksik bir izahını sunma sınırlılığına sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca toplumsal hareketlerin maddi kaynaklarına (para, organizasyonlar, iş gücü, teknoloji, iletişim araçları ve kitle iletişim araçları vb.) göstermiş olduğu ilgiyi maddi olmayan kaynaklarına (meşruiyet, sadakat, sosyal ilişkiler, kişisel ağlar, kişisel bağlantılar, halkın dikkatleri, yetki ve ahlâkî taahhüt vb.) göstermediği de ortadadır.⁵³ Ancak tüm bu tipolojilerin toplumsal hareketlerin birbirinden farklı hedeflerini, katılımcılarını, stratejilerini, kolektif eylem biçimlerini ve kaynaklarını tespit edebilmemize yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca toplumsal hareket tipolojilerinin, kendi benzersiz konseptleri içerisinde dahi olsa, hareketlerin bir bütün olarak nasıl kavranması gerektiğini bize göstermeleri bakımından değerli bulmaktayız. Bu noktada toplumsal hareketlere dair ufkumuzu daha fazla genişletebilmenin yolunun, hareketlerin analizine ve anlamlandırılmasına yönelik kavramsal çerçevelerin gömülü olduğu alanlar olarak ele alınması gereken, toplumsal hareket teorilerinin izahından geçtiğini belirtmek zorundayız.

1.4. Toplumsal Hareket Teorileri

Toplumsal hareketler üzerine genelleştirilebilecek bilimsel bir görüş birliğinden söz etmek oldukça güç görünmektedir. Kavramı tanımla girişimlerine yönelik çabaların teorisyenlerin teorik varsayımlarının bir ürünü olduğu düşünüldüğünde toplumsal

⁵³ FLYNN, Simone, I.; a.g.m., s.31-32.

hareketlere dair farklı kavramsallaştırma çerçevelerinden söz edilebilir. Çalışmamızda toplumsal hareketleri açıklamaya yönelik çabaları temel olarak Kolektif Davranış, Göreli Yoksunluk ve Kitle Toplumu teorilerinden oluşan “klasik yaklaşımlar” ile Kaynak Seferberliği ve Yeni Toplumsal Hareket teorilerinden oluşan “çağdaş yaklaşımlar” olarak iki ana akım etrafında sistematize etmiş bulunuyoruz.

1.4.1. Klasik Yaklaşımlar: Kolektif Davranış, Göreli Yoksunluk ve Kitle Toplumu Teorileri

Klasik yaklaşımların temel olarak, kurumsallaşmamış toplumsal değişme çabalarına sebep olan yapısal çöküşleri, hareket katılımcılarının psikolojik durumlarını ve hareketlere rehberlik eden paylaşılan inançları açıklamaya yönelik konulara yoğunlaştıkları söylenebilir. Yine de klasik yaklaşımlar içerisinde ele alacağımız teorilerin toplumsal hareketlere dair yaklaşımlarında birtakım farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu sebeple odak noktalarındaki öncelikleri ve bu bağlamda ortaya çıkan yönelimlerini ortaya koyabilmek açısından daha derin bir analiz seviyesine inmek gerekmektedir. Bu çaba onların gözden kaçırdıkları hususları ortaya çıkarmaya yardımcı olacağı gibi toplumsal hareket anlayışına sağladıkları katkılarında belirlenmesine yardımcı olacaktır.

1.4.1.1. Kolektif Davranış Teorisi

1920’lerden 1970’lere kadar toplumsal hareketleri açıklamada etkili olan kolektif davranış teorisinin köklerini temel olarak Emile Durkheim’in “kolektif bilinç”, John Stuart Mill’in “bireysel fayda-maliyet hesaplamaları”, Max Weber’in “karizma ve bürokrasi”, Georg Simmel’in “bireylerin etkileşimi” ve Avrupa kitle psikolojisi olmak üzere beş gelenekte bulduğu söylenebilir. Kolektif davranış çalışmaları 1920’lerde Robert E. Park tarafından Chicago Üniversitesi’nde başladı. Öğrencisi Herbert Blumer bu alanda temel sınıflandırmalar yaptı. Ralph Turner ve Lewis Killian ortaya çıkan norm yaklaşımıyla kolektif davranışı açıklamaya çalışırken, Kurt Lang and Gladys Engel Lang ise kolektif süreçlere odaklandı. Yapısalcı işlevsel okulda ise Talcott Parsons’un yapısal işlevselci fikirleri, Neil Smelser’in toplumsal hareketlerin nasıl oluştuğuna dair kolektif davranışa yapısal yaklaşım teorisini geliştirmesine kaynaklık etti. Ancak tüm bu katkılar 1960’lı yıllarda ortaya çıkan öğrenci hareketlerini açıklamada yetersiz kaldıkları gerekçesiyle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu bağlamda 1970’lerden itibaren toplumsal hareketleri açıklamada bir paradigma kayması yaşanmış ve kaynak

mobilizasyonu anlayışları ile Marksist yaklaşımlara doğru bir kayma meydana gelmiştir. Bununla birlikte yapısalcılığın yeniden keşfiyle yeni toplumsal hareket çalışmalarında kolektif davranış yaklaşımının tekrar ön plana çıktığı söylenebilir.⁵⁴

1.4.1.1.1. Chicago Okulu ve Kolektif Davranış

Kolektif davranış geleneğinin Chicago okulu ve etkileşimcilik ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Chicago Okulu'nun kolektif davranış yaklaşımı, Robert E. Park ve Ernest Burgess, Herbert Blumer, Ralph Turner ve Lewis Killian, Kurt Lang ve Gladys Lang'ın fikirleri öncülüğünde, 1970'lerin başlarına kadar toplumsal hareketlere dair bakış açılarına hâkim bir konumda olmuştur. Chicago teorisyenlerine göre toplumsal düzen daima değişen ve gelişen bir görünüm arz eder ve kolektif davranışın kurulu organizasyonun yön vermeyi ve eylem kanallarını tedarik etmeyi bıraktığında ortaya çıkar. Bu bağlamda kolektif davranışın, bazı yapısal çöküş, dramatik olaylar, göç, doğal felaket, kentleşme, hızlı sosyal değişim gibi koşullar altında, parçalanmış toplumsal yapıyı, yeniden yapılandırmak amacıyla ortaya çıktığını belirterek merkezi mesajlarını oluşturmuşlardır.⁵⁵

Kolektif davranış teorisinde toplumsal hareketler panikler, isyanlar, haydutluklar, dini canlanmalar, tarikatlar, cemaatler, moda çılgınlıkları gibi bir kolektif davranış formu olarak kabul edilir. Kolektif davranışçılar için bu formlara içsel bir mantık hâkim olup bu mantık toplumsal organizasyon ve anlam sistemlerinin toplumsal eylem için bir zemin oluşturmadığı durumlarda ortaya çıkar. Bu bağlamda Chicago teorisyenleri, kolektif davranış içerisindeki insanlara rehberlik eden kültürel tanımların ve sosyal organizasyonların yokluğunda nasıl olup da ortaklaşa hareket ettiklerini anlamaya çalışır. Yapılandırılmamış durumlarla karşı karşıya kalan aktörlere eylem için yeni bir temel oluşturan bilişsel süreçlere odaklanırlar. Böylece kolektif davranışçılar içten dışa doğru bakmak ve oradan çalışmak eğilimindeydiler denilebilir.⁵⁶

Georg Simmel'in öğrencisi Robert E. Park kolektif davranışı, ortak ve kolektif bir itki etkisi altındaki bireylerin davranışları ve sosyal etkileşimin sonucu olarak ele

⁵⁴ MUUKKONEN, Martti; "Continuing Validity of the Collective Behavior Approach", **Sociology Compass**, Vol. 2, Issue.5, Blackwell Publishing, 2008, s.1553.

⁵⁵ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; **Theory and Research in Social Movements: A Critical Review**, Forthcoming in Political Behavior Annual, Ed.: Samuel Long, Westview Press, 1984, s.12.

⁵⁶ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.12-13.

almaktaydı.⁵⁷ Onun kolektif davranış konseptinin Avrupa kitle psikolojisi anlayışının gelişiminde de önemli rol oynadığı ve kolektif davranışın etkileşimci yaklaşımını Simmel’ci bir anlayışa dayandırdığı söylenebilir.⁵⁸ Herbert Blumer ise hocası Park’ın teorileri ile toplumsal insanın etkileşimci yaklaşımına dair fikirleri daha sistematik bir hale getirmiştir. Blumer, bilişsel süreçlerin düzensiz hayal gücü ve rahatsız duygularla karakterize olduğu varsayımından yola çıkarak, hareketlerin özellikle ilk aşamalarında rasyonel olmayan, spontane ve duygusal bir portre çizdiğini belirtir.⁵⁹ Ayrıca, kolektif davranışın var olan davranış modellerinin huzursuzluğu ortadan kaldıramadığı durumlarda ortaya çıkan ve dairesel tepki mekanizmalarıyla yayılan bir davranış olarak açıklamıştır. Ayrıca kolektif davranış türlerine ait bir sınıflama geliştirmiş ve diğer kolektif davranış türleri ile toplumsal hareketler arasında farklılık bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre toplumsal hareketler yeni bir toplumsal düzen tesis etmek için oluşturulmuş kolektif teşebbüslerdir. Dolayısıyla onun bakış açısında kolektif davranışlar sadece mantıksız davranışları değil, yaratıcı ve toplumun yeniden yaratılması noktasında rol ifa eden davranışları da içerir. Ayrıca toplumsal hareketlerin iyi bir şekilde belirlenmiş hedefleri olması gereğini vurgular ve toplumsal hareketlerin belirli aşamalarına ilişkin bir takım liderlik tipleri (ajitator, reformcu, devlet adamı vb.) belirler.⁶⁰

Ralph Turner ve Lewis Killian ise kolektif davranışa dair etkileşimci yaklaşımı daha da geliştirdiler. Turner ve Killian’ a göre toplumsal değişme bireylerin etkileşiminin bir ürünü olarak anlaşılmalıdır. Onlara göre hareketin anahtarı, hareketin oluşumunda bireyleri yönlendiren ve acil normlar oluşturan etkileşim süreçlerinde yatar. Bu nedenle, insanlar sıra dışı bir durumla karşı karşıya kaldıklarında, ilk olarak durumlarının ortak bir şekilde yorumlar ve sonradan yapılması gerekenlere karar verir.⁶¹ Onlara göre, toplumsal hareketlerin temel özellikleri kolektivite, süreklilik ve bir değişime teşvik etmek veya direnmektir. Kitleler ya da kalabalıklarla toplumsal hareketler arasında ayrıma gitmiş olmalarına rağmen toplumsal hareketler içinde de bunlara ait bazı özelliklerin aktif

⁵⁷ PARK, Robert E.-BURGESS, Ernest, W.; **Introduction to the Science of Sociology**, University of Chicago Press, Chicago, 1924, s.865.

⁵⁸ MUUKKONEN, Martti a.g.m., s.1555.

⁵⁹ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.12.

⁶⁰ BLUMER, Herbert; **“Collective Behavior” Principles of Sociology**, Ed.: A. M. Lee. New York, NY: Barnes and Noble, 1953, s.170-217.

⁶¹ TURNER, Ralph H.-KILLIAN, Lewis, M.; **Collective Behavior**. Englewood Cliffs Prentice Hall, 1972, s.40, 57-65.

olabileceğine işaret ederler.⁶² Ancak Turner ve Killian, kolektif davranışın mantıksız ve duygusal olduğu görüşünü reddettiler. Turner ve Killian, yapı yıkıldığında insanların topluca hareket etmesini sağlayan yeni tanıma değinme noktasında Park&Burgess ve Blumer ile aynı noktada olsa da kolektif davranışın toplumsal yapıya ait bir mülk tarafından yönlendirildiğini ve ortaya çıkan bir norm olduğunu savunarak farklılaşmışlardır. Normlar çeşitli durumlarda ne tür davranışların beklendiğine dair bir çerçeve sunduklarından insanların topluca hareket etmesine sebep olan faktörleri de açıklama kabiliyetine sahiptir. Kolektif davranışların yapılandırılmamış durumlarda ortaya çıktığı savunulduğu için kolektif eylem halinde ortaya çıkan normların, kabaca olmayan durumları yöneten normlardan farklı, olağanüstü bir norm olduğunu belirtirler. Dolayısıyla toplumsal hareketleri yönlendiren bu yeni veya gözden geçirilmiş norm, bir çeşit haksızlık hissi yaratarak yürürlükteki bazı uygulamaların veya düşünce tarzlarının değiştirilmesi ya da ortadan kaldırılması gibi bir anlam yaratır. Onların ortaya çıkarmış oldukları bu norm yaklaşımı hareketleri toplumsal organizasyonlarla açıkça ilişkilendirmemekle beraber hareketlerin örgütlü davranışlardan temelde farklı olmadığını önermiştir denilebilir.⁶³

Chicago teorisyenleri, organizasyonların ve taktiklerin hareketlerin büyümesinde ve yayılmasında önemli olduğunu kabul etmekle birlikte, bu faktörleri merkezi bir konuma almazlar. Onlar daha çok kendiliğinde ortaya çıkma, anlam yapılarının inşası ve sosyal-psikolojik süreçlere ilgi duyarlar. Bu bağlamda Lang ve Lang (1961: 497), hareketlerin büyük oranda spontan olduğunu ve bulaşma ile karakterize olduğunu, ancak çekirdek gruplar tarafından koordine edildiğini iddia etmektedir. Örgütlü çekirdek grup hareketin belirsiz huzursuzluğunu kristalleştirir, ancak burada bile çekirdek grubun bir harekette rolü asla planlanmamıştır. Benzer bir şekilde Blumer'da toplumsal hareketlerin kurulmuş yapı ve bir organizasyonla ortaya çıkmadığını, örgütün hareketin ilerleyen aşamaları boyunca geliştiğini savunur. Dolayısıyla kolektif davranış teorisi toplumsal hareketlerin önceden var olan örgütsel yapıdan bir kopuşa işaret ettiğini ve hareket organizasyonlarının giderek gelişen bir karakterde olduğunu kabul eder.⁶⁴ Bu noktada Kurt Lang ve Gladys Engel Lang'in toplumsal hareketleri kitle toplumunun bir süreci

⁶² MUUKKONEN, Martti; a.g.m., s.1557.

⁶³ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.13-14.

⁶⁴ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.14-15.

olarak kabul ettiklerini de belirtmek zorundayız. Nitekim onlara göre kitle toplumu, kamuoyu, kitle iletişimi, modalar ve toplumsal hareketler gibi bir takım özel süreçlere sahiptir. Onlara göre toplumsal hareket, toplumsal düzeni şekillendirme bağlamında bir görev peşinde olan büyük ölçekli, yaygın ve süregiden, temel kolektif eylemdir. Park ve Blumer geleneğinden olmalarına rağmen çalışmaları kitle toplumu yaklaşımları arasında da incelenebilir. Bununla birlikte yapısal-işlevselci geleneğin birtakım unsurlarını da tespit edebilmek mümkündür. Onlara göre, kolektif ve örgütlü davranış arasındaki ayırım sadece analitiktir.⁶⁵

1.4.1.1.2. Neil Smelser ve Kolektif Davranışa Yapısal Yaklaşım

Kolektif davranışa yapısal yaklaşımın temelleri Talcott Parsons'ın yapısal-işlevselci bakış açısı temelleri üzerinde yükselir. Talcott Parsons'a göre toplumsal hareketler olağandışı olayların sonuçları olarak görülmekteydi. 1940'larda Avrupa'daki çalkantılara Amerikalılara açıklamaya çalışan Parsons, kolektif davranışın yapısal-işlevselci analizinin temellerini attı. Ona göre, büyük toplumsal değişimler anomiyeye neden olur ve bireyler bu değişikliklere tepki verirler. Örneğin ona göre, Faşizmin ortaya çıkışının ana belirleyicisi toplumun rasyonalizasyonu idi ve Faşizmi gelenekselleşmeye tepki olarak ortaya çıkan karşı-hareket olarak görüyordu. Öğrencisi olan Neil Smelser de kolektif davranış yaklaşımını onun inşa ettiği temeller üzerine kurdu.⁶⁶

Neil Smelser'in Kolektif Davranış Teorisi, alanda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Smelser, bu fenomeni Parsons'un yapısal-işlevselciliği ile açıklayarak toplu davranışın teorik sentezine varmak için büyük teoriyi kullandı. Kendisi, belirli toplu davranış biçimlerinin ortaya çıkmasını öngörebilmeyi ve açıklamayı mümkün kılan belirli yapısal koşulları belirlemekle ilgileniyordu. Ancak Chicago Okulu temsilcileri Smelser'in fikirlerinin kolektif davranış geleneğini yansıtmadığını savunuyorlardı. Smelser'in Chicago Okulu'ndan ayrıldığı temel nokta onun Parsons'un yapısal-işlevselciliğinden hareketle kolektif davranışı açıklama girişimi içerisine girmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu bağlamda Smelser, kolektif davranışın sosyolojinin özel bir dalı tarafından açıklanması gereken benzersiz özelliklere sahip olduğu fikrini reddetti ve kolektif davranışa ilişkin yapısal işlevselci yaklaşımı benimsedi.⁶⁷

⁶⁵ MUUKKONEN, Martti; a.g.m., s.1558-1559.

⁶⁶ MUUKKONEN, Martti; a.g.m., s.1559.

⁶⁷ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.17.

Kolektif davranışın hangi durumlarda oluşup hangi durumlarda oluşmayacağına yönelik bir açıklamayı barındırdığını söyleyebileceğimiz Smelser'in teorisi, bazı durumların spesifik bir birleşiminin kolektif davranışı teşvik ettiğini savunur. Bu bağlamda toplumsal hareketin gelişimi için altı toplumsal koşul ya da belirleyicinin varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bunlar, yapısal elverişlilik, yapısal zorlanma, genelleştirilmiş inançlar, baskı faktörleri, katılımcıların mobilizasyonu ve toplumsal kontroldür. Ona göre toplumsal hareketler bunlar arasındaki etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkar. Smelser'in analizi Parsons'un yapısal-işlevselciliğine dayandığı için onun teorisinde en önemli unsur "gerginlik" olup, gerilimi toplumsal eylem bileşenleri arasındaki ilişkilerin bozulması ve bunun sonucunda ortaya çıkan yetersiz işleyiş olarak açıklar. Ona göre toplumsal eylemin dört unsuru vardır: değerler, normlar, mobilizasyon ve durumsal özelliklerdir.⁶⁸ Dolayısıyla onun bakış açısında bireysel gerilimler yerine yapısal gerilimler ön plana çıkar.

Kolektif davranışın parçalanmış yapıyı onaramaya yönelik olduğunu kabul eden Smelser, Chicago kuramcılarına benzer bir şekilde, özel bir bilişsel sürecin yapılandırılmamış durumlarda kolektif eylem için temel oluşturduğunu kabul eder.⁶⁹ Nitekim Smelser kolektif davranışı, "toplumsal eylemi yeniden tanımlayan bir inanca dayalı seferberlik"⁷⁰ olarak tanımlar. Onun bir inanca dayalı seferberlik anlayışı ile Turner ve Killian'ın norm anlayışı arasında, parçalanmış bir toplumsal yapıyı yeniden yapılandırma bağlamında işlevi olan bir ortak tanımlama tesis etme bakımından benzerlik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Smelser'in merkezi mesajının, kolektif davranışın kurumsallaşmamış olduğu ve onun gerginlik ile çöküş koşulları altında bilişsel bir inanç temelinde harekete geçirildiği ile ilgili olup, bu fikri yapısı onu Chicago okulu ile temel bazı hususlarda benzeşmeye götürür.⁷¹

Kolektif kimlik ve toplumsal hareketler sosyolojisi araştırmaları bakımından hayati öneme sahip yapısal yaklaşım temel olarak toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı üzerinde etkili olan bazı toplumsal koşulların var olması gerekliliğine dikkat çeker. Yaklaşımın, özellikle büyük toplumsal değişim dönemlerinde kendini gösteren toplumsal

⁶⁸ SMELSER, Neil; **Theory of Collective Behavior**, New York: The Free Press, 1962, s.15,24-34, 47, 71.

⁶⁹ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.18-20.

⁷⁰ SMELSER, Neil; a.g.e., s.5.

⁷¹ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.20-21.

hareketlerin açıklanmasına yönelik ciddi katkıları olabileceği söylenebilir. Özellikle şiddet ve saldırı için düşmanca patlamaların analiz edilmesi ve bunların önlenmesine yönelik tedbirlerin alınması noktasında yaklaşımın teorik yönelimleri ciddi katkılar sağlayabilir.⁷²

1.4.1.2. Kitle Toplumu Teorisi

Klasik modeller içerisinde değinilmesi gereken bir başka teorik yaklaşım ise kitle toplumu perspektifidir. Kolektif davranış yaklaşımlarıyla bir miktar benzerliği de paylaşmakta olan teorik yönelimin temsilcileri arasında Gustav Le Bon, Rex Hopper, Eric Hoffer, William Kornhauser, Seymour Martia Lipset ve Hannah Arendt sayılabilir. Kitle toplumu teorisyenleri, toplumsal hareketleri daha önce örgütlenmemiş bireylerin toplumsal yaşam alanlarının bir bölümünü değiştirmek üzere bir araya geldiğinde ortaya çıkan fenomen olarak görürler ve daha çok hareketleri mümkün kılan kültürel karışıklık, toplumsal heterojenite, zayıf kültürel entegrasyon mekanizmaları ve ikincil grup yapılarına bağlılık eksikliği gibi kitle toplumunun özelliklerine odaklanırlar. Bu toplum tipinin ürettiği psikolojik durumlara odaklanarak bu faktörlerin hareketleri nasıl ürettiklerini açıklarlar. Bu sebeple onların toplumsal hareket konsepti, toplumsal yapı ve kişilik arasındaki ara yüze dikkat çekmektedir denilebilir.⁷³

Kitle toplumu teorilerinin çıkışına kaynaklık eden sanayileşme süreci, üretim ve işgücünün yapısındaki değişmelere ilaveten daha geniş bağlamlarda kendini gösteren sosyo-kültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde tarımın, imalatın ve ulaşımın mekanizasyonunda büyük bir artış olmuş ve süreç ile birlikte istihdam, zaman, mülkiyet ve sosyal ilişkiler gibi birtakım hususiyetler bakımından incelenebilecek büyük bir toplumsal değişim meydana gelmiştir. Elbette bütün bu değişimler toplumsal cinsiyet ve sınıf hiyerarşilerinden aile birimlerine ve çalışma ilişkilerinden yeni sınıflara kadar uzanan çok geniş bir alanda gerçekleşmekteydi. Bu hızlı değişim döneminin yarattığı toplumsal çalkantılar kitle toplumu teorisinin ortaya çıkışında büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda kitle toplumu teorisi medya endüstrilerinin yükselişi, sanayileşme, kentleşme ve politik rejimlerin çöküşüne paralel şekilde ortaya çıkan sosyo-politik değişimlere cevap arayışı olarak, on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başlarını kapsayan

⁷² Flynn, Simone I., "Value-Added Theory", **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.138.

⁷³ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.6.

dönemde gelişmiştir. Dolayısıyla yüksek yabancılaşma, ahlak ve din eksikliği, zayıf ilişkiler ve siyasî ilgisizlik ile karakterize olmuş bir toplumun eleştirisi olarak kendini gösterdiği söylenebilir. Kitle toplumu teorilerinde köklerinden koparılmış ve soyutlanmış bireylerden oluşan kentsel kitlelerin özellikle medya tarafından manipüle edilmeye oldukça müsait olduğu belirtilir. Ayrıca teorinin ilk savunucuları kitle toplumunun kolektif bir kimlik ve alçakgönüllü kültürel çıkarlarla karakterize olması sebebiyle diktatörlüklerin kitlesel toplumları kolaylıkla ve hızlı bir şekilde manipüle edebileceğini vurgulamış ve aşırılık yanlısı siyasete karşı kitle toplumlarının savunmasız olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁴

Sanayileşmiş toplumlarda çeşitli türden kitlesel hareketlerin ortaya çıkma ihtimalinin daha yüksek olduğuna dair kanı, bu eğilimi teşvik eden şeyin ne olduğu hususunu açıklamayı da gerekli kılmıştır. Bu bağlamda kitle toplumunun özellikleri üzerinde durulmuş ve cevaplar bulunmaya çalışılmıştır. Nitekim modern toplumu kitle toplumu olarak kavramsallaştıran bu teorik çerçeveye göre, sanayileşmiş toplumlarda geleneksel grupların ve kurumların bireylerin davranışları üzerindeki kontrollerini kaybettiği varsayılır. Birincil gruplardaki bağların zayıflaması ve büyük ölçekli örgütlenmelerin kişiliksizliği, yabancılaşmış bir toplumun ortaya çıkışına sebep olmakta ve bu toplumda bireylerin karizmatik liderler ile sembolik amaçlar etrafında kolayca harekete geçirilebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda özellikle antidemokratik hareketlerin liderlerinin ve taraftarlarının, toplumsal birimlere sağlıklı bir şekilde entegre olamayan nüfus kesimlerinden geldiği düşünülür. “The Politics of Mass Society” isimli çalışmasında William Kornhauser, bu durumun Avrupa ve Amerika’daki totaliter hareketlerde kolaylıkla tespit edilebileceğini belirtir.⁷⁵

Kitle toplumu teorisyenleri bu toplumun mensuplarının, yüksek yabancılaşma ve yaygın kaygı düzeyi, düşük grup üyeliği seviyesi ve aşırı eylemlere eğilimli olma gibi birtakım özelliklerle karakterize olduğunu belirtirler. Ayrıca kitle toplumunun hızlı değişim dönemlerinde insanların kitlesel hareketlere katılımlarını etkili bir şekilde önleyemediğini ve bu toplumlarda, anti-sosyal davranışları sınırlayan dini grupların,

⁷⁴ Flynn, Simone I., “*Mass Society Theory*”, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.77-78.

⁷⁵ GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

siyasî partilerin, toplum örgütlerinin, sendikaların ve gönüllü derneklerin çökerek etkisiz hale geldiğini belirtirler. Dolayısıyla kitle toplumu, hareketlerin ve diğer rutin olmayan toplu eylemin temel kaynağı olarak anlaşılır ve hareket katılımcıları fanatik, mantıksız, yabancılaşmış ve hatta psikopatolojik bireyler olarak kabul edilir.⁷⁶

Kitle toplumu ve ona ait hareketlerin karakteristiğinin bir sonucu olarak, örneğin kitle hareketlerine dair incelemesinde Eric Hoffer, bütün kitle hareketlerinin taraftarlarında ölümü dahi göze alabilen bir yapı oluşturduğunu ve bir şekilde kolektif olarak harekete geçme duygusu yarattığını, belirledikleri hedef ve esas aldıkları inançlar ya da öğretiler ne olursa olsun, bütün kitle hareketlerinin aşırılığı, çabayı, parlak bir geleceğe dair umutları, nefreti ve hoşgörüsüzlüğü körüklediğini ve körü körüne bir inanç ve sadakat istediğini belirtir.⁷⁷ Bu bağlamda Hoffer, hareket katılımcılarının yoksul sınıflardan, topluma uyamayanlardan, başıboşlardan, azınlıklardan, delikanlı çağındaki gençlerden, üstesinden gelinemeyecek engeller veya sınırsız fırsatlarla karşı karşıya olanlardan, bir ayıbın veya sabit bir fikrin pençesine düşmüş olanlardan, bedenlen veya aklen aciz olanlardan, aşırı bencillerden, amaç yoksunluğundan ötürü bunalım içinde olanlardan ve suçlulardan mürekkep bir karakter arz ettiğini belirtir.⁷⁸ Ayrıca kitle teorisyenleri kolektif davranışçılar ile aynı eğilim içerisinde başarılı olan hareketlerin zaman içerisinde örgütlü hale geleceğini söyleyerek hareket süreçlerine ve onların yaşam döngülerine işaret ederler.⁷⁹

Kitle toplumu teorisini eleştiren görüş ve bulgularda ise hareketlerin toplumsal düzene dair yeni bakış açılarının bir ürünü olduğu kabul edilmiş ve çağdaş kitle toplumunun grup yapısını parçalamadığı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla modern sanayi toplumunun koşullarının kitle toplumu teorisyenlerinin ileri sürdüğü şekilde yabancılaşan koşullar ortaya çıkarmadığı kabul edilmiştir. Bu bağlamda Seymour M. Lipset “Agrarian Socialism; the Cooperative Commonwealth Federation in Saskatchewan: A Study in Political Sociology” (1950) isimli çalışmasında Alman Faşizmi’nin ve Amerikan McCarthyism’nin sanayi gelişiminin tehditlerine yanıt olarak alt orta sınıflardan geldiğini belirtmiştir. Yine aynı şekilde Avrupa’da görülen komünist desteğin marjinal ve

⁷⁶ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.23.

⁷⁷ HOFFER, Eric; **Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi**, Çev.: Erkil Günür, Tur Yayınları, 3.Baskı, İstanbul-1980, s.6.

⁷⁸ HOFFER, Eric; a.g.e., s.23.

⁷⁹ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.24.

toplumsal olarak yabancılaşmış bireylerden değil emekçi sınıflardan geldiğini vurgulamıştır.⁸⁰

1.4.1.3. Göreli Yoksunluk Teorisi

Teorinin temel argümanı arzuların meşru beklentiler haline gelişi ve bu isteklerin toplum tarafından engellendiği durumlarda ortaya çıkışıyla ilgilidir. Teorinin savunucularının bu temel yaklaşımı onların göreli yoksunluğu toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını açıklamada yaklaşımlarının merkezine almalarına sebep olur ve toplumsal hareketlere ilham veren sosyal değişim arayışını açıklamak için kullanılır. Duygulara ve eylemlere odaklanan yaklaşım tarzı, yoksunluk duygularının davranışsal etkilerini ortaya koymaya çalışır. Yoksunluğu “egoist” ve “kardeşlik” (fraternal) yoksunluk olarak iki farklı tipte ele alan teori, egoist yoksunluğun yalnızca tek bireyin karşılaştırmalı yoksunluğunu, kardeşlik yoksunluğunun ise, tüm grubun statüsünden kaynaklanan hoşnutsuzluğa atıfta bulunduğunu ve bu yoksunluğun kolektif kimlikleri güçlendirme kabiliyetinin olduğunu kabul eder.⁸¹

Klasik modelin bir diğer varyantı olan göreli yoksun bırakma perspektifinin destekçiler arasında Ted Gurr, James C. Davies, ve Thomas Pettigrew sayılabilir. Bu yaklaşım toplumsal koşullar, bu koşulların algıları ve bu algılamalardan kaynaklanan davranışlar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Göreli yoksunluk teorisyenleri, yoksunluğun kaynakları ve protestoyu öngörmede önem arz eden yoksunluk biçimleri gibi konularda birbirilerinden farklı görüşlere sahip olmakla birlikte temel olarak, yoksunluğun, insanların umdukları ile toplumun verdiği şey arasında uyumsuzlukların doğduğu hızlı değişim dönemlerinden kaynaklandığı noktasında hemfikirdirler. Göreli yoksunluğa yol açan faktörler arasında hızlı değişimler, sosyo-ekonomik değişiklikler, sanayileşme, kentleşme, politik modernizasyon ve kitle iletişim araçlarının artan etkisi ve eğitim gibi süreçlere dikkat çekerler. Bu sebeple, beklentilerdeki değişiklikleri, beklentiler ve sonuçlar arasındaki uyumsuzluklar hakkındaki hayal kırıklığını, hayal kırıklıklarından kaynaklanan siyasî öfkeyi ve hareketlere katılım ve protesto yoluyla ifade

⁸⁰ GUSFIELD, Joseph, R.; “*The Study of Social Movements*”, **Social Movements, International Encyclopedia of the Social Sciences**, <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, 11.09.2017.

⁸¹ FLYNN, Simone I.; “*Relative Deprivation Theory*”, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.100-101.

bulan politikleştirilmiş öfkeyi analiz ederler. Kitle toplumu anlayışında olduğu gibi hareket katılımcıları yabancılaşmış asiler olarak görülmez çünkü onlara göre katılımcılar kendilerini farklı davranışlarda bulunacakları farklı koşullarda bulmaktadırlar. Buna rağmen hareket ve protesto etkinliğinin toplumda meydana gelen yapısal baskının bir sonucu olduğu, anlamlı taktiksel düşüncelerden çok duyguların yönlendiriciliğinde meydana geldiğini, kısa dönemli ve nadiren görüldüklerini, kurumların normal faaliyeti ile yapısal olarak tanımlanmadığı için kurumsal olmayan anormal bir aktivite oldukları gibi konularda kitle toplumu teorisyenleriyle uyuşurlar. Onların makro değişikliklere ile bireylerde meydana gelen psikolojik değişikliklere olan aşırı ilgisi katılımcıların nasıl bir araya geldikleri ve etkinliklerinin nasıl yayıldığı gibi konuları kaçırmasına sebep olmuştur. Ayrıca hareketlerin birbirleriyle ve daha büyük toplumsal hareketlerle ilişkileri üzerine bir açıklama da geliştirmedikleri görülmektedir.⁸² Bunun yanı sıra Görelî Yoksunluk teorisyenlerinin daha çok politik şiddet ve devrim gibi kavramsal çerçeveleri odaklandıkları söylenebilir. Nitekim bu teorinin önde gelen savunucularından biri olan Ted Gurr araştırmalarının siyasal şiddet ile ilgili olduğunu ve bütün kolektif saldırıların politik bir topluluk içerisinde, politik rejime, onun aktörlerine ya da politikalarına karşı olduğunu belirterek, kargaşa, komplolar, isyanlar, iç savaşlar gibi siyasal şiddet biçimlerinin ayrıntılı bir incelemesini yapmıştır.⁸³ Bu sebeple onların bakış açıları bir başka açıdan toplumsal hareketler yerine esasen siyasal şiddetin doğuşuna doğru kaymıştır denilebilir. Yine de daha geniş disiplinler arası bir çalışma olan toplumsal hareket teorisine ait bütünün parçalarından biri olarak ele aldığımız diğer tüm yaklaşımlar gibi görelî yoksunluk teorisi de toplumsal hareketlerin açıklanması noktasında önemli roller üstlenir.

1.4.2. Çağdaş Yaklaşımlar: Kaynak Mobilizasyonu Teorisi ve Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi

1960'lı yılların hareketleri, klasik yaklaşımların ortaya çıkan yeni durumu kendi teorilerine uydurma noktasında sıkıntı yaşamalarına sebep oldu.⁸⁴ Yeni gelişmeler toplumsal hareketler literatüründe iki teorik paradigmanın ortaya çıkışına yol açmıştır. Bunlar, aktörlerin ekonomik çıkarları temelinde bir araya geldiğini vurgulayan “Kaynak

⁸² MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.25-26.

⁸³ FIRESTONE, Joseph M.; "Continuities in the Theory of Violence", **The Journal of Conflict Resolution**, Sage Publications, vol.18, no.1, March- 1974, s.179-182.

⁸⁴ MUUKKONEN, Martti; a.g.m., s.1561.

Mobilizasyonu” teorisi ve aktörlerin kimliklerini kurgulama sürecine yoğunlaşan “Yeni Toplumsal Hareketler” teorisidir. Ayırt edici teorik açıklamalara sahip olmalarına rağmen, ABD’de etkili olan “Kaynak Mobilizasyonu” ve daha çok Avrupa’da etkili olan “Yeni Toplumsal Hareketler” yaklaşımlarını klasik yaklaşımlardan ayrılan bazı temel ön kabulleri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda her iki yaklaşımın da çatışmacı kolektif hareketi normal olarak değerlendirdiği söylenebilir. Ayrıca hareketlerin mensupları rasyonel ve içerisinden çıka geldikleri toplumla yüksek düzeyde entegrasyona sahip bireyler olarak kabul edilir ve toplumsal hareketlerin, bağımsız örgütler ve gelişmiş iletişim biçimleri çerçevesinde organize olan grupların birbirleriyle mücadelesini yansıttığını belirtirler.⁸⁵

Gerçekten de 1950’lerde ve 1960’ların başlarında hâkim olan görüş çatışmaların sebebini, nüfusun belirli kesimlerinin ekonomik, siyasal ve kültürel modernleşmeden zarar görmesinin bir sonucu olarak açıklamaktaydı. Nitekim Smelser kolektif davranışı, modernleşme sürecinde ortaya çıkan yapısal gerilimlere verilen irrasyonel, istisnai ve histerik bir tepki olarak tanımlarken bu hâkim anlayışla karakterize olmuş bir çerçeve çizmekteydi. Bu anlayış çatışmanın toplumsal tabanının, toplumun yabancılaşmış, marjinal ve gerici kesimlerinden oluşması sebebiyle, irrasyonel ve duygusal tepkilerin toplumsal kontrol araçlarıyla ötelenebileceğini ve kurumların korunabileceğini, diğer bir deyişle, direnişin başarısız olmaya mahkûm olduğunu ve modernleşme sürecinin nimetlerinden herkes faydalanmaya başladığında bu direnişin zayıflayacağını da ima olarak içerisinde bulundurmaktaydı. 1960’ların başında kendini göstermeye başlayan hareket örnekleri, katılımcılarının kurumlara iyi derecede entegre olabilmiş toplumsal profilleriyle ön plana çıktıkça, eski yaklaşımların bu durumu açıklama noktasında kabiliyetsiz oldukları kendini göstermeye başladı. Bu katılımcılar toplumsal düzenlemede kullanılacak modelleri romantik bir geçmişten değil, genelde pragmatik olarak tasarlamakta, teknik, ekonomik ve politik modernleşmenin başarılarını da seçici bir şekilde kullanmakta ve elbette toplumun mevcut toplumsal bilgi ve enformasyon kültürüne de ortalamanın üstünde bir oranda katılmaktaydı. Nitekim hareketlerin çekirdek

⁸⁵ ÇAYIR, Kenan; “*Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*”, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.9, 20.

kadrolarının ve enformel liderlerinin birçoğunun öğretmenlerden, hukukçulardan, gazetecilerden oluştuğu görülmekteydi.⁸⁶

1.4.2.1. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi

1960'lı yılların medeni haklar hareketi, öğrenci hareketleri ve kadın hareketleri, klasik modellerden kaynak seferberliği yaklaşımına geçişte kritik bir öneme sahip olmuştur. Nitekim bu hareketler toplumsal hareketler üzerine çalışanların dikkatini hızlıca üzerlerine çekecek kadar sarsıcı bir etkiye sahip olmuşlardır. Toplumsal hareketlere dair Kuzey Amerika yaklaşımları olarak da nitelendirilebilecek kaynak mobilizasyonu teorisi, toplumsal hareketlerin, açıkça tanımlanabilir siyasî konuları ele almak ve bunları etkilemek için mevcut ekonomik, politik ve iletişim kaynaklarını harekete geçirdiğini belirtir. Bu görüşe göre toplumsal hareketler, devlet ya da onun temsilcileri ile çatışma içerisinde olduğundan, toplumsal değişimi sağlamak ve reform talep etmek üzere kaynakları seferber eder. Rasyonel hedeflerle organize olmuş toplumsal hareketler, açık politik ve toplumsal hedeflere sahip olarak tasvir edilir.⁸⁷ Bu bağlamda toplumsal hareketlerin geleneksel analizine bir tepki olarak çıkmış olduğunu söyleyebileceğimiz kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, toplumsal hareketlere katılımı mantıksız ve rasyonel olmayan bir davranış olarak görmeyi reddetmiştir. Nitekim 1990'lı yıllarda görülen hareketlere dair incelemelerinde hareket katılımcılarının tamamıyla marjinalize ve yabancılaşmış olmadıklarını gösteren bulgulara erişmişlerdir.⁸⁸

1950'lerden itibaren kendini göstermeye başlayan hareketlerin klasik toplumsal hareketlerden ayrıldığını ve onların temelleri üzerinde yükseldiğini açıklama girişimi olarak da kabul edebileceğimiz toplumsal hareketlere dair kaynak mobilizasyonu teorisi, bu yeni hareketlerin, profesyonel liderlik, ücretli personel, gayri-resmi üyelik, hareket dışında kalanların bağışladığı kaynaklar ve hareketi temsil eden ancak üyelerin katılımı gerektirmeyen eylemler ile karakterize edilen profesyonel toplumsal hareketler olduğunu kabul eder. Bu bağlamda kaynak mobilizasyonu teorisi merkezi ve resmi olarak

⁸⁶ OFFE, Claus; *“Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”*, Çev.: Kenan Çayır, **Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.72-75.

⁸⁷ WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; *“Major Social Movements”*, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.36.

⁸⁸ FLYNN, Simone I.; *“Resource Mobilization Theory”*, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.116-117.

yapılandırılmış toplumsal hareketlerin, merkezi olmayan ve gayri-resmi toplumsal hareketlerden daha etkili bir şekilde kaynakları harekete geçirerek değişim hedeflerine ve başarıya ulaşacağını kabul eder. Ayrıca toplumsal hareketlerin başarısında izlenen grup stratejisinin ve siyasî iklimin önemli ölçüde etkili olduğu varsayılır.⁸⁹ Açık sistem yaklaşımı olarak da adlandırılan bu perspektif, toplumsal hareketlerin siyasî ortamdan bağımsız olarak sabit aşamalardan geçtiği düşünen geleneksel toplumsal hareket yaklaşımlarının kapalı sistem yaklaşımından farklıdır. Kaynak mobilizasyonu teorisyenleri, toplumsal hareketlerin sonuçlarının stratejik seçimlerden, seçkinlerin konum ve eylemlerinden, etkili örgütlerin desteğinden ve yönetim koalisyon ve rejimlerinden etkilendiğine inanmaktadır.⁹⁰ Teori, toplumsal hareketlerin karakterini ve başarısını analiz etmek için, bir grubun mevcut kaynakları ve grup üyelerinin sosyo-politik ağlardaki konumu gibi yapısal faktörleri inceler. Başarılı toplumsal hareketlerin, kaynakların başarılı bir şekilde harekete geçirilmesi ve üyeler için siyasî ve ekonomik fırsatların geliştirilmesi yoluyla ortaya çıktığını iddia eder.⁹¹ Teori, toplumsal hareket faaliyetinin toplumdaki yetersiz koşullara verilen rasyonel bir cevap olduğunu varsaymakla birlikte yetersiz koşulların ve hoşnutsuzluğun sürekliliğine rağmen insanların her zaman protesto davranışı göstermediklerini de ileri sürer. Kaynak mobilizasyonu teorisyenlerine göre koşullar ve onunla ilgili hoşnutsuzluklar insanların toplumsal hareketlere katılımını açıklamakta bir başına yetersiz kalır. Bu bağlamda hayati önem taşıyan şeyin kaynak seferberliği için toplumsal hareket liderlerinin göstermiş olduğu çabalarlardır. Özellikle zamanın, paranın ve nüfusun enerjisini hareket geçirmek üzere gösterdikleri çabalar katılımcıları etkili politik bir eyleme yönlendirebilir.⁹²

Görece yakın zamanda formüle edilmiş olan kaynak mobilizasyonu teorisinin, toplumsal hareketlerin ve kolektif eylemin analizinde merkezi bir konum işgal ederek klasik yaklaşıma meydan okuyan modeller ürettiği görülmektedir. Klasik yaklaşımlarda olduğu gibi bu modellerde de vurgular ve açıklamalar farklı olmakla birlikte, hareket davranışı ve kurumsallaşmış davranış arasında fark olmadığı, hareket katılımcıları ve eylemlerinin rasyonel olduğu, hareket mobilizasyonunun bir altyapı vasıtasıyla mümkün

⁸⁹ FLYNN, Simone I.; a.g.m., s.112-113.

⁹⁰ FLYNN, Simone I.; a.g.m., s.115-116.

⁹¹ KLANDERMANS, Bert; "Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory", **American Sociological Review**, Vol.9, No.5, 1984, s.583-600.

⁹² BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.886-887.

olabildiği, hareketlerin sonuçlarının katılımcıların stratejik seçimlerinin ürünü olduğu ve seçkin grupların destek veya baskılarının hareketlerin sonuçları üzerinde etkili olduğu gibi merkezi mesajlar tüm kaynak mobilizasyonu modellerindeki ortak paydalar olarak belirlenebilir.⁹³ Yine de Klasik modellere meydan okuyan kaynak mobilizasyonu yaklaşımlarını temel olarak rasyonel eylem, örgütsel-girişimci ve siyasî süreç yaklaşımları şeklinde üç ana tipte inceleyebilmek mümkündür.

Bu yaklaşım kolektif eylemi kişisel fayda terimleriyle açıklayan John Stuart Mill, Adam Smith ve Jeremy Bentham'ın fikirleri tarafından formüle edildiği söylenebilir. Hareket ve protesto aktivitelerinin irrasyonel dürtüler tarafından motive edildiği fikrinin tersine rasyonel eylem yaklaşımı, hareket katılımının faydacı, maliyet-fayda hesaplamaları tarafından yönlendirildiğini ileri sürmektedir. Rasyonel eylem yaklaşımı, hareketleri ve kolektif eylemi, diğer araçlarla verimli bir şekilde başarılabilen hedefler peşinde koşan bireylerin yaptığı rasyonel seçimlerden kaynaklanan sonuçlar olarak açıklar. Akılcı eylemciler, hareketlerin sistemin çökmesi, göreceli yoksun bırakma, mantıksız motivasyonlardan ve şikayetlerin seviyelerinden kaynaklandığı gibi fikirleri reddederler. Bunun yerine hareketlerin meydana gelişini, çıkarlarını gerçekleştirme istediğinde olan bireyler ve grupların hareket etkinliklerine katılmalarıyla açıklarlar.⁹⁴ Bu noktada kaynak seferberliği teorisinin, sert sosyal koşulların önemini ve toplumsal hareket faaliyetinin yükselişinde hoşnutsuzluğun rolünü hafife aldığı ve toplumsal hareket aktörlerini soğuk, hesaplanmış ve duygusal olmayan kimseler olarak tasvir ederek duyguların önemini ihmal ettiği söylenebilir. Nitekim toplumsal hareketlerin aktörleri aynı anda hem duygusal hem de mantıklı olabilirler.⁹⁵ Ayrıca bir hareketin oluşumunun, katılımcılarının, dinamiklerinin ve sonuçlarının, hedefleri peşinde koşan bireylerin rasyonel tercihleri bağlamında anlaşılabilirliğini düşünen rasyonel eylem yaklaşımlarının bireysel çıkarlarla tutarlı olmayan olayları açıklamada yetersiz kalacağı söylenebilir.⁹⁶

Bu bağlamda John D. McCarthy ve Mayer N. Zald'a göre toplumsal hareketler, toplumsal yapının ve/veya bir toplumun ödül dağıtımının bazı unsurlarının değiştirilmesi için tercihleri temsil eden bir nüfusun görüş ve inançlar dizisine tekabül eder. Bu anlayışta

⁹³ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.27.

⁹⁴ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.27-28.

⁹⁵ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.887.

⁹⁶ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.32.

toplumsal hareketler toplumsal değişime yönelik tercih yapıları olarak ele alınmaktadır.⁹⁷ Kaynak mobilizasyonu yaklaşımında merkezi bir odak haline gelmiş McCarthy ve Zald'ın örgütsel-girişimci yaklaşımı, esasen modern Amerikan hareketlerini açıklamaya yönelmiş olduğu için önemli bir izleyici kitlesine sahip olmuş ve hareketleri, fonlar, girişimci liderlik ve profesyonel hareket organizasyonlarına güvenen varlıklı orta sınıfa dayalı hareketler olarak kavramsallaştırır.⁹⁸ Ona göre ciddi objektif yoksunlukları ve talepleri olan değişim yanlıları kolektif eylem için hayati önem taşıyan kaynakların temini ve kontrolü noktasında yetersiz olduklarından, toplumsal hareket grupları üyelerine teşvikler sunabilmek ve seferberlik problemlerini çözebilmek için ezilen grupların dışından zengin bireyler ve kuruluşlara ihtiyaç duyarlar. Bu fikri zeminden hareketle McCarthy-Zald geçmişin büyük klasik toplumsal hareketlerinin paralı üyelik, insan gücü ve liderlik ile hareket seferberliğini çözebildiğini ancak modern hareketlerin mevcut şartlarda ihtiyaç duyduğu maddi desteği dışardan yani büyük kaynak havuzlarını kontrollerinde bulunduranların desteğini sağlayarak hareket seferberliğini ve hareketin sürdürülebilirliğini sağlayabildiğini belirtir.⁹⁹ Ayrıca yeterli güç ve kaynak verildiğinde şikâyet ve hoşnutsuzlukların girişimciler ya da kuruluşlar tarafından tanımlanıp yaratılabileceğine ve bu sebeple manipüle edilebileceğine de dikkat çekerler. McCarthy ve Zald hareketlerin arkasına aldığı merkezlere odaklanarak bu hususun hareketlerin başarı ya da başarısızlığında etkili olduğunu belirtir. Buna göre seçilen destek tabanı, toplanabilir kaynakların miktarı, öncelikler ve hedeflerin sıralaması, kullanılabilir taktiklerin dağılımı ve hareketlerin otoriteyle ya da diğer partilerle olan ilişkisini belirleyeceğinden önemli stratejik bir görev olarak kabul edilir.¹⁰⁰ McCarthy ve Zald'ın bu yenilikçi fikirleri modern hareketlerin alabileceği formlara dikkat çekmesi bakımından önem arz eder.

Siyasî süreç modelinin savunucuları arasında ise Charles Tilly, William Gamson ve Anthony Oberschall bulunur. Tilly, Oberschall ve Gamson'a göre hareketlerin incelenmesi siyasî süreçlerin ve onun ürettiği kolektif eylemin çalışılması anlamına gelir. Dolayısıyla kolektif eylem bağımlı değişken olarak ele alınır. Süregiden politik

⁹⁷ McCARTY, John D.-MAYER, N. Zald; *Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory*, **The American Journal of Sociology**, Vol. 82, No.6, The University of Chicago Press, 1977, s.1217-1218.

⁹⁸ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.32.

⁹⁹ McCARTY, John D.-MAYER, N. Zald; a.g.m., s.1221, 1226.

¹⁰⁰ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.28, 31.

mücadelelere odaklanan siyasî süreç teorisyenleri odak noktalarını bireylerden ziyade hareket gruplarının dışlanmış çıkarlarına çevirmişlerdir. Direnişçiler ile otoriteler arasındaki politik çatışmaya odaklanan yaklaşım, moda çılgınlıkları ve panikler gibi formların, savaşlar, devrimler ve siyasî hareketlerden farklı olgular olduğunu savunur.¹⁰¹ Nitekim Tilly toplumsal hareketleri çatışma ekseninde gerçekleşen siyasal bir zemine oturtmakta ve hareketlerin ortaya çıkışını, dışlanmış ve marjinal grupların politik sahneye giriş mücadelesi olarak ele almaktadır.¹⁰²

Hareket gruplarının seferberlik süreçleri ile mevcut yapılar ve kaynaklar arasındaki bağlantıyı analiz eden siyasî süreç yaklaşımı, önceden var olan toplumsal yapıya iyi entegre olmuş kişilerin kolektif eylemin ilk katılımcılarının çoğunu oluşturduğunu öngörür. Daha önce var olan sosyal organizasyon ve seferberlik süreci bir araya geldiğinde kolektif eylemi üretirler. Hareket grupları tarafından kolektif eylem için koşulların uygun olmadığı durumlarda yani yüksek düzeyde baskı ve düşük güç söz konusu olduğu durumlarda, kolektif eylemin maliyeti yükselecek ve meydan okuyanların örgütlenmesini bozacaktır. Kolektif eylem mümkün kılan önemli kaynaklar dondurulduğunda ise hareketsizlik meydana gelebilir.¹⁰³ Dolayısıyla bu teori toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ya da gelişmesinde politik fırsatların önemine işaret eder. Özellikle daha önce baskıcı olan bir hükümetin daha demokratik hale geldiği durumlarda veya ekonomik ya da bir dış kriz sonucunda hükümetlerin zayıfladığı zamanlarda, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, yayılması ve başarıya ulaşması daha olası bir hal alır. Bu tür siyasî fırsatlar mevcut olduğunda, hoşnutsuz kişiler siyasî harekete geçtikleri takdirde başarı şansını daha fazla algılamakta ve bu tür bir etkinliğe katılma noktasında daha kararlı olabilmektedirler. Bireylerin mağduriyetlerini gidermek için topluca hareket edip etmeyeceklerine dair kararı, bunun için siyasî fırsatın olup olmadığı şartına bağlayan siyasî fırsat teorisyenleri politik fırsat perspektifi ile toplumsal hareketlerin demokratik yönetimlerde otoriter yönetimlere oranla daha yaygın olduğunu savunurlar.¹⁰⁴

Kaynak mobilizasyonu teorisi 1960'lardan 1980'lere kadar toplumsal hareket teorisine egemen olsa da eleştirmenler teorinin dar politik ve ekonomik odaklılığına

¹⁰¹ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.39-40.

¹⁰² TILLY, Charles; **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Çev.: Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul-2008, s.29-34.

¹⁰³ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.41, 43.

¹⁰⁴ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.887.

ilişkin önemli eleştiriler getirmiştir. Örneğin, kaynak mobilizasyon teorisi neredeyse tamamen merkezileştirilmiş toplumsal hareket organizasyonlarına odaklanır ve ademi merkeziyetçi toplumsal hareket organizasyonlarını yok sayar. Ayrıca kaynak mobilizasyonu teorisi, toplumsal hareketlerin eylem, karakter ve sonuçlarında kolektif bir kimliğin önemini ortadan kaldırır ve bireylerin toplumsal hareketlere katılma ve bu hareketlere katılma motivasyonunu açıklamada yetersiz kalır. Bu bağlamda kaynak mobilizasyonu teorisinin büyük ölçekli analizlere odaklanması bireysel motivasyon, kişilik dönüşümü ve kültürel değişimin mikro düzeydeki süreçlerinin göz ardı edilmesine sebep olabileceği söylenebilir. Ayrıca kaynak mobilizasyonu teorisi toplumsal hareketleri kurumsal değişim hareketleri olarak ele alır ve toplumsal hareketleri, toplumsal yapıyı veya güç ve kaynak dağılımını değiştirmeye yönelik bir niyetle sınırlar ve onları kurumsal eylemlerin bir uzantısı olarak kabul eder. Toplumsal hareketlere dair böyle bir yaklaşım bir bakıma kendi kendini sınırlayarak örneğin kişisel dönüşüm hareketlerini açıklamada yetersiz kalır.¹⁰⁵

¹⁰⁵ FLYNN, Simone I.; a.g.m., s.120.

Tablo 1.1. Klasik ve Kaynak Mobilizasyonu Yaklaşımlarının

İdeal Tiplerini Karakterize Eden Merkezi Özellikler.¹⁰⁶

1.	Hareketler nadir, alışılmadık bir fenomen olarak mı tartışılıyor?	Evet	Hayır
2.	Hareketlerin sebepleri nelerdir?	Krizler, arızalar, hızlı değişimler.	Meşru olarak ulaşılamaz çıkarlar.
3.	Hareket davranışı geleneksel davranıştan farklı mıdır?	Evet oldukça farklı. Hareket davranışı, olağandışı durumlarda ortaya çıkan bilişsel tanımlarla yönlendirilen davranıştır.	Hayır oldukça benzer. Hareket davranışı kurumsal ve örgütsel faktörlerin yönlendirdiği davranıştır.
4.	Katılımcıların doğası nedir?	Katılımcılar psikolojik gerilimler altında yabancılaşmış ve irrasyonel kimselerdir.	Organizasyonlar ve toplulukların iyi entegre olmuş, rasyonel üyeleridir.
5.	İnsanlar niçin hareketlere katılır?	Stres veya hayal kırıklığını hafifletmek ve yeni bir toplumsal düzen oluşturmak için.	Grup ya da bireysel çıkarlar için.
6.	Hareketler nasıl büyür ve yayılır?	Bulaşma, dairesel reaksiyon, difüzyon ve ortaya çıkan normlar yoluyla.	Seferberlik, ağlar, kaynakların birikimi ve taktiklerin stratejik kullanımı ile.
7.	Organizasyonlar toplumsal hareketlerde ne rol oynar?	Merkezi değildirler. Faaliyetlerin başlangıç aşamalarından sonra gelir.	Kazanımlar için merkezi öneme sahiptir. Hareketlerin öncesinde ve hareket esnasında vardır.
8.	Strateji ve kaynaklara dikkat eder mi?	Oldukça sınırlı.	Evet, hipotez için bunlar merkezi önemdedir.
9.	Hareket aktivitelerinin sonuçları için açıklamaları nelerdir?	Öngörülemez sonuçlar.	Amaçların, organizasyonların, stratejilerin, baskı, güç ve fırsatların durumuna göre sonuçlar.

¹⁰⁶ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.58.

1.4.2.2. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi

Yeni olarak nitelendirilebilecek hareketlerin kısmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın ekonomik ve politik yapısındaki değişmelere yanıt olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Teorik değişime yol açan esas gelişmelerin ise altmışlar ve yetmişlerde Avrupa ve Amerika'da kendini gösteren feminist, çevreci, etnik ve yerel özerklik hareketlerinin ortaya çıkışı ile bağlantılıdır. Hem Avrupa'da hem de ABD'de toplumsal protesto, ağırlıklı olarak ırk, cinsiyet ve cinsellik etrafında organize olurken, protesto hareketlerinin odağını sivil haklar, kadın hakları ve eşcinsel haklarına yoğunlaştırdı. Sadece normlara meydan okumakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bilgi ve yaşam biçimlerini üretmeye çalıştı. Böylece, yeni toplumsal hareketler perspektifi toplumsal hareketleri siyasî ve toplumsal protesto ile birlikte kolektif eylem biçimleri olarak kabul ederken, bu hareketlerin anlam ve kültürel üretim araçlarına karşı mücadelede bulunduğunu vurgulayarak ön plana çıktı.¹⁰⁷ Bir grup teorisyen tarafından eski toplumsal hareketlere karşı yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan bu hareketler küreselleşen dünyada yeni kimlik arayışlarına karşılık gelmekteydi. Bu bağlamda kolektif kimlik arayışının toplumsal hareket oluşumunun temeli olduğuna dair bakış açısı yeni toplumsal hareketler anlayışının merkezi konularından biri olmuştur. Yeni toplumsal hareketler teorik yaklaşımında üyelerin kendilerini güvende ve güçlü hissedecekleri kültürel temalar ve semboller etrafında toplanma eğilimleri kolektif kimlik arayışının bir göstergesi olarak kabul edilir.¹⁰⁸ Ayrıca belirtmek gerekir ki iletişim ve ulaşım alanlarında akıl almaz genişlemelerin meydana geldiği günümüzde uluslararası etkileşimlerin yoğunluğu ve sıklığı ile yeni kimliklerin kurgulanması arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu yönelimler bir bakıma kamusal ve özel alanların sınırlarının yeniden çizilmesi yönündeki talepleri de beraberinde getirmektedir.

Yeni toplumsal hareket çalışmalarının ortaya çıkışı Marksist yaklaşımların sorgulanışını da beraberinde getirdi. Bilindiği üzere Karl Marx öncelikle kapitalist sistemi sökmeye yönelik devrimci hareketlerin nedenleri ve dinamikleri ile ilgileniyordu. Hareketlerin, bir toplumda iktidarın temellerini oluşturan temel sosyal ve ekonomik ilişkilerden kaynaklandığını savundu. Böylece, kapitalizmin kapitalist toplumların

¹⁰⁷ WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; a.g.m., 2011, s.37.

¹⁰⁸ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; "Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler", Çev.: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.139.

devrimci bir şekilde yeniden yapılandırılması için gerekli şartları nasıl ürettiğine dikkat çekti. Kapitalizm kendi içerisinde yerleşik olarak var olan birtakım çelişkiler bulundurduğundan ve aynı zamanda ürettiğinden dolayı yapısal değişmeye yönelik çabaları da beraberinde getirmekteydi. Ona göre yapısal değişmeye yol açan ana çelişki ise karşılıklı çıkarları olan iki sınıfın varlığıydı. Dolayısıyla kapitalistlerin daha yüksek kâr ile ilişkili çıkarları ile işçilerin sömürden kaçınma ile ilişkili çıkarları etrafında şekillenen karşıt çıkarlar, işçiler ve kapitalistler arasında devrimci bir çatışmaya varan doğal sınıf karşıtlığı üretirler. Bu bağlamda Marx'ın yaklaşımı temel olarak eşitsizlik ile devrimci hareketlerin yükselişi arasındaki ilişkiye odaklanır. Dolayısıyla, hareketlere katılımın da rasyonel ve amaçlı bir etkinlik olduğu kabul edilir. Ancak onun sınıf üzerine olan aşırı ilgisi diğer faktörlerin belirgin rol oynadığı toplumsal hareketler noktasında açıklamalarının sınırlı bir güce sahip olmasına sebep olmuştur.¹⁰⁹

Marksist yaklaşımlara benzer bir şekilde, bu yeni dönemi de hâkim emek ve üretim biçimleri açısından ele almış olmalarına rağmen 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir döneme girildiğini belirten Michael Hardt ve Antonio Negri ise, yeni dönemin hâkim emek ve üretim biçimi ile daha önceki döneme damgasını vurmuş olan sanayi emek ve üretim biçimi arasında ayrıma gitmiştir. Bu döneme hâkim olan emek ve üretim biçimi onlara göre maddi olmayan emek ve üretim biçimidir. Günümüzde emek ve üretim, enformasyon, bilgi, fikir, imaj, ilişki ve duygulanımlar üreten maddi olmayan emeğin baskın hale gelmesiyle dönüşmektedir. Toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal meselelerin iç içe geçtiği böyle bir çağda maddi olmayan emek ve üretim biçimlerinin toplumun bütününe dönüştürdüğünü iddia ederler. Emek ve üretimi salt ekonomik bir durum olmaktan çıkararak Hardt ve Negri,¹¹⁰ klasik içeriğiyle fabrika işçilerinden oluşan işçi sınıfının yerini, topluma daha derin bir şekilde nüfuz eden ve merkezsizleşen bir üretim sürecinin öznesi olarak “toplumsal işçiye” bıraktığını iddia ederek işçi sınıfını toplumsal hareketlerin merkezinden çıkarmışlardır.¹¹¹ Dolayısıyla ortaya çıkan yeni hareket açıklamalarındaki vurgu, üretim yapılarından ve araçlarından bireylere geçtikçe, eski kolektif davranış açıklamalarının birçoğu yeni perspektiften tekrar ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁹ MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; a.g.e., s.4.

¹¹⁰ HARDT, Michael-NEGRI, Antonio; **Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, Çev.: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2004, s.83-84.

¹¹¹ NEGRI, Antonio; **Yıkıcı Politika 21. Yüzyıl İçin Bir Manifesto**, Çev.: Akın Sarı, Otonom Yayıncılık, İstanbul-2006, s.99-101.

Bu bağlamda değerler ve inançlar, daimî üyelik yerine geçici katılım, protesto ve müzakere edilen tanımlar gibi kavramsal çerçeveler dolaşıma girmiştir.¹¹²

Yeni toplumsal hareketler teorisi, toplumsal hareket faaliyeti ve kolektif eyleme dair yeni bir paradigmanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketler yaklaşımı, çağdaş toplumsal hareketlerin, geleneksel toplumsal hareketlerden farklı stratejiler, hedefler ve üyeliklerle karakterize edilmiş olduğunu belirtir. Dolayısıyla günümüz toplumsal hareketleri sanayi sonrası toplum yapılarında değişen toplumsal, ekonomik ve siyasî ilişkilerin kaçınılmaz bir sonucu olarak kabul edilir ve yeni toplumsal hareketler, devrim yerine yapısal reform arzusuna dayalı, mevcut siyasî ve ekonomik sistemleri sökmeye kalkışmayan ve kendi kendini sınırlayan radikalizm ile karakterize olmuş değişim hareketleri olarak kabul edilir. Bu bağlamda yeni toplumsal hareket anlayışının değişen siyasî örgütlenme biçimlerini ve sanayi sonrası toplumlarda görülen kamusal ve özel alanlar arasındaki kayan ilişkileri açıklamakta yardımcı olduğu söylenebilir. Yeni toplumsal hareket teorisi, savaş karşıtı, çevreci, sivil haklar ve feminist hareketler gibi yeni hareketlerin, emek hareketleri gibi diğer geleneksel toplumsal hareketlerden farklı olduğunu belirterek geleneksel toplumsal hareketlerin, ekonomik kaygılar ve eşitsizliklere odaklandığını, yeni toplumsal hareketlerin ise üyelerini daha çok yaşam tarzı değişikliklerine yönlendirdiğini ve gevşek örgütlenme ağları ile organize olduklarını kabul eder. Bu çağdaş hareketlerin üyeleri ise çoğunlukla yeni orta sınıf olarak adlandırılan bir toplum kesimine ait olarak görülür. Ayrıca yeni hareketlerin küresel ölçekte bir değişimi gerçekleştirme arzusunda oldukları kabul edilir.¹¹³

Genel hatları itibariyle yeni toplumsal hareketler anlayışının, hareketlerin geleneksel sosyal psikolojik analizlerinin ağırlıklı olduğu görelî yoksunluk ve kitle toplumu teorilerine yanıt olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim geleneksel hareket yaklaşımları kişilik yapıları, şikayetler, hayal kırıklıkları ve ideolojiyi içeren faktörler bağlamında bireyleri toplumsal hareketlere çeken hususlara odaklanmakta, toplumsal hareketlere katılımı irrasyonel ve bu kolektif davranışı da alışılmışın dışında bir davranış

¹¹² MUUKKONEN, Martti; a.g.m., s.1562.

¹¹³ Flynn, Simone I., "*New Social Movement Theory*", **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements**, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011, s.89-90.

olarak kabul etmekteydiler. Ancak 1960'lar ve 1970'ler de kendini gösteren hareketler, geleneksel toplumsal hareket teorilerinin işaret ettiği hususlarla açıklanamayacak bir takım yeni özelliklerle ortaya çıktığında, yeni yaklaşımlar ortaya koymanın da gerekliliği kendini gösterdi. Nitekim savaş karşıtı, çevreci, sivil haklar ve feminist hareketler gibi yeni hareketler analize tabi tutuldukça toplumsal hareketlerin kimliği inşa etmeye, yapısal değişime ve bu değişime etki eden bilgi kontrolüne odaklanmış oldukları tespit edilmeye başlandı. Bu bağlamda gelişen yeni toplumsal hareketler teorisi yeni bir kavramsal ve teorik çerçeveye hareketlerin önceki açıklamalarından farklılaştı.¹¹⁴

Bu bağlamda yeni toplumsal hareketler yaklaşımının, toplumsal hareketlerin yapısındaki morfolojik değişmeler ile bir bütün olarak toplumsal dönüşümler arasında bağ kurarak, çağdaş hareketleri açıklama girişiminin bir ürünü olarak ortaya çıktıkları söylenebilir. Çağdaş toplumsal hareketlerin geçmişin ideolojik hareketleri ve rasyonel olarak örgütlenmiş baskı gruplarından farklı olduklarına dair hâkim bir kanıyı içeren yeni toplumsal hareketler teorisi kolektif kimliği yeniden gündeme getiriyor olmakla birlikte onu eski biçimlerinden ayıran birtakım hususiyetlerin varlığına da işaret etmektedir. Bu hususiyetler toplumsal hareketleri anlayabilmenin analitik araçları olarak kabul edilmelidir.

Alain Touraine sanayi sonrası toplum kavramsallaştırması yerine “programlanmış toplum” kavramsallaştırmasını kullanarak toplumsal hareketlerin yapısındaki morfolojik değişmelerle toplumsal değişme arasında bir bağ kurar ve tüm olup biteni birbiriyle ilişkilendirir. Ona göre sanayi toplumlarında merkezi konumu maddi mallar işgal ederken programlanmış toplumda kitlesel olarak üretilen ve dağıtılan kültürel mallar işgal etmektedir. Bir başka ifadeyle, sanayi toplumunda demir-çelik, tekstil, kimya, elektrik ve elektronik gibi sektörler merkezi konumu işgal ederken, programlanmış toplumda, eğitimin, sağlığın, medyanın üretimi ve dağıtımını merkezi konuma yerleşmiştir. Frankfurt ekolünün kültür endüstrisi kavramsallaştırmasıyla örtüşen bir anlayışla, sanayi toplumlarından programlanmış toplumlara geçiş, şeylerin idaresinden, insanların yönetimine geçiş olarak nitelendirilir. Dolayısıyla programlanmış toplumdaki direniş öznenin savunulması bağlamında ortaya çıkar. Bu direniş örneğinin, öznenin salt bakılacak bir hasta olarak değil de bilgilendirilen, tasarıları ve belleği olan, verilen tıbbi hizmetlerin

¹¹⁴ FLYNN, Simone I.; a.g.m., s.91.

tercih ve uygulamasına katılabilen bir özne olarak görülmesi ya da öğrencilerin sadece işsizlik tehdidi ve gelecek kaygısı gibi sebeplerden değil de aynı zamanda, mevcut eğitim sisteminin, gençlik kültürüne ya da gençliğin belli kesimlerinin kültürüne yabancı kalınmaması yönündeki talepler noktasında ortaya çıkar. Dolayısıyla Touraine'a göre değişim, öznenin savunulması bağlamında ortaya çıkan, direnişte kendini gösterir. Bu hususta önemli olan bireylerin kişisel çıkarları ya da hazları değil, içerisinde buldukları durumun belirli bir özgünlüğe sahip olmasıdır.¹¹⁵ Ona göre özerk bir yapıya kavuşan hareketlerin siyasal bakımdan zayıflamaları bir bakıma bu hareketlerin kırılanlaşmasına da sebep olabilirse de, günümüz toplumsal hareketleri, siyasal ve dinsel aşkınlıktan, yüceltilmiş bir ilerleme tutkusundan ya da ulus tahayyüllerinden bağımsız, tüm pazar erkine ve bütünleşmeci erklere karşı kişisel özneyi savunan hareketleridir.¹¹⁶

Yeni toplumsal hareketleri ve dolayısıyla teorisini karakterize eden niteliklerden ilkinin bu hareketlerin toplumsal tabanı ile alakalı olduğu kabul edilir. Çağdaş hareketlerin toplumsal tabanının sınıfsal yapıyı aşan bir eğilimi de içerisinde bulundurduğunu ileri süren yeni toplumsal hareketler teorisi, hareket katılımcılarının gençlik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ya da meslekler gibi yapısal kategorilere denk gelmeyen farklı toplumsal statülerden temellendiğini belirtmektedirler. Ekoloji hareketleri, anti nükleer hareketler, hayvan ve çocuk hakları hareketleri bu olgunun örnekleri olarak gösterilmektedir.¹¹⁷

Toplumsal hareketlerin toplumsal tabanındaki farklılaşmayı yeni orta sınıflar ekseninde açıklamaya girişen Clause Offe ise, yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin ne sağ-sol, liberal-muhafazakâr gibi siyasal kodlarla ne de işçi sınıfı, orta sınıf, fakir-zengin gibi sosyoekonomik kodlarla tanımlanamayacağını belirtir. Ona göre hareketlerin toplumsal tabanı yeni orta sınıfın çoğunlukla kamu ve hizmet sektöründe çalışan unsurlarından, eski orta sınıf unsurlarından ve işsizler, öğrenciler, ev hanımları ve emekliler gibi iş piyasasının dışında kalan unsurlardan oluşur. Offe, sınıf kavramsallaştırması ekseninde meseleyi tartışmış olarak görünse de toplumsal hareketlerin çatışma modelinin sınıf çatışması modelinden farklı olduğunu belirtir. Çünkü

¹¹⁵ TOURAINE, Alain; **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2014, s.311-312.

¹¹⁶ TOURAINE, Alain; **Eşitliklerimizle ve Farklılıklarımızla Yaşayabilecek miyiz?**, Çev.: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2011, s.130.

¹¹⁷ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.135.

ona göre çatışma farklı sınıflardan ve sınıf olmayanlardan gelen birçok unsurun toplumsal ittifakı tarafından sahneye konulmaktadır. Bu açıklama sadece temel ekonomik aktörlerin değil hemen her unsurun çatışmaya katıldığı fikrini vurgular. Talepler ise evrensel nitelikli ya da oldukça yerel olup, sınıf temelli değildir.¹¹⁸

Günümüzde toplumsal hareketlerin başlıca amacının eylem ve özgürce seçim yapma becerilerini artırmak olduğunu ve toplumu değiştirmekten çok yaşamı değiştirme bağlamındaki talepleri gündeme getirdiğini vurgulayan yeni toplumsal hareketler perspektifi günümüz hareketlerinin, aşmak istediği engeller ya da çelişkilerle tanımlanan sanayi toplumu hareketlerinden farklı olduğunu vurgular. Bu bağlamda Alain Touraine, yeni toplumsal hareketleri “kültürel hareketler” olarak kavramsallaştırır. Ona göre toplumsal hareketler, bir eylemciler grubunun topluma doğrudan etki edecek başlıca eylem araçlarını yönetmek uğruna bir muhalifle çatışmaya girmesi olarak kabul edildiğinde, 1960’lı yıllardan itibaren görülmekte olan kadın hareketleri, çevreci hareketler ve azınlık hareketleri gibi birçok hareket bu tanıma uymayacaktır. Ona göre bu yeni kültürel hareketler toplumsal olarak tanımlanmamış kesimleri bir araya toplar ve bu kesimler bir etkinliğe göre değil daha çok bir kökene, bir aitliğe göre tanımlanırlar. Örneğin kadınlar, ayrımcılığı ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmak istemekle beraber birer kadın olarak konuşmak yoluyla kendilerini gösterirler. Bu durum bir bakıma “evet eşit ama ayrı” anlayışının tezahürü olarak anlaşılmalıdır.¹¹⁹ Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler örgütlenmeleri ve sürekli eylem yetenekleri sınırlı olmakla birlikte toplumsal ve kültürel nitelikli çatışmalardan doğan yeni bir kuşak ortaya çıkarmıştır. Çatışma üretim araçlarının kontrolü üzerinde değil, kültürel üretimler bağlamında meydana gelmektedir. Nitekim toplumsal hareketler bağlamında günümüzün en hararetli karşı çıkışlarının kaynağında bedensel ve ruhsal tahakkümün, çalışma ve hukuksal koşullar üzerindeki tahakkümden daha fazla olduğu ve totaliter propaganda ile baskının yaygınlaştığına dair kanaatler etrafında kendini göstermektedir. Bu yeni hareketler iktidarı ele geçirme fikrinden uzaklaşarak bir düşmana karşı değil de kendine yönelmiş bir seferberlik olarak kavramsal bir çerçeveye oturtulabilir. Bu noktada kadın hareketlerinin özel bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yeni hareketlerin etkin

¹¹⁸ OFFE, Claus; “*Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması*”, Çev.: Kenan Çayır, **Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.66,70.

¹¹⁹ TOURAINE, Alain a.g.e., s.141-142.

katılımcılarının önemli bir kısmını oluşturan kadınlar, doğum kontrolü ve kürtaj gibi talepleriyle hareketlere yeni kültürel izlekler katmışlardır.¹²⁰

Yeni toplumsal hareketler anlayışında çağdaş toplumsal hareketleri niteleyen bir diğer hususun onların değerler ve fikirler açısından çoğulcu bir karakter gösteriyor olmalarıyla alakalı olduğu vurgulanır. Nitekim yeni toplumsal hareketler Galtung tarafından, “birbirlerini bazı şeylerde destekleyen, belki de hiçbir şeyde desteklemeyen mesele-hareketlerinin bir federasyonu”¹²¹ olarak tanımlanır. Daha önceleri toplumsal hareketler kapsamlı ideolojilere uygunlukları bağlamında liberal-muhafazakâr, sağ-sol, kapitalist-sosyalist, burjuva-proletarya gibi ikili zıtlıklarla ele alınırken, yeni toplumsal hareketlerin değerler ve fikirler açısından bu kalıplara rahatlıkla oturtulamayacağı belirtilmektedir. Buna göre yeni toplumsal hareketler pragmatik yönelimlere sahip olma eğilimi ve karar alma sürecine üyelerin katılımını genişletecek kurumsal reformları gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Çağdaş toplumsal hareketlerin bu yönü siyasal olana karşı sivil boyutların genişlemesi anlamında önemli bir değişimi temsil ettiği varsayılmaktadır.¹²² Dolayısıyla yeni hareketler, hedefleri açısından da geçmişin ütopyacı ve romantik hareketlerinden farklı olarak kabul edilir. Bu bağlamda Jean Cohen yeni toplumsal hareketlerin devrimci hayalleri bir kenara bırakarak kendilerini anlamaya yönelmiş olduklarını ve bu eğilimin siyasal ve ekonomik sistemlerin özerk işleyişini esas alan bir sivil toplum savunusuna sahip olmalarından kaynaklandığını belirtir.¹²³

Yeni toplumsal hareketler teorik perspektifinin merkeze aldığı bir başka hususiyet ise yeni toplumsal hareketlerde daha da baskın hale geldiği belirtilen kimlik meselesidir. Burada vurgulanmak istenen konu, harekete geçirici faktörler üzerine olup, hareketlerin ekonomik problemlerden çok kimlik problemleriyle ilişkili kültürel ve sembolik talepler ve sorunlar üzerine yoğunlaştığıdır. Aktörlerin kendilerine özgü imajları ve gündelik hayatın yeniden kurgulanmış boyutlarıyla birlikte farklılaşmış bir toplumsal gruba ait olma duygusu ile ilişkili inançlar, değerler, semboller ve anlamlar bütününe işaret eden

¹²⁰ TOURAINE, Alain; **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2014, s.313-314.

¹²¹ GALTUNG, J.; “*The Blue and the Red, the Green and the Brown: A Guide to Movements and Countermovements*”, **İnstitu Universitaire d’Etude du Development**, Genova, 1981, s.18.

¹²² JONHSTON, Hank-LARANA, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.135-136.

¹²³ COHEN, Jean; “*Strateji ya da Kimlik Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler*”, Çev.: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.111.

bu farklılaşmanın bilhassa, ulus-devletler içerisindeki etnik ve ayrılıkçı hareketler bağlamında kendisini gösterdiği belirtilir. Bunların yanı sıra kadın hareketleri ve gay hareketleri de bu trendin örnekleri olarak kabul edilir ve hem özel hem de kamusal olarak oluşan bu kimliklerin yanı sıra var olan kimliklerin de yeniden yapılandığı varsayılır. Aynı zamanda bireysel kimliklerle kolektif kimlikler arasındaki ilişkinin bulanıklaştığını belirten teorik yaklaşım, çağdaş hareketlerin çoğunun kendisini gruplardan ziyade bireysel hareketlerle ifade ediyor gibi görünmesine rağmen kadın hareketleri ve gay hareketleri örneklerinden hareketle kolektif ve bireysel olanın bulanıklaştığını belirtir. Buna göre açık bir sınıfsal ve yapısal temeli olmayan bu hareketlerde birey kimlik tanımının odağına kendisini yerleştiriyor olsa da hareket içerisindeki fiilleri bireysel ve kolektif olanın bir karışımı olarak ortaya çıkmaktadır.¹²⁴

Hareketlerin “yeni” olarak nitelendirildiği 1968 sonrası süreçte, siyasal alana dahil edilen talep ve sorunlar ile mücadelelerin kendine konu edildiği olayların çeşitliliğinde önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bu değişimleri açıklama girişiminin en genel hatlarıyla, parti ve sendika gibi eski tür siyasal araçların yerini, yatay hiyerarşinin egemen olduğu, doğrudan demokrasi unsurunu daha etkili bir şekilde yansıtan toplumsal hareketlerin aldığı yorumuna dayandığı söylenebilir. Siyasetin sadece sınıf çelişkileri değil, bunları da etkileyen daha mikro düzeyde konular ve kültürel ilişkilere bağlandığı yaklaşımda, gündelik hayatın dönüşümü ve buradaki eşitsizlikler daha net bir biçimde ele alınmaktadır. Bu şekilde toplumsal değişim sadece güç kullanılarak yürütülen radikal mücadelelerle (devrim ya da silahlı mücadele gibi) açıklanamamakta, toplumsal değişimle de ilişkilendirmektedir. Böylece hareketlerin gündemine siyasal ve ekonomik iktidarın el değiştirmesine ek olarak aidiyet, kimlik ve öz-yönetim gibi kavramlar da girmiştir. Sınıfın öncülüğünde yürütülen mücadeleler yerine toplumun diğer unsurlarının farklı alanlarda yürüttüğü mücadelelerin tekil önemi vurgulanmakta olup, demokratikleşme önemli bir gündem haline gelmektedir. Dile getirilen talepler ise aktörlerin kendi hayatları üzerinde daha fazla söz sahibi olması ve yaşam biçimlerini kontrol etme noktasında yoğunlaşmaktadır.¹²⁵ Bu bağlamda yeni toplumsal hareketlerin günlük hayatın alanlarına daha fazla sızmış olduğu kabul edilir. Kendini dönüştürme, cinsel ve bedensel

¹²⁴ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.136-137.

¹²⁵ YILDIRIM, Yavuz- GEZEN, Aysun; “2000’li yıllarda Gramsci’yi Anlamak: Ortak Duyunun Kaynağı Olarak Toplumsal Hareketlerin Önemi”, Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yakın Doğu Üniversitesi Yay., Cilt:7, Sayı:1, Nisan-2014, s.204-205.

davranışları değiştirmeyi amaçlayan alternatif tıp ve sigara karşıtlığı gibi sağlık hareketleri, kürtaj üzerine yoğunlaşan hareketler ve yine gay hakları ve kadın hareketleri gibi hareketler ne yenilip içildiğinden tutun da kişisel problemlere, kariyer planlamalarına ve daha mahrem konulara değin çeşitli temalarla günlük hayatın her alanına sızmış durumdadırlar.¹²⁶ Clause Offe'ye göre yeni toplumsal hareketlerin ilgi sahasına giren temalar beden, sağlık ve cinsel kimlik gibi hayat alanı ile ilgili konular, şehir ve fiziksel çevre, kültürel, ulusal ya da etnik miras, kimlik, fiziki hayat koşulları ve genel bir çerçevede zikredilen insanlığın devamı gibi konular olmaktadır. Ona göre her ne kadar bu konular yeni olarak nitelendirilemeyebilirse de yeni toplumsal hareketler içerisinde farklı bir önem ve aciliyet kazandıkları söylenebilir. Özellikle kendine yetme ve âdemi merkezîyetçilik bağlamında özerklik, kimlik ve manipülasyona, kontrole, bağımlılığa, bürokratikleşmeye ve düzenlemeye karşı muhalefet etme bu konuların başında gelir.¹²⁷ Bu sebeple yeni toplumsal hareketlerin yalnızca devleti değil sivil toplumu, özellikle okullar, aileler, din ve tıp gibi kültürel kodların iletilmesinde uzmanlaşmış kurumları da hedef aldığı belirtilir. Sınıf temelli kolektif eylem artık değişimin itici gücü olmaktan çıkarıldığından, yeni hareketlerin odağı "yaşam politikası" üzerine odaklanmış olarak kabul edilir. Bir başka deyişle kendi yaşamını ve kimliğini seçme hakkı temelinde hâkim kültür kodlarına itaat eden söylem çerçevelerinin uyarılması ve değiştirilmesi için mücadele eden hareketler olarak kendilerini göstermektedirler. Bu yeni yeni hareketlerin katılımcıları ise iyi eğitilmiş yeni orta sınıflardan gelmektedir.¹²⁸

Bu noktada Alberto Melucci günümüz Batılı toplumlarının mevcudiyetinin kolektif ve bireysel kimliği, toplumsal ilişkileri, sembolik üretimi ve ihtiyaçları daha fazla kontrol altında tutabilme yeteneğini geliştirmesine bağlı olduğunu belirtir. Ona göre günümüz dünyasında maddi eşyalar geniş ölçekli enformasyonel ve sembolik sistemler aracılığıyla hem üretilip hem de tüketilmekte olduğundan, bireysel ve kolektif kimlikleri kendi gereksinimleri doğrultusunda inşa ederek dolaşıma sokmaktadır. Dolayısıyla temel çatışma bireysel ya da kolektif olsun, müdahale altında ve parçalanmış olan kimlikler üzerindeki denetimini tekrar ele geçirmek isteyen bireyler ya da gruplar tarafından

¹²⁶ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.137.

¹²⁷ OFFE, Claus; a.g.m., s.63-64.

¹²⁸ TAYLOR, Verta-WHITTIER, Nancy; "Analytical Approaches to Social Movement Culture: The Culture of the Women's Movement", **Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention)**, Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995, s.181.

yürütülmektedir. Bu bağlamda toplumsal hareketler bu süreçlerden doğrudan etkilenen toplumsal grupları barındırır ve sistemin iletişim ve sembolik yatırımları ile alakalı alanlarında doğar ve yükselirler. Böyle bir çatışma içerisindeki aktörler belirli bir toplumsal durum ve kültürle tanımlanan durağan toplumsal gruplar yani sınıflar gibi değildirler. Onlar salt maddi hedefler uğruna mücadele etmemekte ya da sisteme katılımlarını artırmaya çalışmamaktadırlar. Sembolik ve kültürel menfaatleri için çatışma içerisindeyler. Toplumdaki daha genel değişimleri gerçekleştirmeye çalışırken kendi hayatlarını da değiştirebilmeyi ummaktadırlar.¹²⁹

Bir örgütlenme biçimi olarak yeni toplumsal hareketlerin yükselişinin altında Batı demokrasilerindeki katılım kanallarının güvenilirliğiyle alakalı bir krizin yattığını söyleyebilmek mümkündür. Geleneksel kitle partilerinin güvenilirliklerinin sorgulandığı böyle bir ortamda alternatif katılım ve karar alma biçimleri olarak toplumsal hareketler etkinlik kazanıyor görünmektedir. Bu bağlamda liderlik ve merkezi bürokrasi ile karakterize olmuş geleneksel kitle partileri yerine dağınık ve âdem-i merkeziyetçi bir örgütlenme modeline sahip yeni toplumsal hareketler ön plana çıkmaktadır.¹³⁰

Ortaya çıkan bu yeni yapıyı izah etmeye çalışan Clause Offe değişimlerin temelinde yatan sebepleri “politik paradigma kayması” kavramsallaştırmasıyla açıklığa kavuşturur. Offe’nin “eski politik paradigma” ve “kapsamlı büyüme-güvenlik paradigması” yılları olarak tanımladığı eski dönemde gündemdeki temel konular ekonomik büyüme, bireysel ve kolektif gelir dağılımındaki iyileştirmeler ve toplumsal statülerin hukuksal açıdan korunması gibi hususlardı. Baskın kolektif aktörler, kurumsallaşmış baskı grupları ve siyasal partilerdi. Toplumsal ve siyasal çatışmaların çözüm mekanizmaları olarak ise kolektif pazarlıklar, parti rekabeti temsili hükümet iş görmekteydi. Dolayısıyla böylesi aktörlerin, temaların ve çatışma çözücü kurumsal araçların olduğu bir dönemde çapraz ilişkili temaların, alternatif çatışma ve çözüm mekanizmalarının ve eski politik paradigma çerçevesine kolayca oturtulamayacak aktörlerin bulunması da beklenemez.¹³¹ Uluslararası güçler sistemi tarafından da desteklenen liberal-demokratik refah toplumu uzlaşısı esasen, insanların büyük bir

¹²⁹ MELUCCI, Alberto; “*Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması*”, Çev.: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.88-89.

¹³⁰ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.137-138.

¹³¹ OFFE, Claus; a.g.m., s.59.

çoğunluğunun dikkatlerini ve enerjilerini aile, iş ve tüketim odaklı hayat kalıplarına yönelteceğini ve kamu politikalarına katılım ve bu politikalar üzerindeki çatışmanın vatandaşların çoğunun hayatında önemli bir yer tutmayacağını varsayıyordu. Offe'ye göre Liberal teori tüm hareketlerin “özel” ve “kamusal ya da politik” şeklinde kategorize edilebileceğini ileri sürerken yeni hareketler kendilerini bir üçüncü kategoriye oturtmaktadırlar. Dolayısıyla politikleştirdikleri problemler ve talepler ne özel ne de kamusaldır. Ona göre yeni hareketler liberal demokrasi ve refah devleti tecrübelerinde ve doktrinlerinde görülmeyen bir alan olarak, kurumsal olmayan siyaset alanında faaliyet gösterirler. Yine bu bağlamda Offe, yetmişli yıllarda toplumsal hayatın politik ve politik olmayan alanlarının geçişkenlik kazandığını ve aralarındaki sınırın bulanıklaştığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda geleneksel devlet ve sivil toplum karşıtlığının analitik olarak kullanılabilirliği da sorgulanır hale gelmiştir. Bu sürecin izlerinin ise küresel sosyo-politik gelişmelerden, temel siyasal aktörler olan vatandaşlara kadar görülebilir olduğunu belirtmiştir. Ona göre yeni toplumsal hareket politikalarının üzerinde hem fikir olduğu husus, ileri sanayi toplumunun çatışmalarının artık devletçilik, siyasal düzenleme ve bürokratik otoritelerle anlamlı bir şekilde çözülemeyecek olduğuna dair inançtır. Dolayısıyla yeni toplumsal hareket politikalarının sivil toplumu siyasal kurumlarla sınırlandırılmayacak bir şekilde politikleştirmeye çalıştığını belirtir. Bu yolla düzenlemeye, kontrol ve müdahaleye bağımlı olmayan bir sivil toplum meydana getirmeye çalışırlar. Nitekim ona göre yeni hareketler sonuçları bakımından toplumun tamamı üzerinde etkili olabilecek birtakım sonuçlar elde etmeyi amaçlayan hareketler olarak kavramsallaştırılır.¹³²

Bu bağlamda Touraine sivil toplumu, kapitalist egemenliğe ve otoriter devlete karşı mücadele eden toplumsal ve siyasal eyleyenler bütünü ve aynı zamanda tüm bu mücadelenin gerçekleştiği alan olarak anlar. Ona göre ekonomik ve siyasal otorite odaklarına karşı özerk ve aracı bir alan olan sivil toplum, bugün öznenin kendisi için konuştuğu bir alan haline gelmiştir. Ekonomik ilişkilerden çok bugün ahlâkî ve kültürel tepkilerin dile getirildiği bir ortamda toplumsal hareketler siyasal güçlerle de ilişki içerisinde olmak durumunda olduğundan ve bu ilişkiyi siyasal partiler ya da koalisyonlarla da yürütemeyeceği için aracı bir alan olarak sivil toplumun varlığına

¹³² OFFE, Claus; a.g.m., s.53-63.

ihtiyaç duyar. Parti ya da sendika gibi siyasal mekanizmalardan uzak durmanın günümüz hareketlerine bağımsızlık getirmekle beraber zayıflıklarının da sorumlusu olabileceğini belirtir.¹³³

Yeni toplumsal hareketler teorik yaklaşımın üzerinde durduğu bir diğer nokta da hareketlerin örgütsel yapılarında görülen farklılaşmadır. Bu anlayışa göre hareketler artık geleneksel olarak kavrandığı şekliyle yani karizmatik liderler etrafında örgütlenen bir toplumsal değişim kuvveti olarak anlaşılmaz. Dolayısıyla eski hareketlerin karizmatik liderler etrafında gerçekleşen merkezi örgütlenmeleriyle kıyaslandığında, yeni toplumsal hareketlerin esnek ve insanı merkeze alan bir yapıya sahip olduğu varsayılır. Bu bağlamda hareket örgütlerine katılım bireyin iradesi dâhilinde olup, kararlar müzakere yoluyla alınır. Diğer bir ifadeyle kolektif hareket bir sözleşme sürecinin sonucudur.¹³⁴ Bu durumun kolektif hareketin örgütsel formlarını değiştirmesiyle alakalı olduğunu söyleyen Melucci, bu yeni formun aynı zamanda hali hazırda baskın olarak yürürlükte olan modellere sembolik bir tehdit olduğunu belirtir. Kısa zamanlı esnek bağlılık, pozisyonu tartışılabilir çoklu liderlik ve esnek örgütsel yapı ile karakterize olan bu yeni form aynı zamanda sisteme sembolik başkaldırının da temelleri olmaktadır. Bu yolla diğer tüm insanlara etkin işleyişin dışında yeni bir işleyişin olabileceği fikri kavratılmaya çalışılır veya sunulur. Yeni hareketlerin bu bağlamı hâkim kodların alt üst edilmesi gayesini taşır ve aynı zamanda buna hizmet eder.¹³⁵

Teorik yaklaşımda yeni toplumsal hareketlerin mobilizasyon taktikleri açısından da farklı stratejiler kullandıkları yani, eskilerin radikal mobilizasyon taktikleri yerine, şiddet karşıtlığı ve sivil itaatsizlikle karakterize olmuş yeni mobilizasyon taktiklerini tercih ettikleri kabul edilir.¹³⁶ Offe, yeni toplumsal hareketlere hareket biçimleri açısından baktığımızda onların içsel ve dışsal hareket biçimlerinden söz edebileceğimizi belirtir. İçsel hareket biçimleri açısından yeni toplumsal hareketlerde bireylerin kolektif aktör olma biçimleri oldukça formal, devamsız, ortama bağlı ve eşitlikçidir. Yani tam olarak oturmamış üyelik rolleri, platformalar, temsilciler, programlar ve üyelik aidatları

¹³³ TOURAINE, Alain; **Eşitliklerimizle ve Farklılıklarımızla Yaşayabilecek miyiz?**, Çev.: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2011, s.134-136.

¹³⁴ ÇAYIR, Kenan; *“Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”*, **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.19.

¹³⁵ MELUCCI, Alberto; a.g.m., s.92-93.

¹³⁶ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.1357.

temelinde katılımcıları, kampanyaları, sözcüleri, ağırları ve gönüllü yardımcılarını içermektedir. Ayrıca ne içerdekiler ve dışardakiler şeklinde yatay bir örgütlenme, nede lider ve sıradan üyeler şeklinde dikey bir örgütlenme vardır. Çünkü farklılaşma karşıtı bir anlayışla temellendirilmişlerdir. Bu sebeple üyeler ve liderlerin rolleri arasında geçişken zayıf sınırlar bulunur. Dışsal hareket biçimleri ise çok sayıda insanın katılımını içeren gösteriler ve diğer hareket tarzlarından oluşmaktadır. Protestolarda alışılmış olmayan ve çoğunlukla meşru olan araçlarla daha geniş kitlelerin ilgisi çekilmeye çalışılır. Ona göre, talepler evet, hayır, asla, son gibi keskin karşıtlıklar ve cephe alışlar şeklinde dile getirildiğinden, yeni toplumsal hareketlerin müzakere yapabilme yeteneğine pek de yatkın olmadığı söylenebilir. Resmi örgütlerin bazı niteliklerinden yoksun olmaları sebebiyle hem talep ettikleri imtiyazlar karşılığında önerebilecekleri herhangi bir şeye sahip değildirlere hem de uzun dönem kazançlarla kısa dönem kayıpları değiştirme veya taktiksel bir ittifak uygulamasına gidebilecek ideolojik prensipler bütünü ve hayat algısına sahip değildirlere. Müzakere konusundaki yetersizlikleri özellikle kimlikler söz konusu olduğunda daha belirgin hale gelir. Yeni toplumsal hareketler özellikle kimlik hususu mevzu bahis olduğunda, onun evrensel önceliğine ağırlık vererek, en ufak parçasının dahi gözden çıkarılmayacağına taraf olurlar.¹³⁷

Yeni toplumsal hareket teorisyenlerinin kullandığı hareket örneklerinin ve çatışmaların kimi zaman çok spesifik ve Batılı toplumlarının kendine özgü durumlarıyla alakalı olduğu söylenebilirse de bu durumun, bugün tüm dünyadaki kolektif eylemin temel yönelimlerini incelikli bir şekilde tespit edebiliyor olma hüviyetlerine gölge düşürmediği söylenebilir.

¹³⁷ OFFE, Claus; a.g.m., s.64-65.

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİĞİN TOPLUMSAL İNŞASI VE TOPLUMSAL HAREKETLERİN DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ

1. Kimliğin Kavramsal Çerçevesi ve Toplumsal İnşası

Kimlik, kendisiyle düşünmeye devam etmekten başka çaremizin olmadığı kavramlardan biridir. Nitekim yokluğu halinde kimi anahtar soruları düşünmeyi bile beceremeyeceğimiz bir kavram olarak karşımızda durmaktadır.¹³⁸ Belirli bir seviyenin altında kalan ve çevresindeki değişikliklerden etkilenmeyen bir eylemin öznesinin zaman içerisindeki sürekliliğini ve kalıcılığını izah etmek için kullanılan kimlik kavramı, öznenin sınırlarını çizen ve onu diğer herkesten ayıran birlik nosyonunu; iki aktör arasında birbirlerini tanımlarına imkân veren bir ilişkiyi ima eder. Zaman içinde ortaya çıkan değişikliklerin üzerinde ve ötesinde öznenin sürekliliğini ve çevreye uyumunu sağlayan kimlikler özneye, ötekilere saygı ile sınırlandırılan bir çerçeve içerisinde tanıma ve tanınma kabiliyeti kazandırır. Belirli bir istikrar ve zaman içinde kalıcılık fikri her ne kadar dinamik süreç düşüncesiyle çelişkili gibi görünüyorsa da kimlik, az ya da çok kalıcı olan ve hemen görünür olmayan aktif bir sürecin sonucu olduğu için dinamik süreç düşüncesiyle çelişmez. Nitekim toplumsal aktörler kendi tanımlarını sınırlamaya ve istikrarlı hale getirmeye çalışırlar. Yine de kişinin kendi kimliğine istikrar kazandırma eğilimi ile sürecin kendisi arasında bir gerilim olduğu söylenebilir.¹³⁹

Kimlikler çoğu zaman toplumsal çatışmanın da merkezinde yer alırlar. Nitekim toplumsal aktörler kimi durumlarda karşıtları tarafından yok sayılan kimliklerinin tanınmasını sağlamak ve kendilerine ait olarak gördükleri şeyi yeniden sahiplenmek için bir çatışma içerisine girerler. Çatışma, etkileşimin karşılıklılığını sekteye uğratabilse de çatışma boyunca grubun iç dayanışması kimliği pekiştirir ve güvence altına alır. Bu dayanışma, gruptaki ötekilerle aynı çıkarları paylaşıyor olmaktan çok kendi eylemlerini anlamlandırma sürecinde ötekilere duyulan ihtiyaç temelinde kurulan bağ hissiyle şekillenir. Böylece bireyler kendilerini eylemlerinin öznelere olarak olumlayabilir hale

¹³⁸ HALL, Stuart; “*Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?*”, Çev.: Fatma Büşra Helvacıoğlu, **Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık)**, Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014, s.278.

¹³⁹ MELUCCI, Alberto; “*Süreç Olarak Kolektif Kimlik*”, Çev.: Ömer Mollaer, **Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık)**, Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014, s.84-85.

gelir, çatışmanın sebep olduğu toplumsal ilişkilerdeki bozulmaya karşı koyabilir ve süreç içerisinde imkân ve kabiliyetlerini nasıl seferber edebileceklerini öğrenirler.¹⁴⁰

Diğerlerinin var olduğu bir alanda konumlanmış olan kimlikler hem tanımlama ve konumlamaya hem de bunların sonucu olarak ortaya çıkan bir bilinç durumuna ve duyguya tekabül eder. Dolayısıyla kişisel ya da kolektif olsun tüm kimliklerin kendinden olmayana zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu açık bir gerçektir.¹⁴¹ İşte tam da bu noktada kimlik kavramının bir inşa sürecine atıfta bulunduğunu belirtmek zorundayız. Nitekim kimlikler kesintisiz olarak şu anda dahi uyum sağlamaya devam ettikleri geçmişte bir noktadan başlayormuş gibi görünseler de aslında bir oluşma sürecine işaret eder.¹⁴² Dolayısıyla popüler anlayışın aksine, etnik ve cinsel kimlikler de dahil olmak üzere, bütün kimliklerin ontolojik özsel bir gerçeklik olmaktan ziyade, inşa ürünü olduklarını söyleyebilmek mümkündür.¹⁴³ Kavramsal çerçevemizin sınırlarını bu yönde genişlettiğimizde bu durumun aslında toplumun inşa edilmiş bir gerçeklik olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim toplumsal gerçeklik orada bir yerde bulunmayı bekleyen bir şey olarak değil insanlar onu tecrübe ettikçe ve ona anlam yükledikçe var olmaktadır. Dolayısıyla insanlar fiziksel gerçeklikle bağlantılı olsa da ondan ayrı bir alanı teşkil ettiğini söyleyebileceğimiz inşa edilmiş bir gerçeklikte yaşar.¹⁴⁴ Nitekim inşacı anlayışta dünya ya da gerçekliğin ne olduğuna dair tasavvurlarımız, gerçekliğin zihnimizdeki basit birer yansıması değildirler. Toplumsal gerçeklik bir yandan imaj, temsil ya da tasavvurlarımızı etkilerken, bir yandan da eylemlerimiz ve bu gerçeklik üzerine oluşturduğumuz tasavvurlarımız tarafından şekillendirilerek oluşturulmaktadır. Bu bağlamda kimliklerin inşa sürecinin de diğer kişi veya gruplarla ilişkiler ve etkileşim zemininde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bir başka deyişle kimliğimizi inşa etmek için diğerlerine ihtiyaç duymaktayız. Nitekim bir kişinin benlik ya da kimliği diğerlerinin yansıttığı imajlarda kök salmakta olduğundan kendimizi tanımlamak için diğerlerine ihtiyaç duyar ve onlardan yararlanırız.¹⁴⁵

¹⁴⁰ MELUCCI, Alberto; a.g.m., s.88.

¹⁴¹ BİLGİN, Nuri; **Kimlik İnşası**, Aşına Yayınları, İzmir-2007, s.165, 176.

¹⁴² HALL, Stuart; a.g.m., s.281.

¹⁴³ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.35.

¹⁴⁴ NEUMAN, W. Lawrence; **Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Nitel ve Nicel Yaklaşımlar)**, Çev.: Sedef Özge, Yayın Odası Yayınları, İstanbul-2008, s.131.

¹⁴⁵ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.63-64, 69.

Kimlikler yaşadıkları sürece özdeşleşme ve bağlılık noktasında işlev gösterdiklerinden farklılığın dışında değil, farklılık aracılığıyla inşa edilirler. Bunu da başka unsurları dışlama ve dışarıda bırakma şeklinde işleyen tanımlama kapasiteleri sayesinde yaparlar.¹⁴⁶ Dolayısıyla temel insanî bir etkinlik olarak kategorilendirme kimliğinin inşa sürecinde oldukça etkilidir. Ancak toplumsal hayatta sürekli olarak üretilen kategorilerin tamamı bir kimlik oluşturmak için yeteri kadar makul bir temel oluşturmaz. Örneğin günün belirli saatlerinde doğmuş olan insanlardan müteşekkil bir kümede, her ne kadar özgül ve çok iyi tanımlanmış bir grup oldukları söylenebilirse de dayanışmayı ve bunun yaratacağı kimliği sürdürme noktasında insanları heyecandırabileceği düşünülemez. Dolayısıyla kimlik hususu basit bir sınıflandırma meselesi değildir. Buna rağmen toplumsal dünya farklılıkları tasarlayarak üretme bağlamında kimliklerin yeniden ve yeniden üretildiği bir yer durumundadır.¹⁴⁷ Anlamalı, açıklanabilir ve öngörülebilir bir dünya kurgusu için benzer ve farklı olan öğeleri sistematik bir şekilde toplamak olarak açıklayabileceğimiz kategorilendirme yoluyla çeşitli nesnelere, olaylar, durumlar ve insanlar ait oldukları kategoriler yoluyla tanımlanabilir hale gelir. Bilişsel olarak yürütülen bu çaba vasıtasıyla bireyler ve gruplar arası farklar belirgin hale gelerek kimlik oluşumunun zemini hazırlanır. Ayrıca her bir kategori hem benzerliklerin hem de farklılıkların güçlendirilmesi bağlamında işlev görür.¹⁴⁸ Nitekim toplumsal düzlemde oluşturduğumuz kategorilerin inanılmaz çeşitliliği çoğul aidiyetlere sahip olabileceğimizin kanıtı ve diğer insanlar ya da gruplarla etkileşimimizin temeli olmaktadır.

Frederick Barth kimliğinin, bir grubun diğer gruplardan olan farklılıkların bilincinden ve bu farklılıkların düzenlenmesinden doğduğunu belirtir. Kendimizi ötekiyle olan farkımız aracılığıyla algılarız ve karşılaşma esnasında farklılığın bilincine varırız. Sonrasında ise kendimizi yeniden belirlemeye başlarız. Dolayısıyla kimlik durumlara bağlı yani durumsaldır. Bu fikri zeminde Barth insanların bir ulusun üyeleri olarak doğmadıklarını, sınırların bilincine varılması ve farklılığın düzenlenmesi yoluyla ulus karakteri kazandığını söyler. Bu fikir Thompson'un sınıfların sınıf mücadelesinde ortaya

¹⁴⁶ HALL, Stuart; a.g.m., s.282.

¹⁴⁷ SEN, Amartya; **Kimlik ve Şiddet Kader Yanılsaması**, Çev.: Ahmet Kardam, Haz.: Zülfü Dicleli, Henkel Yayınları, İstanbul-2006, s.47-48.

¹⁴⁸ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.120-122, 302.

çıktıkları yani insanların sosyal, ekonomik, politik ve kültürel mücadele içinde sınıf haline geldiğini öne süren görüşleriyle de uyusmaktadır.¹⁴⁹

Toplumsal bir olgu ve dinamik bir süreç olarak kimlik bir tasvire atıfta bulunur ve bu tasvir büyük ölçüde farklılıklara dayanır.¹⁵⁰ Dolayısıyla bireyin kendini tanımlaması hem kendisiyle benzeşenler yoluyla oluşturduğu kimlik kategorileriyle hem de karşısındakiler ya da benzeşmeyenler yoluyla oluşturduğu kimlik kategorileri vasıtasıyla oluşturulur.¹⁵¹ Kimlikler hususunda böyle bir durumun varlığı kavram olarak kimliğin hem kapsayıcı hem de dışlayıcı karakterini ortaya koyar. Eşsiz olma ve aynı olma söylemi üzerine kurgulanan kimlikler aynı zamanda bir öteki ve ötekine karşı alınan duruş söylemi ile şekillenir. Nitekim insanoğlu bir başmayken genellikle sosyal dünyanın deşifre edilmesi noktasında yetersiz kalmakta ve şeylerin objektif bir görüntüsüne sahip olmak için diğerlerine dayanma ihtiyacı duymaktadır. Kimlik ihtiyacı yaratılışı itibariyle insana özgü bir ihtiyaç olduğundan kimi zaman diğer insanlara benzemek kimi zaman da onlardan farklılaşmak isteği şeklinde tezahür edebilmektedir. Dolayısıyla kimlikler genel olarak farklılık arayışını çağrıştırmakla birlikte benzerlik arayışını da içeren kavramsal bir çerçevedir.¹⁵²

Kişiler arası ilişkiler ağının benzerlikler ve farklılıklar üzerine konumlanmış bir sosyal karşılaştırma etrafında gerçekleştiği görülmektedir. İnsanî eğilimlerin iki temel boyutu olan benzeşmek ya da farklı olmak yönünde duyulan ihtiyaç, diğerleriyle olan ilişkiler bağlamında ortaya çıkmakta, bu ilişkiler esnasında insanlar bir yandan benzeşmek, bütünleşmek, onlar gibi olmak, onlardan aşağı ya da geri kalmamak yönünde çaba gösterirken öte yandan da farklılaşmak, aynı olmamak, diğerlerinden daha ileri ya da daha üstün olmak gibi istekler taşımaktadır. Elbette tüm bunlar toplumsal ilişkiler ve etkileşim bağlamında ortaya çıkmaktadır. Toplumsal karşılaştırma kişisel kimliğin oluşumunu hazırlayan bir etkinlik olduğu kadar gruplar arası düzeyde de kolektif kimliğin

¹⁴⁹ LIAKOS, Antonis; **Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Etiler?**, Çev.: Merih Erol, İletişim Yayınları, İstanbul-2008, s.65-67.

¹⁵⁰ DERRIDA, Jacques; **Writing and Diffrence**, Translation: Routledge&Kegan Paul Ltd., The University of Chicago, 1978, s.129.

¹⁵¹ DERRIDA, Jacques; **Speech and Phenomena and Other Essays on Husserl's Theory of Signs**, Translation: David B. Alisson-Newton Garver, Northwestern University Press,1973, s.135-138.

¹⁵² BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.24-26.

inşası sürecinde etkili olmaktadır.¹⁵³ Ayrıca toplumsal karşılaştırma süreçlerinin bu benzerlik ve farklılıkların inşasına hizmet ettiğini de gözden kaçırmamak gerekir.

Taylor toplumsal olarak inşa edilmemiş bir benliğin bulunamayacağını söyleyerek insanların, kendi kimliklerini, diğerleriyle olan ilişkileri sayesinde tanımlayabildiklerini belirtir. Ona göre benlik temel olarak diyaloga, ötekilerle tanınma ve yanlış tanınma ilişkilerine ve ötekilerle etkileşim ve ilişki içerisinde sürekli olarak değişen bir süreçte gerçekleşen diyaloglar halinde sürdürülebilen ya da diyalog zemininde incelenebilecek (diyalojik) bir benliktir. Çünkü sadece topluluklar içerisinde yerleşikliğimiz ve anlam ufuklarımızın müktesebatı sayesinde kendimiz olabiliriz. İşte bu sebeptendir ki “ben kimim?” sorusu daima “biz kimiz?” sorusuna bağlanacaktır. Dolayısıyla hem bireysel hem de kolektif kimliklerimizin tanımı ve tanınması için mücadele ederiz.¹⁵⁴

Kimliğin inşa süreci ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer husus ise onun zamansal bir boyut içeriyor olması ile alakalıdır. Kimliklerin süreklilik ve istikrarlılık gösterdiği kadar çeşitli bağlamlara özgü ve değişken olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim kimlikler bellek etrafında örgütlenmiş zamansal bir boyuta atıfta bulunur ve kimliklerin zamansal organizasyonu aracılığıyla bireyler farklı zamanlar boyunca aynı kişi olduğunu tasdik ederek tutarlılık kazanır. Ancak kimlikler insanın kendine ve toplumsal gerçekliğe dair temsillerinin tutarlı bir bütünü olmakla beraber çeşitli bağlamlarda girdiğimiz etkileşimler neticesinde bu etkileşimler tarafından şekillendirilerek inşa edilir. Bir başka deyişle kendimiz ve toplumsal gerçeklik hakkındaki temsil ve imajlarımızı koşullara, durumlara, zamana, yaptığımız ve etkileşimde bulunduğumuz insanlara göre sürekli olarak yeniden ve yeniden oluştururuz.¹⁵⁵ Dolayısıyla kimliklerin değişmeyen sabit bir benlik özüne, her zaman ve her koşulda kendine özdeş kalan bir benlik parçasına işaret etmediğini söyleyebiliriz. Bu yaklaşım, kimliklerin neredeyse hiçbir zaman bütünleşik olmadığını, geç modern zamanlarda gittikçe daha çok parçalandıklarını ve içlerinde çatlaklar açıldığını; hiçbir zaman tekil olmadıklarını, farklı, genelde birbiriyle kesişen karşıt söylemler, pratikler

¹⁵³ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.110, 120.

¹⁵⁴ WEIR, Allison; “*Taylor ve Foucault Arasında Modern Kimlikler*”, Çev.: Özlem Avcı-Fırat Mollaer, **Kimlik Politikaları (Tanınma-Özdeşlik ve Farklılık)** Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014, s.110-111.

¹⁵⁵ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.211-217.

konumlar üzerinden çoğul olarak inşa edildiklerini öne sürer. Kimlikler sürekli bir değişim ve dönüşüm sürecindedirler.¹⁵⁶

İnsanların anlam ve tecrübe kaynakları olarak kimliklerin tarih, coğrafya, biyoloji, kurumlar, kolektif hafıza, kişisel fanteziler, iktidar aygıtları ve dinsel argümanlar gibi çok geniş bir kaynaklar yelpazesinin kullanılması yoluyla toplumsal olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bu inşa sürecinde bireyler, toplumsal gruplar ve toplumlar bu kaynaklardan elde edilen unsurları içerisinde buldukları toplumsal yapı ve koşullar ile takip edilen kültürel projelere göre işler ve yeniden düzenlerler. Manuel Castells bu fikri zeminde kimliğin toplumsal inşasında iktidar ilişkilerinin oynadığı role yaptığı vurgu yoluyla izah ettiği üç farklı biçim ve kökendeki kimlik inşası sürecinden söz eder. Yapısal egemenliğin ve hâkimiyetin kaynaklarını akılcılaştıran “meşrulaştırıcı kimlikler”, değersiz görülen ya da damgalanan konum ve koşullarda bulunan toplumsal aktörler tarafından geliştirilen, Craig Calhoun’un da kimlik politikalarının ortaya çıkışını izah ederken kullandığı, toplumsal kurumlara nüfuz etmiş ilkelerden farklılaşan, direniş ve savunma mevzileri olarak ele alınabilecek “direniş kimlikleri” ve bütün bir üretim, tüketim, üreme, cinsellik ve kişilik yapılarına meydan okuyarak toplumsal yapıyı toptan değiştirmeyi amaçlayan feminist hareketler gibi “proje kimlikler” şeklinde yapmış olduğu sınıflamayla, farklı kimlik inşa süreçlerine işaret eder.¹⁵⁷ Kimliğin toplumsal olarak inşası meselesine bu açıdan bakıldığında inşa süreçlerin aynı zamanda toplumu ve onun yapısını da şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

Özellikle Ortaçağ Avrupası’nda bireye imparator ya da kiliseler tarafından verilen ve geri alınabilir olan, asaleti ve imtiyazı tasdik eden verili kimlikler, modernleşme, sanayileşme, şehirleşme, iş bölümü ve meslekî farklılaşma, demokratikleşme, rasyonalizm, hümanizm ve aydınlanma gibi çeşitli süreçlerin etkisi altında kazanılmış kimliklere doğru evrildikçe, ortaya çıkan hak ve özgürlükler söylemi kimliklerin dönemsel koşullar altında yeniden ve yeniden kurgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kimlikler zamanın ve mekânın kendine has koşulları altında meydana gelen

¹⁵⁶ HALL, Stuart; a.g.m., s.281.

¹⁵⁷ CASTELLS, Manuel; **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (Kimliğin Gücü)**, Çev.: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008, s.12, 14.

bir konsept olarak da anlaşılabilir. Bu konsept değişiyor ve güncelleniyor olmakla birlikte bir süreklilik fikri üzerine formüle edilir.¹⁵⁸

Kimlik hususunda açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer husus ise birbirinden farklı çok sayıda aidiyetlerimizin olabileceği ve birbirimizle çok çeşitli biçimlerde etkileşim kurabileceğimiz gerçeğidir. Günlük yaşamımız da dahil olmak üzere hayatımızın her alanında çok çeşitli grupların mensupları ya da iç içe geçmiş belirli kolektif bütünlüklerin üyeleri olarak diğer insanlarla etkileşimde bulunduğumuzdan etkileşimlerimizin de çoğulluk arz ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim çeşitli problemlerle dolu bir dünyada diğerleriyle uyum içerisinde yaşayabilmenin imkânı kimliklerimizin çoğulluğu sayesinde mümkün olmaktadır. Çoğul aidiyetlerimizden her biri belirli sosyal durumlara bağlı olarak ön plana çıkar ya da arka planda kalabilir. Dolayısıyla aidiyetlerimizin önem dereceleri toplumsal bağlamlara göre değişebilir. Kimliklerin göreceli önemi ise her zaman akıl yürütme ya da tercihin doğası etrafında şekillenmeyip tercihleri kısıtlayan ve sınırlayan dış etkenlerin tesiri altında şekillenebilir.¹⁵⁹

Görkemli yapıların büyük mimarı olarak nitelediği C. Taylor ile büyük bir maske düşürücü olarak nitelediği M. Foucault üzerinden kimlik kavramına açıklık getirmeye çalışan Allison Weir kimlik kavramının, “kişinin kendisi olmasını mümkün kılan, bireysel ve kolektif anlamın bir kaynağı olarak kimlik ile baskıcı bir kısıtlamanın kaynağı, kendi kendini yaratmanın bir engeli ve özgürlüğe çekilmiş bir set olarak kimlik” şeklinde belirlenebilecek iki farklı anlayışı ifade ettiğini belirtir. Nitekim bir aidiyet ya da kimlik fikrinden vazgeçildiğinde, hiçbir şeyin daha anlamlı olamayacağı bir dünyaya bırakıldığımızı düşünen Taylor ile kimlik denilen takıntılarımızın ötesine geçerek özgürlüğü bulabileceğimizi düşünen Foucault’nun kimlik bağlamında iki farklı kutbu oluşturduğu görülmektedir.¹⁶⁰ İster bireysel ister kolektif olsun kimliklerin, sabitlenmiş toplumsal konumlardan özgürleşmeye tekabül ettiğini düşünen Taylor ile modern kimlikleri, önceleri üzerimizde ve dışımızda kalan, şimdi ise hâkimiyetin derinleşmesi ve güçlenmesinin sonuçları olarak ele alan Foucault arasında keskin bir görüş farklılığı

¹⁵⁸ İNANÇ, Hüsamettin; **AB’ye Entegrasyon Sürecinde Kimlik Problemleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Ankara-2016, s.18-19.

¹⁵⁹ SEN, Amartya; a.g.e., s. 7-13, 36-46

¹⁶⁰ WEIR, Allison; “*Taylor ve Foucault Arasında Modern Kimlikler*”, Çev.: Özlem Avcı-Fırat Mollaer, **Kimlik Politikaları (Tanınma-Özdeşlik ve Farklılık)** Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014, s.106-107.

vardır. Ancak Weir bağdaşmaz gibi görünen bu anlayışları, iki farklı fakat ilişkili bir bütünlüğü çerçevelediğini düşünür. Gerçekten de Taylorcu bir bakışla kimliği, nelerin iyi ve değerli olduğunu, neyin yapılması gerektiğini, nelerin desteklenmesi ya da nelere karşı olunması gerektiğini tespit etmeye imkân sağlayan bağılıklar ve özdeşleşmeler olarak ele alabileceğimiz gibi, onu modern iktidar rejimleri tarafından üretilen yapılar olarak da ele almak mümkündür.¹⁶¹ Nitekim günümüzde örneğin tüketimle kimliklenme bağlamında ikinci bakış açısının da geçerli sebepleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu durum kimliklerin hiçbir şekilde özgün olarak inşa edilemeyeceği anlamına gelmemelidir. Toplumdan soyutlanmış bir benlik anlayışı geliştirmek mümkün olamayacağı gibi onun tamamen bilgi/iktidar rejimleri tarafından üretildiğini söyleyebilmekte mümkün değildir.

Toplumsal hareketler de tabii olarak bünyesinde bir kimlik iddiası barındır. “Biz” yani “iddia sahipleri, hesaba katılması gereken birleşik bir güç oluşturuyoruz” şeklinde tezahür eden kimlik iddiası, dışlanmış azınlıklar, sistemli bir şekilde oluşturulmuş vatandaş grupları, iktidarın savunucuları ve destekçileri gibi çeşitli siyasal aktörlerle olan benzerlikleri ve farklılıkları vurgular.¹⁶² Farklı pratik ve geleneklere sahip kesimlerin oluşturduğu toplumsal kategorilerin kimlik haline gelişi ise örtük vaatleri bulunan bir haklar söylemi yoluyla mümkün olmaktadır.¹⁶³ Nitekim belirli bir haklar söylemi etrafında şekillenen toplumsal hareketler, kimliklerin şekillenmesinde ya da inşasında önemli pay sahibidir ve toplumsal hareketler, kimlik en sık formüle edildiği yerlerdir.¹⁶⁴

Günümüzde aktif durumda olan toplumsal hareketlerin çeşitliliğine ve katılımcılarının motivasyonlarına bakıldığında kimlik ve toplumsal hareket katılımı üzerine genel bir teori oluşturmanın ne kadar zor olduğunu görebiliriz. Nitekim yerli hareketlerine, engelli hakları ile ilgili hareketlere ya da ırk ve cinsiyete dayalı hareketlere bakıldığında bu tip hareketlerin öncelikli olarak ortak bir toplumsal kimliğe sahip paydaşlar arasında aktif olabileceği düşünülürken buna karşın, örneğin çevreci ya da barış hareketi gibi hareketlerde ise toplumsal kimliklere bakılmaksızın bu hareketlerin herkese

¹⁶¹ WEIR, Allison; a.g.m., s.108-109.

¹⁶² TILLY, Charles; **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Çev.: Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul-2008, s.30.

¹⁶³ JUNG, Courtney; **The Moral Force of Indigenous Politics: Critical Liberalism and the Zapatistas**, New York: Cambridge University Press, 2008.

¹⁶⁴ SWIDLER, Ann; “*Cultural Power and Social Movements*”, **Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention)**, Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995, s.31.

açık olduğunu, paylaşılan bir kimlik yerine bir nedene bağlılık ekseninde aktif hale geldikleri yönündeki bir genellemede dahi bulunmak bazı durumlarda imkansızlaşmaktadır. Bu sebeple kimlikler ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin kavranabilmesi süregiden kültürel ve politik süreçlerle ilişkilendirildiğinde anlamlı bir çerçeve sunar.¹⁶⁵ Nitekim kültür insan gruplarının ayırddedici başarısını oluşturan, sembollerle edinilen, davranış için açık ya da örtük bir takım kalıplar temin eden ve temel çekirdeği tarihsel olarak üretilmiş ve seçilmiş fikirler ve değerlerden oluşan, hem insan eyleminin ürünleri hem de insanın gelecekteki eylemlerini şartlandıran öğeler olarak düşünüldüğünde,¹⁶⁶ yeni kültürel ve politik koşulların dinamik bir uyarlamayla yeni kimlikler ortaya çıkarması oldukça muhtemeledir. Değişen toplumsal koşullar, yeni ihtiyaç ve kaygıları ve doğal olarak yeni bir toplumsal kişiliğin ortaya çıkışını sağlayacaktır.¹⁶⁷ Bu fikri zemin bizi morfolojik toplumsal değişmeler ve kimlik arayışları arasında bir bağ olduğunu iddia eden yeni toplumsal hareketler anlayışına oldukça yakınlaştırmıştır. Nitekim yeni hayat tarzlarının ve toplumsal kimliklerin tanımlanacağı ve yürürlüğe konulabileceği yeni birliktelikler ve yeni toplumsal alanlar arama ve yaratma çabası şeklinde beliren yeni toplumsal hareketler aynı zamanda bir toplum eleştirisi olma yönüyle bir sistem düzenlemesi talebine de işaret ederken, yeni toplumsal koşullar ve yeni kimlikler arasında bir bağ kurmaktadır.¹⁶⁸

2. Kolektif Davranış Oluşumu ve Kolektif Kimlik Bağlamında Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareket, “toplumda yeni bir hayat tarzını, yeni bir modeli, oluşturmak için eylemde bulunan kolektif davranış biçimi”¹⁶⁹ olarak ele alındığında, birbirleriyle egemenlik ve çatışma ilişkileri düzleminde karşı karşıya gelen aktörlerin kolektif hareketi ve içerisinde bulunduğu yapının hudutlarını sürekli olarak test eden ve zorlayan kolektif davranış tipi gibi kavramsal çerçeveleri de içerisine alacağından, toplumsal hareketlerin

¹⁶⁵ BARNES, Marian; “Survivors, Consumer sor Experts by Experience? Assigned, Chosen and Contested Identities in the Mental Health Service User Movement”, **The Identity Dilemma Social Movements and Collective Identity**, Ed.: Aidan McGarry-James M. Jasper, Temple University Press, Philadelphia, Pensilvania-2015, s.132-135.

¹⁶⁶ KROEBER, A.L.-KLUCKHOHN, C.; **Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions**, Harvard University Printing Office, Vol.47, No:1, Cambridge, Massachusetts, 1952, s.35.

¹⁶⁷ FROMM, Erich; **Özgürlükten Kaçış**, Çev.: Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul-1996, s.234.

¹⁶⁸ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.139-140.

¹⁶⁹ TÜRKDOĞAN, Orhan; **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul-2013, s.14.

kolektif davranışla birlikte ele alınma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kolektif davranış ve dolayısıyla kolektif kimlik toplumsal hareket açıklamalarının daima merkezinde yer alır.

Kimlik kavramı esasen bireysel ve kolektif olmak üzere iki merkezi boyuta sahip bir olgudur. Toplumsal hareketler açısından bireysel kimlik, her bir katılımcının toplumsal hareket grubuna getirdiği değişmeyen yönlerden ve toplumsal hareket içerisinde şekillenen daha esnek yönlerden oluşur. Kolektif kimlik ise belirli bir zamanda aktörleri etkileyen sabit değer yargıları ve anlam şemaları olarak kavramsallaştırılabilir. Bu bağlamda ara bir alan olarak kamusal kimliklerin ise hem bireysel hem de kolektif kimliği şekillendiren diğer bir boyut olarak karşımıza çıktığını belirtmek zorundayız.¹⁷⁰ Dolayısıyla, toplumsal hareketler ve kimlik arasındaki ilişkide kimliğin bireysel, kolektif ve kamusal olarak belirlenebilecek üç ana eksen etrafında tahlil edilebilmesi mümkündür.

Toplumsal hareketler açısından, bireysel ya da kolektif olsun, kimliklerin doyurulmaya çalışılan bir ihtiyaç ya da ihtiyaçlar silsilesinin ürünü olarak da anlaşılması gerekir. İhtiyaçların, içerisinde yaşanan toplumsal yapı ve örgütlenmeler ile çevresel norm ve değerlere göre şekillendiğini, daha genel çerçevede ise, bir bütün olarak dönüşmekte olan dünyanın yeniden yapılanan zorunluluklarına göre giderilmeye çalışılan dinamik bir yapı içerisinde ortaya çıktığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamsal özellikler aynı zamanda kimliklerin çeşitlenmesine de sebep olmaktadır. Dolayısıyla bireysel ve kolektif kimliklerin daima aktif halde olan bir inşa sürecinin ürünleri olduğu açık bir gerçektir.¹⁷¹

Kavramsal düzeyde bireysel kimlik, benliğin bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerine atıfta bulunur. Bilişsel öge kişinin kendisi hakkındaki bilgi ve düşünceler bütününe, duygusal öge kendinden hoşnut olmaya ya da hoşnutsuzluğa ve bireyin kendisi hakkındaki olumlu ve olumsuz duygular bütününe, davranışsal öge ise kendini diğerlerine yansıtma ve ortaya koyma davranışlarının bütününe işaret eder.¹⁷² Biyolojik olarak elde edilen miras ve sosyal hayat arasındaki karşılıklı etkileşim aracılığıyla kurgulanan toplumsal bir süreç olarak bireysel kimlikler toplumsal hareketlere taşınan ve içselleştirilen kişisel özellikleri ortaya koyması bakımından toplumsal hareketlerin

¹⁷⁰ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.159.

¹⁷¹ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.14.

¹⁷² BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.13.

anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Toplumsal hareket içerisindeki aktörün kimliği hareket içerisinde sergilediği faaliyetler yoluyla bir forma kavuştuğu gibi, aynı zamanda normatif davranışları yasaklayan kurumsal ve örgütsel rollere denk gelen çeşitli toplumsal kimlikler ile de meydana gelir. Bireysel kimliğin farklı toplumsal rolleri ifa ederek ve ötekilerin nasıl görüldüğünü yorumlayarak yani toplumsal etkileşim içerisinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bir etkileşimler bütünü içerisinde anlaşılabilir olan bireysel kimlik, bireysel ve toplumsal alanların kesiştiği yerlerdeki problemleri ve somut olgular bütünü analiz etmede kullanabileceğimiz birtakım araçlar sağlama imkânına sahiptir.¹⁷³

Kolektif kimlik ise hayal gücünü harekete geçiren, dayanışma duygularını uyandıran, diğer kategorilere karşı ahlâkî sınırları belirleyerek insanları harekete geçiren, ortak yapısal konumlara (ırk-etnik köken, ulus, sınıf cinsiyet vb.) işaret eden kavramsal bir çerçeve olarak tanımlanabilir. Toplumsal hareketler açısından kolektif kimlikler yokluğu halinde hareket destekçilerinin harekete geçirilemeyeceği bir bağlamda değerlendirilir. Bir başka deyişle kolektif kimlikler, grupların kendilerini ve çevrelerindeki dünyayı anlayabileceği bir çerçeve ve arzu edilen değişikliği ortaya çıkarabilmek için gerekli olan enerjiyi temin eden temel araçlar olarak tasvir edilir.¹⁷⁴ Ayrıca kolektif kimlik, hareketin sürekliliğini ve zaman içerisinde kalıcılığını sağlar ve aktörün toplumsal çevresinin sınırlarını belirler. Bireylerin üyeliklerini düzenler, harekete katılmak için gerekli koşulları ve üyelerin tanımlandıkları ve üzerinden kendilerini tanımladıkları ölçütü belirler.¹⁷⁵

Kolektif kimlikler, hareket katılımcılarının, karşıtlara, baskın gruplara ve hareketi kötüleme arayışında olan üçüncü şahıslara negatif nitelikler atfederken, kendileriyle olumlu yönde özdeşleşmelerini sağlayan birtakım ritüeller aracılığıyla oluşturulur ve sürdürülürler. Aynı zamanda kolektif kimlikler, aktivistlere bir hareket geçmişi ve sürekliliği hissi sağlayarak gecikme dönemleri sırasında mobilizasyonu devam ettirirler. Bununla beraber kimlikler, destekçilerle diğerleri arasındaki siyasî sınırları belirlerler ve

¹⁷³ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.141-142.

¹⁷⁴ JASPER, James M.-McGarry Aidan; *"The Identity Dilemma, Social Movements and Contested Identity"*, **The Identity Dilemma Social Movements and Collective Identity**, Ed.: Aidan McGarry-James M. Jasper, Temple University Press, Philadelphia, Pensilvania-2015, s.1-2.

¹⁷⁵ MELUCCI, Alberto; *"Süreç Olarak Kolektif Kimlik"*, Çev.: Ömer Mollaer, **Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık)**, Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014, s.89.

hareket katılımcıları arasında güven oluştururlar.¹⁷⁶ Nitekim kimlik inşasının gruplar düzeyindeki süreçleri kolektif bellek oluşumu etrafında gerçekleşir ve belleğin hem bireyler hem de gruplar düzeyinde kimlik tanımlama işlevi bulunur. Bu durum aynı zamanda bellek üzerinden kimliğin inşa edilmesi sürecini içerir ve inşa süreci esas itibariyle bir kolektif bellek yaratama, bir geçmiş icat etme veya bir tarih yazma etkinliği olarak anlaşılabilir.¹⁷⁷ Ortak geçmiş, ritüeller, yorumlar hedefler ve mekanlar gibi bellek öğeleri aracılığıyla bir bütünlüğe kavuşan kolektif kimlik kendisini temellendiren değerler ve anlamlar dünyasıyla donanmış olur.

Nitekim Alberto Melucci toplumsal hareketleri kolektif eylemin diğer türlerinden ayıran şeyin kolektif kimlik duygusu olduğunu belirtir ve kolektif kimliğin, hareketin üyeleri tarafından, süregiden bir süreç içerisinde müzakere edilerek oluşturduğunu belirtir. Ona göre kolektif kimlik, paylaşılan stiller, davranışlar, semboller, şarkılar, sanatsal anlatımlar ve dil gibi enstrümanlar aracılığıyla işaretlenir ve sembolize edilir. Dolayısıyla kolektif kimlik bir ilişkiler ve temsiller sistemi olarak tasavvur edilmelidir. Bu sisteme kesinleşmiş bir veri olarak değil birlik ve dengenin içsel ve dışsal unsurlarda ki değişimlere göre yeniden ve yeniden kurulduğu bir sistem olarak bakmak gerekir. Kolektif kimliğin bazı unsurları daha zayıf ya da daha güçlü, bazıları da tamamen etkisiz olabilir. Kolektif kimlik kendisini kuran güçlerin değişen yoğunluğu ve yönelimleriyle dinamik bir alan olarak tahayyül edilmelidir.¹⁷⁸

Kolektif kimlikler aynı zamanda grup dışındakilere de birtakım mesajlar gönderir.¹⁷⁹ Kolektif kimlikler etnik, dinsel ve ulusal kimlikler gibi köklü birtakım kolektivitelerin ötekilerle olan farklılıklarını ortaya koyma ve vurgulama talebi olarak anlaşılabilir. Tutarlı ve anlamlı bir fikirler sistemi veya ideoloji içeren bir söylemle farkını ortaya koyan kolektif kimlikler, bireyin kendisini anlamlandırdığı, kimliğini çerçevelediği ve bir formülasyon etrafında kendini tanıdığı bir ortam sunar.¹⁸⁰ Kolektif kimlik de dahil olmak üzere kimliğin tüm farklı düzeyleri belirli bir durumu değil aynı

¹⁷⁶ CAIG, J-FORM, William; “*Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim*”, **Siyaset Sosyolojisi/Devletler, Sivil toplumlar ve Küreselleşme**, Ed.: Thomas Janeski-Robert Alfred-Alexander Hicks-Mildred A. Schwartz, Ed.: Soner Torlak, Çev.: Ajdan Küçükçiftçi-Ahsen Yalvaç-vd., Phoenix Yayınları, Ankara-2010, s.366.

¹⁷⁷ BİLGİN, Nuri; **Kimlik İnşası**, Aşina Yayınları, İzmir-2007, s.218-219, 303.

¹⁷⁸ MELUCCI, Alberto; a.g.m, s.89.

¹⁷⁹ JASPER, James M.-McGarry Aidan; a.g.m., s.2.

¹⁸⁰ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.14.

zamanda bir süreci yansıtıyor olduğundan, kolektif kimlik zaman içerisinde diğer topluluklarla girilen etkileşimler çerçevesinde değişir. Nitekim bireysel kimliklerin oluşumu kişiler arası etkileşimler bağlamında, kolektif kimliklerin oluşumu da gruplar arası etkileşimler bağlamında gerçekleşir.¹⁸¹ Kolektif kimlikler genel olarak biyolojik veya ilkel olmaktan çok toplumsal olarak yapılandırılmış olsalar da bazı topluluklar örneğin trans bireylerin oluşturulduğu topluluklar kimliklerini biyolojik bir temele dayandırarak toplumsal olarak yapılandırmaz. Böylelikle biyolojik mantıksal bir doğruluk gerekçesi, kimlikleri başkaları tarafından onaylanmayan kişilere güven ve dayanak noktası oluşturur.¹⁸²

Kolektif kimlikleri gerçekleri çarpıtan ve bireyleri kendi hedef ve arzuları hakkında aldatan tuzaklar olarak gören Michael Foucault ve Judith Butler gibi düşünürler, tüm kimliklerin, iktidar sistemleri tarafından bizi kontrol eden ve sınırlandıran konumlara işaret ettiğini belirtirler. Onlara göre bu sabit kimlikler yeniden uyarlamaları ve yorumlamaları engellemekte olduğundan bu ortak etiketlere direnmek gerektiğini vurgularlar. Her şeye rağmen toplumsal hareket aktörleri de dahil olmak üzere birçok farklı stratejik oyuncu hedeflerine ulaşabilmek amacıyla yürüttükleri mücadeleleri kazanabilmek için kolektif tanımları sıklıkla kullanırlar.¹⁸³ Dolayısıyla kolektif kimliğin üyelik, sınırlar ve grup aktiviteleri hakkında uzlaşmış bir tanıma gönderme yaptığı söylenebilir. Kolektif hareketin hedef ve araçlarıyla ilgili farklılıkların uyumlu hale getirilmesi sürecinde, katılımcılar tarafından tecrübe edilen bir durumun paylaşılan tanımı aracılığıyla inşa edildiğini söyleyebileceğimiz kolektif kimlik aynı zamanda bireysel kimliklerle de sürekli etkileşim içerisindedir. Bunun yanı sıra toplumsal hareketler içerisinde, dönemselsel olarak hareketin farklı zamanlarında hâkim olan değişik tanımların olabileceğini söyleyebilmek mümkündür. Bu bağlamda kolektif kimliğin yer değiştirebilen bir hedef olduğu da söylenebilir. Böylece kimlik oluşumu ve idamesi hareketin tüm seyri içerisinde farklı safhalarda daima faal olan bir süreç içerisinde gerçekleşir.¹⁸⁴

¹⁸¹ BİLGİN, Nuri; a.g.e., s.14.

¹⁸² JASPER, James M.-McGarry Aidan; a.g.m., s.3.

¹⁸³ JASPER, James M.-McGarry Aidan; "a.g.m., s.4-11.

¹⁸⁴ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.145.

Kolektif kimlik, bireysel katkılar, paylaşılmış tanımlar ve sürekli yeniden yapılanan hedefler bağlamında süreç ve etkileşimler bakımından ele alınabileceği gibi, zaman ve mekânda donmuş, olmuş bitmiş bir şey olarak aktörlerin üstünde ve ötesinde duran, kendi hayat alanına sahip, dışsal ve sınırlayıcı bir toplumsal olgu olma özelliğine de sahiptir. Nitekim bir kolektif kimliği paylaşmak belirli şeyleri yapmak ya da yapmamak bağlamında onun normatif kurallarına tabi olma anlamına gelir. Toplumsal hareketlerde harekete uygun davranışlar sergilemek anlamında “yapmak” ve kimlik çerçevesinde “olmak” arasında kompleks bir ilişki söz konusudur.¹⁸⁵

Kimlik her şeyden önce insanların ya da grupların kendisi hakkında oluşturduğu bir imajdan ibaret olmayıp diğerleriyle etkileşim içerisinde oluşturulan kavramsal bir bütüne işaret eder.¹⁸⁶ Bu bağlamda kimliğin bireysel ve kolektif boyutlarının, birey ya da grup tarafından yapılan değerlendirmelere dayandığını, kamusal kimliklerin ise dışardakilerin toplumsal hareket katılımcıları ya da aktörlerinin kendileri hakkında düşünme yolları üzerindeki etkileri içerir. Açık bir gerçektir ki hem bireysel hem de kolektif kimlik üye olmayanlarla kurulan etkileşimlerden, devlet kurumlarından, karşı hareketlerden ve belki de en fazla medya tarafından harekete atfedilen tanımlardan etkilenmektedir. O halde kamusal tanımların toplumsal hareketleri farklı yol ve kanallardan etkileyebildiğini ve bu etkilerin kaynağa bağlı olarak farklı sonuçlar doğurabildiğinden söz edebiliriz. Örneğin devlet baskısı, biz-onlar ayrımının belirginleşerek derinleşmesine yol açabilir ya da medya hareketlerin imajını şekillendirme de büyük rol oynayabilir. Toplumsal hareketler kolektif kimliklerini sağlamlaştırma adına bu süreçte daha fazla dışlayıcı bir karaktere de bürünebilir. Dışlayıcılık ile kolektif kimlik arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu kabul etmekle birlikte bazı hareketlerin, özellikle hareketin ileri safhalarında daha kapsayıcı bir karaktere bürünebildiğini de gözden kaçırmamak gerekir.¹⁸⁷ Aktörün toplumsal hareket katılımcısı olarak kimliğinin inşası sürecinde kamunun dolaylı gibi görünen ama aslında doğrudan etkisinden de bu sebeple söz edebiliriz.

Kimlikler fenomenolojik olarak belirlenmiş bir olgu olmadığından, hareket liderleri, potansiyel destekçiler, hedefler, karşı hareketler, medya ve siyasî otoriteler

¹⁸⁵ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.146.

¹⁸⁶ BİLGİN, Nuri; **Kimlik İnşası**, Aşina Yayınları, İzmir-2007, s.11.

¹⁸⁷ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m., s.148-150.

arasındaki etkileşimlerden toplumsal olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla kolektif kimliklerin oluşturulması kolektif taleplerin üretiminde ve kolektif davranışın oluşumunda önemli bir merkezdir. Ama aynı zamanda kolektif kimlik ile kolektif davranış birbirlerine o derece bağımlıdırlar ki birbirlerinden ayrılamazlar. Nitekim kolektif kimlik ile kolektif davranış ayrılmaz bir şekilde ve eş zamanlı olarak oluşurlar.¹⁸⁸

Kolektif kimlik ile kolektif davranış arasındaki ayrılmazlık ve eş zamanlılık ilişkisi kolektif davranışın oluşumuna etki eden süreçleri gözden geçirmeyi zorunlu kılmaktadır. Kolektif davranış, genel anlamda, çok sayıda insanın katıldığı çeşitli davranış türlerini ifade etmek için kullanılan kapsamlı bir terimdir. Daha spesifik olarak, kolektif davranış, diğer bireylerle etkileşim halinde olan ya da diğer bireylerden etkilenen çok sayıda birey tarafından ortaya konulan, nispeten spontan ve yapılandırılmamış davranışları ifade eder. Nispeten kendiliğinden olan davranış, biraz spontan ancak bir şekilde planlanmış demektir; nispeten yapılandırılmamış ise, davranışın biraz organize ve öngörülebilir olduğu ancak aynı zamanda bir şekilde örgütsüz ve öngörülemez olduğu anlamına gelir. Örneğin kalabalıklar, çeteler, panikler, ayaklanmalar, felaket davranışları, söylentiler, toplu histeri, ahlâkî panikler, moda ve çılgınlıklar gibi kolektif davranış türleri söz konusu olduğunda temel özellikleri itibariyle bu davranışların kolektif davranış oldukları söylenebilir de aslında aralarında çok az benzerliğin bulunduğu görülmektedir. Bu biçimlerden bazıları (kalabalıklar, panikler, isyan ve felaketler) genellikle birbirlerinin varlığında ve birbirleriyle daha fazla etkileşime giren insanları içerirken, diğer biçimler (söylentiler, kitlesel histeri, ahlâkî panik, moda ve çılgınlıklar) birbirlerinin varlığından haberdar olamayabilen ve inanç ya da endişeleri paylaşan insanları içerirler.¹⁸⁹

Kolektif davranış aynı zamanda amaçların, kaynakların ve sınırların sonucu olarak, imkânlar ve sınırlılıklar sistemi içerisinde toplumsal ilişkiler yoluyla inşa edilen amaçlı bir yönelim olarak tarif edilebilir. Dolayısıyla kolektif davranış ne yapısal önkoşulların yalın sonucu ne de değerler ve inançların dışavurumu olarak düşünülebilir. Kolektif davranışın inşa süreci doğrusal olmayıp, etkileşim, müzakere ve farklı yönelimlerin karşıtlığıyla üretilir. Bireyler veya gruplar, eylem türüne göre az ya da çok

¹⁸⁸ CAIG, J-FORM, William; a.g.m., s.365-366.

¹⁸⁹ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.863.

sabit ve bütünleşmiş bir “biz” anlayışına, eylemin aktör için ifade ettiği anlamı, eylemin imkân ve sınırlılıklarını ve eylemin üzerinde gerçekleştiği alanı uyumlaştırarak ulaştırır. Bu noktada eylemin aktör için anlamı eylemin sonuçlarıyla ilgiliyken, eylemin imkânları ve sınırlılıkları araçlarla ilgilidir. Eylemin üzerinde gerçekleştiği alan ise çevreyle kurulan ilişkiyle ilgilidir. Kolektif davranış ortaya çıktıktan sonra müzakere ve yeniden müzakere yoluyla sürdürüldüğünden, bu süreçte ortaya çıkabilecek aksaklık ya da kesinti eylemi imkânsız kılar.¹⁹⁰

Kolektif davranış ve toplumsal hareketler arasındaki ilişki, onun bir kolektif davranış türü olması ve onu kolektif davranışın diğer formlarından ayıran birtakım hususiyetlerinin olması bağlamında ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bir toplumsal hareketin, çok sayıda kişinin sosyal, politik, ekonomik veya kültürel değişimi meydana getirme veya bunu engelleme yönündeki organize çabası olarak anlaşılması gerekir. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin toplumsal değişimde kilit rol oynayan bir kolektif davranış biçimi olduğu söylenebilir. Kolektif davranışa dair teorik yaklaşımları temel olarak bulaşma teorisi, yakınsama teorisi, ortaya çıkan norm teorisi ve yapısal zorlanma teorisi olmak üzere dört ana başlıkta toplayabiliriz. Bulaşma teorisi kolektif davranışı duygusal ve mantıksız olarak ele alıp onun kalabalığın hipnoz etkisinden kaynaklandığını ileri sürer. Yakınsama teorisi, kolektif davranışın bireylerin inançları ve niyetleri doğrultusunda kolektif eyleme katıldığını ve kolektivitinin önceden paylaşılan inançları ve niyetleri yansıttığını düşünürler. Ortaya çıkan norm teorisi ise kolektif davranışın başlangıç aşamalarında insanların nasıl davranacağı üzerine çok net olmayan fikirlerinin, kolektif davranış esnasındaki etkileşimlerin bir ürünü olarak davranışlarını düzenleyen normların ortaya çıktığını ve bu normların toplumsal düzen ve rasyonellik anlayışlarını yönlendirdiğini belirtir. Yapısal zorlanma teorisi ise, yapısal gerginlikler, genelleştirilmiş inançlar, belirleyici faktörler ve sosyal kontrol eksikliği gibi hususlar üzerine odaklanarak bu koşullar oluştuğunda kolektif davranışın ortaya çıktığını düşünürler.¹⁹¹

Bulaşma teorisi Fransız düşünür Gustav Le Bon tarafından geliştirilmiştir. “Kalabalık: Popüler Zihin Üzerine Bir Çalışma” isimli eserinde Bon, çağdaşı olan birçok düşünür gibi toplumsal düzenin çöküşüne işaret etmekte ve şiddet olaylarına katılan

¹⁹⁰ MELUCCI, Alberto; a.g.m., s.82.

¹⁹¹ BARKAN, Steven, E.; a.g.e., s.869-874.

insanların mantıksız davranışlarının, içerisinde buldukları çete türünden örgütlenmelerdeki diğer insanların etkisi altında geliştiğini belirtmekteydi. Buna göre bireyler tek başlarına olduklarında daha akılcı olabilirken kalabalıklar içerisinde irrasyonel ve duygusal olarak hareket etmekteydi. Bilinçsiz ve içgüdülerinin tesiri altındaki kalabalıkların şiddet yönelimlerinin arttığını belirten Bon, kolektif davranışın mantıksız olduğunu ve bu şiddet eğilimli mantıksız davranışların kalabalıkların bulaşıcı etkisinden kaynaklandığını belirtmekteydi.¹⁹² Yirminci yüzyılda oldukça popüler bir anlayış olan bu kolektif davranış yaklaşımı daha sonraları bu popülerliğini kaybetmiş ve bireylerin davranışlarının kalabalık etkileri tarafından şekillendirilmediği yönündeki görüşler ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Kolektif davranışın anlaşılmasına yönelik girişimlerin görece yeni jenerasyonlarından biri olan yakınsama teorisine göre ise kolektif davranış, kolektif eyleme katılmaya karar veren bireylerin davranış ve tutumlarını yansıtmaktaydı. Bu anlayışta bireylerin davranışları içerisinden buldukları kalabalıkların etkisinde olmayıp, bir kolektivite içerisinde bulunan insanların kalabalığı etkilediği vurgulanmaktaydı. Buna göre, belli bir konuyla ilgili belirli bir yol izleyen ve belirli bir şekilde davranmak isteyen insanlar oluşturdukları kalabalıklar aracılığıyla inançlarını ve arzularını yansıtmaktaydılar.¹⁹³ Bu bağlamda yakınsama teorisinin, bireylerin kalabalıklar içerisinde bir başlarına iken yapmayacakları ya da yapamayacakları davranışları sergilemesi hususunda bulaşma teorisinin yaklaşımını reddeden açık bir anlayış geliştiremediğini, kalabalıkların, büyük oranda onu oluşturan bireyleri yansıttığı hususunu kendi yaklaşımlarına temel aldıklarını söyleyebiliriz. Buna göre, belirli türden bir haksızlığa ya da eşitsizliğe karşı bir araya gelen insanların oluşturduğu herhangi bir kalabalığın gösterdiği şiddet davranışı, bir kalabalık etkisinden ziyade, bu şiddeti ortaya çıkaran insanların ortak inançlarını yansıtmaktaydı.

Yirminci yüzyılın ortalarından hemen sonra, Ralph H. Turner ve Lewis M. Killian “Kolektif Davranış” isimli eserleriyle kolektif davranışı “ortaya çıkan norm” kuramıyla izah etmeye çalışmışlardır. Turner ve Killian'a göre, insanlar toplu davranış içinde etkileşime başladığında, başlangıçta nasıl davranacakları konusunda emin olmayıp,

¹⁹² BARKAN, Steven, E.; a.g.e., s.874-875.

¹⁹³ BARKAN, Steven, E.; a.g.e., s.875.

potansiyel davranışlarını, diğer ilgili konuları tartışırken ortaya çıkan normlar aracılığıyla oluştururlar. Onların davranışlarını düzenleyen bu yeni normlar toplumsal düzeni yeniden tesis etmeye yönelerek davranışlara rasyonellik kazandırır.¹⁹⁴ Bu bağlamda ortaya çıkan norm teorisinin bulaşma teorisinden farklı olarak kolektif davranışı mantıklı olarak kabul ettiğini ve yakınsama teorisinden farklı olarak da insanların bir kalabalığa katılmadan önce bir takım inanç ve tutumları mutlak olarak paylaşmadığını iddia etmektedir denilebilir.

Bu bağlamda bireylerin toplumsal hareketlere katılımının hareketin amaçlarına olan rasyonel inançtan salt oportünizme kadar uzanan geniş bir yelpazedeki motivasyonlarla karakterize olabileceğini söylemek zorundayız. Oldukça sık görüldüğü üzere harekete katılma kararı rasyonel olmaktan çok duygusal bir karakter de taşıyabilir. Örneğin bireylerin adalet duygusu bazı deneyimler tarafından tetiklenebilir ya da ayrıntılı bir inanç sisteminden ziyade bir liderin karizması tarafından bireyler cezbedilebilir. Hatta hareketlerin uzun soluklu olması durumunda geleneksel olarak harekete dahil olma durumu söz konusu olabilir. Örneğin bazı ailelerde, meslek gruplarında ya da yerel topluluklarda belirli bir toplumsal harekete katılım geleneksel olarak gerçekleşebilir. Çoğu kez akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri de katılımı teşvik edebilir. Ayrıca, hareketlerin yaşam döngüsü boyunca katılımı etkileyen motivasyonlarının kombinasyonunda çeşitli değişmelerin ve geçişlerin olabileceğini belirtmek zorundayız. Hareketlerin doğalarında görülen değişmelerin katılımcı neslin yaşlarının ilerlemesine paralel olarak değiştiği de görülebilir. Hatta bu hususun kavranması toplumsal hareketlerin kökenini, gelişimini, iç gerginliklerini ve değişimlerini anlamada en yararlı araçlardan biri olduğu söylenebilir. Nitekim toplumsal hareketlerin kökeni ve gelişimine dair rasyonel olmayan motivasyonlara ve kurucularının ya da onların takipçilerinin patolojik özelliklerine sıklıkla başvuran açıklamalar hareketlerin ortaya çıktığı zaman ve mekân koşullarını sıklıkla gözden kaçırmışlardır. Radikal hareketlerin pek çoğunda liderlerin göstermiş oldukları kişilik özellikleri ve onların şiddet meyilli takipçileri bir motivasyon unsuru olarak ön planda olsa da kolektif bağlılığın esas olarak toplumsal koşullara verilen rasyonel tepkiler tarafından sağlandığı söylenebilir. Aynı şekilde hareketlerin harici ajitatörler tarafından üretildiğine dair görüşlerde bir dereceye kadar

¹⁹⁴ BARKAN, Steven, E.; a.g.e., s.876.

haklı olmakla birlikte hareketi ortaya çıkaracak toplumsal koşullar var olmadığında onların çabaları bir hareketi ortaya çıkarmaya yeterli olmayacak ya da bir hareket ortaya çıksa bile saman alevi gibi sadece parlamakla kalacaktır.¹⁹⁵

Toplumsal hareketlerin ve diğer kolektif davranış biçimlerinin en popüler ve en etkili açıklamalarından biri de Neil Smelser'in kolektif davranış anlayışıdır. Smelser "Kolektif Davranış Teorisi" isimli eserinde "yapısal zorlanma teorisi" olarak da adlandırılabilir bir anlayış geliştirir. Ona göre toplumsal hareketler ve kolektif davranışın diğer türleri birkaç ön koşulun mevcudiyeti halinde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki insanların öfkeli ve sinirli olmasına sebep olan toplumdaki sorunlara atıfta bulunan yapısal zorlanmadır. Buna göre yapısal zorlanmaların olmadığı durumlarda insanların protesto için herhangi bir sebebi de olmayacaktır. Bir diğeri ise "genelleştirilmiş inançlar" olup bunlar insanların mevcut durumu iyileştirmek için sundukları çözüm önerileri olarak anlaşılabilir. Bu noktada insanlar rahatsız oldukları durumun kendilerinden kaynaklandığını düşündüklerinde ya da protestoların bu şartları iyileştirmeyeceğini düşündüklerinde protesto davranışı göstermeyebileceklerini belirtir. Üçüncü şart ise bir takım hızlı değişimlerin varlığı ya da toplu davranışların fitilini yakan ani gelişmelerdir. Dördüncü koşul sosyal kontrolün olmamasıdır; potansiyel katılımcılar tutuklanmayı ya da başka türlü yaralanmayı ya da cezalandırılmayı beklemiyorsa toplu davranışın daha olası olduğunu belirtir.¹⁹⁶ Smelser'in teorisi toplumsal hareketleri ve diğer kolektif davranış türlerini açıklamada oldukça popüler olmasına karşın kolektif davranışın ortaya çıkışına sebep olan faktörlerden sadece birkaçını dikkate almış olması bakımından birtakım eksikliklere sahiptir. Belirttiği yapısal zorlamaların kuvveti yani insanları kolektif davranışa iten koşulların ne kadar zor olması gerektiği hususu da pek açık ifade edilmemiştir. Ayrıca bu koşulların varlığında her zaman kolektif davranışın ortaya çıkacağını söylemekte oldukça güçtür.

Yapısal zorlanmaların kuvveti ya da kolektif davranışın oluşumuna kaynaklık eden koşulların zorluk derecesi hakkında kesin bir yargıya varmak güç olsa da toplumsal yapının kurumlarının statü yapısında ve statülerin önem ve itibarında farklılaşmaya sebep olan toplumsal değişme koşulları altında, fertlerin kurumlardan talep ettiği fonksiyonlar

¹⁹⁵ HEBERLE, Rudolf; a.g.m., <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

¹⁹⁶ SMELSER, Neil; **Theory of Collective Behavior**, New York: The Free Press, 1962, s.15-71.

karşılanmadığı takdirde hoşnutsuzluğun giderek arttığı ve süreç içerisinde kaygılanmaya yol açtığı açıktır. Kaygının yaygınlaşmasıyla birlikte oluşan tehdit algısı ise kolektif hareketin oluşumuna zemin hazırlamakta ve fertleri kolektif eyleme hazır hale getirmektedir. Nitekim tarihsel süreç tehdit algısının güçlenmesine ve dolayısıyla hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan örneklerle doludur. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki toplumsal yapıda meydana gelen değişme fertlerin tehdit algısına etki ederken kolektif eyleme geçen fertlerin meydana getirdiği hareketlerde bu yapıların yeniden düzenlenmesine kaynaklık etmektedir. Bu sebeple toplumsal hareketlerin sosyolojik analizinde tehdit algısının bir değişken olarak mutlak surette dahil edilmesi gerekir.¹⁹⁷

Kolektif davranışın oluşumunda psikolojik temellere odaklandığımızda ise bir takım etkileşimsel süreçlerin aktif halde olduğunu görürüz. Kolektif ya da etkileşimsel inançların oluşumunda, benzer koşulların etkisi altında olma ve birbirlerinden etkilenme şeklinde belirlenebilecek iki temel etmen vardır. Aynı ya da benzer koşulların etkisi altındaki insanlar aynı açıdan görmeye ve paralel düşüncelere meyilli oldukları için, kendilerine ait inançlar oluşturabilme kapasitesine sahip oldukları halde farkında olmadan ya da istemeyerek ortak bazı fikirleri paylaşır bir duruma gelebilmektedirler. Ayrıca, çoğunluğun düşünce etrafında aşılması güç bariyerler kurması şeklinde tarif edilebilecek “uyum baskısı” yani bu kadar çok kişi yalan söylüyor ya da yanlış düşünüyor olamaz düşüncesinden kaynaklanan veya çoğunlukla aynı düşünmediğini fark etmenin verdiği rahatsızlığın yol açtığı uyumsuzluğu ortadan kaldırma amacına yönelik olarak “uyumsuzluğun azaltılması” ve “onaylanmama korkusu” gibi süreçlerde kolektif ya da etkileşimsel inanç oluşumunda etkilidir. Bunların yanı sıra kolektif davranışın oluşumunda söylentiler, korkular ve umutların da etkili olduğunu belirtmek zorundayız. Ayrıca, korkuların yanı sıra umutlarda kolektif eylemin kaynağı olabilir. Birey düzeyinde arzu giderici düşünceler yani umutlar ve arzu giderici olmayan düşünceler yani korkular davranışı meydana getirmede birbirine göre daha az ya da daha fazla işe yarar değillerdir. Değinilmesi gereken bir diğer husus da söylentilerin bilgi basamakları şeklinde bir mekanizmayla ortaya çıkabileceğidir. Örneğin bir gruptaki her birey kendi kişisel bilgisine ve kendisinden öncekilerin ifade ettikleri inançlara dayalı olarak kendi inançlarını sıralı olarak oluşturabilir. İnsanlar diğerlerinin inanç oluşumu süreçlerinin

¹⁹⁷ KORKMAZ, Abdullah; “*Tehdit Algısının Sosyal Hareketlere Etkisi*”, **Sosyoloji Konferansları**, No:55, 2017-1, s.489-491.

sonuçlarını ya da bir sonuca ulaşmada kullandıkları doğrudan girdileri, kendi inanç oluşumlarında dolaylı girdiler olarak kullanabilirler.¹⁹⁸

Kolektif davranışın oluşumu ve toplumsal harekete katılımın psikolojik temelleri arasında insanların “güç süreci” adı verilebilecek bir çeşit ihtiyaç içerisinde olmalarından kaynaklanan bir diğer harekete geçirici sebebe dikkat çeken Ted Kaczynski, bazı kişilerin bu güç ihtiyacını kendilerini güçlü bir örgütlenmeyle veya kitle hareketiyle özdeşleştirerek tatmin edebileceklerini belirtir. Ona göre amaç ve güç yoksunu olduğunu düşünen bir birey, bu ihtiyacını giderebilmek adına bir toplumsal harekete katılabilir ve bu hareketin amaçlarını kendi amaçları olarak içselleştirebilir ve bu amaçlar doğrultusunda çaba göstererek çeşitli faaliyetlerde bulunabilir. Gerçekleştirilmesi hedeflenen amaçlardan bazılarında ulaşıldığında ise bireyin kişisel çabaları bu amaçlara ulaşılmasında çok az bir rol oynamış olsa bile hareket veya organizasyonla olan özdeşleşmesi sayesinde kendini bu güç sürecinden geçmiş gibi hisseder.¹⁹⁹

Bu noktada, kolektif davranışın oluşumunda etkili olan psikolojik motivasyonların ve süreçlerin çok daha geniş bir çerçevesini sunabilecek olmamıza rağmen, toplumsal hareketler ve kolektif davranış arasındaki ilişkide psikolojik süreçlerin önemini kabul etmekle beraber, bu süreçlere fazlaca odaklanmanın bizleri sosyolojik perspektiften uzaklaştıracak olduğunu belirtmek zorundayız. Tek tek bireylerin motivasyonlarına fazlaca eğilmek bizi, temelde Freud’cu bir bakışla, içgüdüsel istek ve ihtiyaçların tatmin edilmesi ya da bastırılması konularıyla ilgilenme gibi eksik bir bakış açısına doğru da götürebilir. Nitekim insan temelde kendi kendine yeterli ve yalnızca içgüdüsel ihtiyaçlarını tatmin etmek ya da doyurmak için başkalarına ihtiyaç duyan bir varlık değil, toplumsal bir varlık olarak ele alınmalıdır.²⁰⁰ Kolektif davranış oluşumunu ve dolayısıyla toplumsal hareketleri anlayabilmek için ilkin toplumsal hareketlerin ortaya çıkış ve yükselişine sebep olan kültürel, sosyal ve diğer faktörlerin neler olduğunun anlaşılması gereklidir. Bu bağlamda bir toplumsal hareketin ortaya çıkışı için bir takım hak ve taleplerle ortaya çıkmış insanların varlığının gerekli olduğunu söyleyebiliriz ve

¹⁹⁸ ELSTER, Jon; **Sosyal Davranışı Açıklamak (Sosyal Bilimler İçin Daha Fazla Pratik Ayrıntı)**, Çev.: Olcay Sevimli- Macide Ö. Karaduman, Phoenix Yayınları, Ankara-2010, s.442-458.

¹⁹⁹ KACZYNSKI, Ted; **Sanayi Toplumu ve Geleceği**, Kaos Yayınları, 1996, s.10, 24.

²⁰⁰ FROMM, Erich; **Özgürlükten Kaçış**, Çev.: Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul-1996, s.228.

genellikle bu noktadan sonra neden bazı insanların hareketler içerisinde yer almaya daha eğilimli olduğunu anlamaya çalışabiliriz.

Kolektif davranışın oluşumu ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı için öncelikle bazı siyasî, ekonomik veya başka sorunların mevcut olması gerekliliği açıktır. Bu sorunlar, ekonominin düzensizliğini içerebilir, hükümetler tarafından yürütülen dış politikaların ya da siyasî özgürlüklerin kısıtlanmış olduğuna dair siyasî sebepler içerebilir ya da cinsiyet, ırk ve etnisite veya cinsel yönelime dayalı ayrımcılıktan kaynaklanan sebepler olabilir.²⁰¹ Bu noktada amaçlar ve anlayışlara dair bazı çerçevelerin bulunmasının gerekliliğine işaret eden J. Caig ve W. Form, kolektif kimliğin yanında hareket hedeflerinin, metotlarının ve stratejilerinin geniş bir planını içeren ideolojilerin bunu temin edebileceğini belirtir. Onlara göre ideolojiler, hareketlerin kendi toplumsal çevreleriyle etkileşimleri kadar strateji ve taktik seçimler için de temeldir.²⁰² Dolayısıyla ideolojiler örneğinde de görüleceği üzere kolektif davranışın oluşumuna veya ortaya çıkışına katkı sağlayan üçlü bir birleşimden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda William Gamson kolektif eylem için üç bileşen belirler. Bunlardan ilki adaletsizliğe dair bir politik bilinç, ikincisi kolektif eylem yoluyla mevcut koşulların ya da politikaların değiştirilebileceğine dair inanç, üçüncüsü ise diğerlerinden farklı menfaatleri ve değerleri olan ve “biz” olarak tanımlanan kimlik bileşeni.²⁰³ Dolayısıyla, hoşnutsuzluk, kolektif davranış oluşumu ve toplumsal hareketler için temel bir koşul olabileceği gibi (aynı zamanda politik olarak doğan isyan ve diğer toplu davranışlar için de) her zaman toplumsal bir harekete veya başka tür bir toplu davranışa yol açmaz.

3.Modern Kimliğin Dönüşümü ve Farklılık Politikalarının Ortaya Çıkışı: Postmodern Kimlik Tartışmaları

Postmodern kavramı anlamca bulanık kavramsal bir çerçeveye sahip görünmektedir. Moderne karşılıkla tamamıyla yeni bir çağın anlatımı olarak kullanıldığı gibi modern eğilimlerin yoğunlaşması ya da hızlanması şeklinde açıklanmaya çalışıldığı

²⁰¹ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.881.

²⁰² CAIG, J-FORM, William; a.g.m., s.367.

²⁰³ GAMSON, William A.; “*Constructing Social Protest*”, **Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention)**, Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995, s.89.

da görülür.²⁰⁴ Yine de temel olarak, evrensel akıl ve toplumsal ilerleme fikrine dayalı Aydınlanma ve Batı felsefesi temelleri üzerinde yükselen modern paradigmanın, yerel olanı hesabı katmayan, insanın doğası ve kaderi üzerine genel bir anlatı oluşturmayı hedeflediğini, insan kimliğinin temel bazı bileşenlerini dışarda bırakan bir anlayışla, bireyi ve dolayısıyla kimlikleri birleşik, değişmez ve tutarlı bir bütün olarak kavramsallaştırdığı, postmodern paradigmanın ise ben ve ötekinin yeniden tanımlanması üzerine kurulmuş, büyük anlatıların yerini birden fazla anlatının aldığı, bireyi ve dolayısıyla kimlikleri çok yönlü ve çelişkili olarak kavramsal çerçevelere oturtuğu belirtilir ve özne artık tekil ve istikrarlı değil, çoğul ve değişken olarak ele alınır.²⁰⁵ Dolayısıyla değerler sisteminin her bir bileşenini dengesiz kılan postmodern anlatının tamamına hâkim durumdaki belirsizlik, kimliklerin de istikrarsız ve merkezsizleştirilmiş bir hal almasına sebep olur. Dolayısıyla kimlikler modern paradigmada olduğu gibi istikrarlı bir bütün olarak kavranamaz.

Postmodern anlatıların temel olarak sabitlik anlayışından uzaklaşan bir yapısı olduğu görülmektedir. Geleneksel yapı fikrinin çöküşünü sembolize ettiğini söyleyebileceğimiz bu yönelim “yapı” kavramının yerini “akış” ve “dönüşüm” gibi kavramların almasıyla görünür hale gelmektedir. Yapıları daha az ciddiye alma eğiliminin yanı sıra hem baş döndürücü bir özgürlük hem de belirsizlik ve güvensizlik duygusu ile karakterize edilen postmodern evren, Zygmunt Bauman’ın bakış açısıyla kişisel ilişkilerin bile eski sabitliğinde olmadığı “sıvı” bir dünya olarak tasvir edilir.²⁰⁶

Tanrının merkeze alındığı bir düzenin dönüşümünü simgeleyen Aydınlanma dönemi temelleri üzerinde yükselen modernleşme, insan merkezli olma yönüyle karakterize olurken, postmodern dünya merkezin tek olmayıp çoğullaştığı bir dünyadır. Artık ne Tanrı ne de insan merkezdedir. Bu dönemde bütünsel ve tutarlı bir akılla tarihi inşa eden özne yerine sürekli yeniden yapılanan, çevresini etkileyen ama aynı zamanda bu çevreden etkilenen, kalıcılık, bütünlük, süreklilik ve tutarlılıktan yoksun olan, çeşitli konumlarından konuşabilen, çelişkilere düşen ve farklılaşmayı bizzat kendi hayatında

²⁰⁴ BURKE, Peter; **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çev.: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, s.177.

²⁰⁵ DUMITRESCU, Mihaela; “*Modernism, Postmodernism and The Question of Identity*”, **Dialogs**, <http://www.romanice.ase.ro/dialogos/03/7-Dumitrescu.pdf>, (25.11.2016), s.11-12.

²⁰⁶ BURKE, Peter; a.g.e., s.177-178.

deneyimleyen postmodern kimlikler dolaşıma girmiştir.²⁰⁷ Dolayısıyla bu dönem modernlik projesi gibi tek parça olmayıp, daha az açık ve düzenden daha uzaktır. Nitekim Postmodernistler düzen dayatmayı ve dayatılmasını reddederler. Onlar açısından kısa ömürlülük daha tercih edilir bir durumdur ve kesinliğin olmadığı bir dünyada yaşamak isterler. Aydınlanma projesinin nesnelliklerini ütopyik ve tutarsız olarak gördüklerinden tanımlayıcı açıklamalara başvurmadan yaşamayı ve öğrenmeyi isterler.²⁰⁸

Esasen merkezsizleştirme olarak tanımlanabilecek bu yönelim coğrafyadan tarihe hemen her alanda kendini gösterir. Nitekim postmodern çalışmalara coğrafyacıların önemli katkılarda bulduklarına şahit olmaktayız. Ancak merkezsizleştirme coğrafyayla sınırlı değildir. Tarihi aşağıdan yazma, yenilenlerin vizyonu ya da modern sınıfların görüşlerini yeniden inşa etme çabaları, kadın tarihinin yükselişi, tarihin kadın görüş açılarından yazılması gibi girişimler büyük anlatıların terk edilmesine güzel birer örnek oluştururlar. Büyük anlatı fikri çoğu zaman Batı Uygarlığının yükselişiyle ilişkilendirilir. Rönesans, Reformasyon, Avrupalıların başka kıtaları keşfedip oralara yayılmaları, Bilimsel Devrim, Aydınlanma ve Fransız Devrimi geleneksel olarak bir zafer öyküsünün bölümleri olarak sunulur. Örneğin Hindistan tarihi ya bu öyküye yamalanır ya da bir kenara itilirdi. Bir başka deyişle Eski Yunan Roma'yı, Roma Hristiyan Avrupa'yı, Hristiyan Avrupa Rönesans'ı, Rönesans Aydınlanmayı, Aydınlanma siyasal demokrasi ve Endüstri Devrimi'ni doğurdu. Oysa bugün başka kültürlerin, özellikle de Müslüman dünyasının Rönesans'a katkılarının bilincine varılmakta, 17. yüzyıldaki Bilimsel Devrim'in öyküsü de benzer bir biçimde yeniden ele alınmaktadır.²⁰⁹

Kuralsızlık ve belirlenememezlik evreni olarak görülebilecek postmodern anlatıda, modernizmin düşünce sistemi ile karşıtlık ilişkisine giren bir duruşun izlerini kolaylıkla tesbit edebilmek mümkündür. Modernizm tarafından yüceltilen hemen her şey postmodernizm tarafından sorgulanmakta ve yapı-söküme tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla parçalanmışlığın, bölünmüşlüğün, farklılığın ve kendine özgü olmanın kutsandığı postmodern dönemde kimlik kavramının farklılıklar etrafında ele alındığını söyleyebiliriz. Modern paradigmanın tersine postmodern kimlik inşası kaygan bir zemin

²⁰⁷ AKSOY, Asu; "Bilgi Devrimi: Toplumun Çözülüşü mü?", **Birikim Dergisi**, Sayı:60, Nisan-1994, Birikim Yay., İstanbul-1994, s.45.

²⁰⁸ BROWN, Stephen; "Postmodern Marketing?", **European Journal of Marketing**, Vol.:27, No:4, MCB University Press, Bradford-1993, s.21-22.

²⁰⁹ BURKE, Peter; a.g.e., s.184-186.

üzerinde gelişen toplumsal koşullar içerisinde belirsizlik, çeşitlilik, heterojenlik, karmaşıklık, görecelik ve parçalanmışlık etrafında gerçekleşir. Bir diğer deyişle bu döneme hâkim kimlik söylemi heterojenlik ve farklılık etrafında şekillenmektedir. Tüketim malları ile iletişim araçlarının sunduğu imaj ve simgeler vasıtasıyla oluşmakta olan postmodern kimlikler bölünüp parçalanarak akışkan hale gelmektedir. Kişisel kimlikteki çözümlerin yanı sıra birey ve toplum arasında da çözümler meydana gelmekte ve kimlikler daha hızlı parçalanmaktadır. Toplumsal yaşamın hızla farklılaştığı ve karmaşıklaştığı bir dünyada kimlikler daha kırılabilir, daha değişken ve çok katmanlı bir görünüm arz etmektedir. İletişim teknolojilerinde meydana gelen büyük dönüşümler zaman ve mekân tanımlamalarını dönüşüme uğratmakta ve insanın kendisini konumlandırmakta güçlük çektiği bir ortamda kimlikler giderek daha fazla problematikleşmektedir.²¹⁰ Gerçekten de 1980'li yıllar "postmodern politika" başlığı altında anlaşılan toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite ve özne konumlarına dair politikalarının ağırlık kazanmasıyla karakterize olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak bireyler ve marjinal gruplar kendi konumlarının özgünlüğünü tasdik edebilmek ve öteki birey ve gruplarla aralarındaki farklılıkları değerli kılabilmek adına postmodern teoriye daha yakın bir konumu tercih etmişlerdir. Böylece postmodern politika hem "kimlik politikası" hem de "farklılık politikası" şemsiyesi altında birleşmiş oldu. Ortaya çıkan farklılık politikaları modern dönemdeki toplumsal cinsiyetler, cinsel tercihler ve etnisite gibi ihmal edilmiş olan kategorilerle yeni politik gruplaşmalar inşa etme tasarısı olarak kendini gösterdi.²¹¹

Postmodern kimlik inşasının ve imaj kültürünün temel öğeleri görünüş ve imajdır. Bunlar aracılığıyla inşa edilen kimlikler, çok parçalı, hareketli, akışkan ve değişmeye açık karakteristikler göstermektedir. Çoklu kimlikleri benimseyen postmodern kimlik, daha çok boş zaman faaliyetleri ve tüketim imajlarıyla biçimlenen, özgürce seçilen ve özgürce değişebilen bir yapı olma eğilimindedir ve çoğulculuk ile çeşitlilik anlayışına yapılan vurgu oldukça belirgindir. Aydınlanma insan aklına yaptığı vurgu ile karakterize olmuşken, postmodernizm etnik ya da sınıfsal farklılıkların eşit temsilinin, çoğulculuk ve çeşitlilik anlayışlarının gerçekleştirilmesi fikrine dayanmaktadır. Yine aynı yönelimle

²¹⁰ KARADUMAN, Sibel; "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", **Journal of Yaşar University**, Ocak-2010, No:17, Sayı:5, İzmir-2010, s. 2894.

²¹¹ BEST, Steven-KELLNER, Douglas; **Postmodern Teori**, Çev.: M. Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul-1998, s.249.

moderniteye özgü sınıf ve ulus gibi kavramlar yerine tikel kimlik yapılanmalarına vurgu postmodernizm ile birlikte ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla modernizmin sınıf farklılıkları ve sınıf mücadelesine dair kavramsal çerçeveleri postmodern felsefe ile değişime uğramakta onların yerine, cinsiyet, ırk, etnisite ve cinsellik gibi tikel kimliklere ve bu kimliklerin tikel mücadelelerine vurgu yapılmaktadır.²¹²

Dunn, postmodern kültürde kimliklerin yeniden biçimlendiğini bunun vasıtalarının ise tüketim kültürü ve teknolojik araçlar olduğunu belirtir. Ona göre bu yeniden biçimlenme ilk aşamada, bireyin tüketim kültürünün işaret, sembol ve simgelerini tüketerek bir çeşit imaj tüketicisine dönüşür, daha sonra kimlikler görsel imajlara eğilim göstermekte ve üçüncü aşamada ise kimlikler otonom olma kabiliyetini yitirmektedir.²¹³ Bu durumu Bauman şu şekilde izah etmektedir. Ona göre geç modern (Giddens), ikinci modern (Beck) ya da postmodern olarak her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın günümüz toplumu üyelerini tüketiciler olarak değerlendirmekte ve mensuplarına tüketici rolünü oynama görevini emretmektedir. Bir başka ifadeyle günümüz toplumlarında dayatılan norm, tüketici rolü oynama kabiliyet ve istekliliğidir.²¹⁴ Tüketim kültürünü bu yeni sürecin ürünü olarak gören Bauman'a göre insan postmodern düzende yer almak istiyorsa tüketim piyasasının körüklediği sonsuz ihtimaller ve sürekli yenilenmeye kendini kaptırmalı, kimlik edinme ve bir çırpıda terk etme şansından haz almalı, bitmek bilmeyen gittikçe yoğunlaşan duygular ve deneyimlerin peşinden koşmalıdır.²¹⁵ Kişiliğini ve kimliğini tüketimle oluşturan birey için nesnelere tüketmek ve her an onları arzulamak asli görev haline gelmiştir. Dolayısıyla arzu ve tüketimle karakterize olmuş postmodern toplum, doyuma ulaşmış tüketiciler yerine, sürekli açlık hissi taşıyan tüketicilerin yaratılmasını körükleyen bir yapıda örgütlenmiştir. Postmodern toplum akılcılık, çilecilik ve ilerleme inancına dayalı olan bir üretim toplumundan, bireyin siteme sadece emeği ölçüsünde değil, aynı zamanda arzu ve ihtiyaçlarıyla dâhil olduğu bir topluma geçişi işaret etmektedir.²¹⁶

²¹² KARADUMAN, Sibel; a.g.m., s.2895.

²¹³ DUNN, Robert; **Identity Crises A Social Critique of Postmodernity**, Minneapolis Pres, London-1998, s.66.

²¹⁴ BAUMAN, Zygmunt; **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, Çev.: A. Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul-2012, s.84.

²¹⁵ BAUMAN, Zygmunt; **Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları**, Çev.: İ. Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul-1997, s.34.

²¹⁶ ŞAN, M. Kemal-HİRA, İsmail; *"Modernlik Ve Postmodernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kuramları"*, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:8 ,2004, s.5.

Öznenin kimliksel sürekliliğinin, iradi özgürlüğünün ve hatta varlığına dair söylemlerin bile reddedildiği bir anlatıda yeni postmodern birey, benlik iddiasında bulunmayan, benlik ve irade bütünselliğine erişemediği için eylemlerinden dahi sorumlu tutulamayacak bir kişi haline dönüşmektedir. Böylece postmodern birey, anlam arayışını kendisi sürdüren, gerçekliğini kendisi yaratan, ortaya çıkan şeyin gerçek olduğu iddiasında dahi bulunmayan bir kişi olarak ortaya çıkmaktadır. Geçici, planlanmamış ve sıra dışı arzular girdabında sürüklenen bir birey için ulusal, dini ve ailevi bağlılıklarında artık pek bir önemi kalmamaktadır.²¹⁷ Nitekim Stuart Hall postmodern bireyin, farklı zamanlarda farklı kimlikler benimseyebildiğini, uyumlu bir benlik etrafında entegre olamayan kimliklerin çoğu kez bireyin kendisiyle bile çelişerek farklılaştığını ve doğumdan ölüme kadar geçen sürede bireye eşlik eden istikrarlı kimliklerin ortadan kaybolduğunu belirtmektedir.²¹⁸

Medyanın postmodern toplumu oluşturma noktasında hayati işlevler üstlendiğini belirten Baudrillard'a göre, kodların egemen olduğu bir simülasyon çağında medya aracılığıyla hiper gerçekler, imajlar, işaretler ve kodları üreten birtakım araçlar yoluyla kimlikler pasifleştirilerek gerçekliğin ötesine taşınmıştır. Hemen her şey coğrafi akış içerisinde hareket etmekte ve mekânsal engeller bir bir ortadan kalkmaktadır. Gerçekliği olmayan bir gerçeklik modeli olarak tasvir edilebilecek bu yapıda her şey içe patlamakta ve anlam ortadan kalkmaktadır. Orijinali olmayan, kopyanın da kopyası bir dünyada gerçekle model arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Hiper uzamda gerçekler sanallaşmış, kimlikler ise medya mesajının içeriğine ve anlamına değil göz kamaştırıcı koduna önem verir hale gelmiştir.²¹⁹

David Harvey bilgi akışlarında ve iletişimde ortaya çıkan hızlanmanın üretim, değişim ve tüketim kalıplarındaki hızlanmayı da beraberinde getirdiğini düşünür. Kitlese pazarlarda modanın ve kısa ömürlü malların hızla artan tüketimi bunun iyi bir örneğini teşkil eder. Harvey'e göre tüm bunlar ürünleri düşüncelerin, ideolojilerin, imajların ve değerlerin uçuculuğu ve çabucak eskimesinde kolaylıkla görülebilir durumdadır. Ona

²¹⁷ ROUSENAU, P. Marie; **Postmodernizm ve Toplumbilimleri**, Çev.: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara-1998, s.98.

²¹⁸ KELLNER, Douglas; *“Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası”*, Çev.: G. Seçkin, **Popüler Kültür Doğu-Batı**, Mayıs-Haziran-Temmuz 2001, Doğu Batı Yay., Sayı: 15, Ankara-2001, s.199.

²¹⁹ BAUDRILLARD, Jean; **Sessiz Yiğınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu**, Çev.: O. Adanır, Doğu-Batı Yay., Ankara-2003, s.66.

göre anlık olma ve kullanılıp atılabilir değer ve erdemlerdeki yükseliş yine kendisinin “uzay-zaman sıkışması” dediği durumla kol kola yürür ve dünyanın çeşitli yerlerinden emtiaların süpermarketlerde toplanması ve çağdaş kentlerde her türden alt kültürlerin birikmesi ve birleşmesi ya da bir başka deyişle birbirinden çok farklı dünyaların mekanlarının birbirinin üstüne çökmesi şeklinde kendini gösterir.²²⁰ Gerçekten de yeni iletişim teknolojileri ve bütün dünyayı saran iletişim ağları vasıtasıyla insanlara sunulan çeşitli imkanlar, günümüz toplumlarının bütün katmanlarının gündelik yaşam pratikleri içerisinde oldukça yaygın bir kullanım alanına erişmiştir. Küresel bir şekilde bütün toplumları ve kültürleri birbirine bağlayan bu ağlar üzerinden bireyin değerleri, yaşam biçimleri ve kimlikleri belirlenmekte, günümüzün postmodern değerlerine uygun olarak yeniden ve yeniden üretilmektedir. Geleneksel araçlardan farklı olarak yeni teknolojilerde kontrol sisteminin üreticiden tüketiciye geçmesi (ya da geçmiş olarak görünmesi), zaman ve uzam özgürlüğüne getirdiği sınırsızlık ve âdem-i merkeziyetçi özellikler, onu modernizmden ziyade postmodernizme daha yakın bir konumda tanımlamaya imkân vermektedir. Bu bağlamda, sanal toplumsal mekânlar, sanal gerçeklik ve sanal cemaatler gibi yaratılan yeni ortamlarda kimliklerde sanallaşmaktadır.²²¹ Benzer bir yönelimle Bauman da günümüz kimliklerinin, yeni düzensizlik evreni içerisinde medya dolayımı ile oluştuğunu belirtmekte ve kimliklerin belirsiz, kuralsız, kendi basına buyruk doğası içinde olmasına karşın, özgünlük ve farklılığı ön plana çıkararak imaj pesinde kosa ve imajla merkezî bir konuma getirilen simgesel varlıklara dönüştüğünü belirtmektedir.²²²

Bireyin kendini tanımlama noktasında başvurabileceği seçeneklerin çokluğuna ve dinamikliğine vurguna yapan postmodern düşünce milliyet eksenli kimlik tanımlarını da eleştirilerinin odağına oturtur. Dolayısıyla etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel tercih gibi kimlik bileşenleri bir bütün olarak kimliğin kendisinden daha fazla ön plana çıkarılır.²²³ Postmodernizmle ortaya çıkan bölünmüşlük ve parçalanmışlık evreninde bireylerin kendi kimliklerini tam ve bütünleşik olarak algılamaları giderek daha da zorlaşmaktadır. Kimlik oluşturucu vasıtalarını yitiren birey postmodern toplumda yerini ve kimliğini konumlandırmada güçlük çekmektedir. Stuart Hall bu durumu sınıf ve

²²⁰ MICHAEL, Mike; **Constructing Identities (The Social, the Nonhuman and Change)**, Sage Publications, London-1996, s.18.

²²¹ CASTELLS, Manuel; **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi**, Çev.: E. Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., Cilt:1, İstanbul-2005, s.22-90.

²²² BAUMAN, Zygmunt; a.g.e., s.60.

²²³ ÖZKIRIMLI, Umut; **Milliyetçilik Kuramları**, Sarmal Yay., İstanbul-1999, s.228.

ulus gibi kolektif toplumsal öznelere parçalanmış olduğuyla izah eder ve farklılık ile çeşitliliğe adanmış bir yurttaşlık tanımlamasının gerekliliğine vurgu yapar.²²⁴

Görüldüğü üzere modernitenin tek ve kesin bilgi anlayışını eleştirerek, gerçeğin izafiliği düşüncesini tartışan postmodernizm, farklılıkların ve melez kültürlerin yaşanması gerektiği üzerine yaptığı vurgu ve tercih ile ulus devlet yapılarının temellerini de sarsmaktadır. Nitekim, ister etnik isterse kültürel milliyetçilik kategorisinde olsun, pek çok ulus için ulusçuluğun birleştirici ve bir çatı altında toplayıcı karakteri neredeyse tüm eleştirilerin odağındadır. Alt-kimlik, üst- kimlik ve çokkültürlülük gibi söylemler ile bunlara ilişkin tartışmalar da böyle bir sürecin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği örneğinden yola çıkılarak bir takım ulus- üstü örgütlerin, bu çatı altında toplanan uluslar için bir üst- kimlik oluşturabileceği ya da oluşturduğu yönündeki düşüncelerde bu sürecin bir ürünü olarak karşımızda durmaktadır.²²⁵ Görüldüğü zere bu yeni dönemde uluslar, bütünlük ve süreklilik işlevlerini yitirmektedir. Her ne kadar Ulus devletler varlıklarını sürdürse de dayandıkları taban ve bu tabana ait kültürel yapı hızla dönüşüme uğramakta ya da uğratılmaktadır. Dolayısıyla yeni bir kimlik siyaseti ile karşı karşıya olduğumuz su götürmez bir gerçektir.

Modernliğin dünyası ben-öteki, beyaz-siyah, içerisi-dışarı ve yöneten-yönetilen gibi bazı ikili zıtlıklarla bölünmüş bir dünya tasvirine dayanır. Postmodernist düşüncenin ise modernliğin bu ikici mantığa karşı çıkma bağlamında karakterize olduğu görülmektedir. Postmodernist teorilerin kültürlerimizin ve aidiyetlerimizin melezliği ve müphemliği etrafında şekillenen fikirleri modern sömürgeci, cinsiyetçi, ırkçı vb. kurguların eleştirisine kaynaklık eden zemini sağlamaktadır. Farklılık ve özgünlüğe yapılan vurgu ve parçalanmış toplumsal kimliklerin olumlanması modern ulus devletlere ve beraberinde getirdiği hiyerarşilere karşı çıkmanın da kaynakları olmaktadır. Hardt ve Negri'nin "Aydınlanma Saldırısı" başlığı altında toplanabilecek bir yönelimle tanımlanabileceğini söyledikleri postmodernist teorilerin, genel olarak modern hakimiyet geleneğine karşı bir meydan okuma olarak kabul edilebileceğini belirtirler. Bu bağlamda bir farklılık politikası olarak postmodernist pratik, yerinden edilenlerin, marjinalliğe

²²⁴ HALL, Stuart; "Yeni Zamanların Anlamı", **Yeni Zamanlar**, Der: M. Jacques, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul-1995, s. 109-124.

²²⁵ AKÇA, Baştürk Emel; "Küreselleşme ve Türk Ulusçu Söyleminin Dönüşümü: 17 Ağustos Depremi Sonrası İki Ülke Basınına Yansıyan Türk- Yunan Dostluğu", **Kimlik, Medya ve Temsil**, Der.: Emel B. Akça, Nobel Yay., Ankara-2007, s. 53.

itilenlerin, sömürülenlerin ve ezilenlerin değerlerini ve seslerini birleştiren bir düşünce sistemi olarak anlaşılır. Buradan yola çıkarak Hardt ve Negri uluslararası ilişkiler alanında modernist paradigmanın sınırlara ağırlık vererek hâkim iktidar ve ulus-devlet egemenliğini destekleme eğilimi gösterdiğini, postmodernist teorinin ise düzensiz ve kontrol edilemez uluslararası hareketler ve akışlara dikkat çekerek istikrarlı birlikleri ve zıtlıkları yerinden etmeyi ve devlet egemenliklerine karşı çıkmayı tercih ettiğini belirtirler. Onlara göre postmodernizmin sınırlara dair hararetli saldırısı ile küresel sermayenin işleyiş mantığı arasındaki benzerlik, postmodernliği yeni bir sermaye birikimi ve metalaşma süreci olarak kabul etmeyi kolaylaştırır.²²⁶ Nitekim dünya piyasası ideolojisi dolaşımı, hareketliliği, çeşitliliği ve karışımı olmazsa olmaz koşullar olarak kabul eder. Farklılıkların daha fazla pazar anlamına geleceği bir dünyada her türden sabit sınırlara saldırmanın dünya piyasası ideolojisi tarafından kutsanacağı açıktır. Dünya piyasasının kutsadığı farklılık politikası sermaye için akla hayale gelmeyecek imkanlar sağlamaktadır. Nitekim postmodernist düşüncenin sermayeye uygun çeşitli alanlarda gelişerek yaygınlaştığı görülür. Pazarlama bu alanlardan en yakın ilişkili olanlardan biridir. Postmodernist teorisyenlerin alışveriş ve metalaştırılmış imgelerin tüketimine yönelik ilgileri bu durumla yakından ilişkilidir. Hardt ve Negri postmodernist düşüncenin meta tüketiminin idealist kapitalist şemalar için eşsiz bir teorik zemin imkânı sunmasını bu sebeple kabul eder.²²⁷

4.Toplumsal Değişmenin Sonuçları ve Aktörleri Olarak Toplumsal Hareketler/Yeniliğe Götüren Süreç ve Değişen Toplumsal Yapılar

Toplumsal hareketlerin analizine yönelik olarak yapılmış çalışmaların çoğundaki eksiklik, toplumsal hareketlerin daha uzun tarihi seyir içerisindeki yerini ve aldığı formları gözden kaçırmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu alandaki çalışmaların çoğunda toplumsal hareketler uzun süreli tarihsel gelişimin içinden doğmuş olgular olarak değil sadece halihazırdaki eğilimler ilgiler ya da toplumsal durumlar olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla değişen toplumsal koşullar toplumsal hareketlerde dahil olmak

²²⁶ HARDT, Michael-NEGRI, Antonio; **İmparatorluk**, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2003, s.158-161, 172.

²²⁷ HARDT, Michael-NEGRI, Antonio; a.g.e., s.168-170.

üzere tüm bağlantılı süreçleri ve onların aktörlerini de değiştirecektir.²²⁸ Nitekim tarihsel seyir içerisinde çatışmanın tarafları ve bu taraflar arasındaki etkileşimin boyutları değişmekte olduğundan toplumsal hareketlerde iddiaları, talepleri, hedefleri ve aktörleri gibi bakımlardan değişime uğramaktadır.

Toplumsal hareketler daha geniş bağlamlarda etkileşimsel olarak ortaya çıkan değişimlerin birer sonucu olarak ortaya çıkabildikleri gibi bizatihi toplumsal değişimin başat aktörleri olarak da birtakım roller üstlenebilirler. Siyasî yapı ve çevre toplumsal hareketlerin içine girdiği sabit varlıklar olarak görülmemeli. Nitekim yapıların kendileri, politik evren içerisinde mücadele eden aktörler tarafından yaratılabilir, yeniden oluşturulabilir ve değiştirilebilir.²²⁹ Dünya tarihinin birçok aşamasında toplumsal hareketler tarafından ortaya çıkarılan köklü değişiklikleri dikkate aldığımızda hareketlerin nasıl önemli sonuçlar doğurduğu gözlemlenebilir. Sadece ABD tarihinde bile toplumsal hareketler tarafından ortaya çıkarılan köklü değişikliklerin pek çok örneğini görmek mümkündür. Örneğin kölelik karşıtı hareketler, köleliğin insan tabiatına aykırı durumuna ve bir kurum olarak olağandışılığına olan tepkileri bir araya topladı, iç savaş sonrasında kadın seçmen hareketi 1920’de kadınların oy hakkı kazanmalarıyla sonuçlandı, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki emek hareketleri asgari ücretin ve çalışma süresinin haftada 40 saat olarak garanti altına alınması ile grev hakkı gibi kazanımları beraberinde getirdi. 1950’li ve 1960’lı yılların sivil hakları hareketi, Güney’deki yasal ayrımı sona erdirirken, 1960’ların ve 1970’lerin Vietnam savaşı karşıtı hareketler, savaşa karşı olan muhalefetin artmasına ve savaşın sonlandırılmasına yardımcı oldu. Kadın hakları hareketleri kadınların kurumsal yapıda önemli kazanımlar elde etmesini sağlarken, eşcinsel hakları hareketleri de gaylar ve lezbiyenler açısından benzer etkileri yaratmıştır. Aynı şekilde çevre hareketi ise hava, su ve toprak kirliliğini azaltan mevzuat ve diğer politikaların gelişmesi noktasında önemli kazanımların elde edilmesinde etkili olmuştur.²³⁰

²²⁸ TILLY, Charles; **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, Çev.: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul-2005, s.24, 36-37.

²²⁹ JENSON, Jane; “*What’s in a Name? Nationalist Movements and Public Discourse*”, **Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention)**, Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995, s.115.

²³⁰ BARKAN, Steven E.; a.g.e., s.889.

İki yüz yıldan uzun bir süredir toplumsal düzenin dünya genelindeki genel çerçevesinin dönüşümü üzerinde toplumsal hareketlerin doğrudan ya da dolaylı olarak önemli işlevler üstlendiği açıktır. Toplumsal hareketler hedeflerine ulaşamadıkları durumlarda bile programlarının bir kısmını sürekli değişim içerisindeki toplumsal düzene dahil edebilmiştir. Yapısı itibarıyla bir toplumsal hareket toplumsal ve siyasî sorunların tartışılmasını ve hareketin fikirlerinin bir kısmının ya da tamamının gündeme dahil edilmesiyle kamuoyunun oluşumuna katkıda bulunur. Ayrıca hareket liderleri siyasî elitin bir parçası haline gelir ve ilerde önde gelen devlet adamlarına dönüşebilirler. Nitekim çoğu emek hareketi ve ulusal bağımsızlık hareketlerinin liderlerinin hükümet başkanlarına dönüştüğü ya da bir kamu görevi üstlenmeseler dahi siyasî elit içerisinde yer aldıkları sıklıkla görülür.²³¹ Bu bağlamda çok eski tarihlerden beri dünyanın farklı bölgelerinde şu veya bu şekilde birtakım ayaklanmalar ve toplumsal muhalefet şekilleri görülmüş olsa da toplumsal hareketlerin çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütler şeklinde tanımlayabileceğimiz yeni bir politik olgu olarak ortaya çıkışı 18. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Nitekim hayata geçtiklerinde başka grupların çıkarlarıyla çatışma içerisine girmesi muhtemel olduklarından dolayı çatışmacı olarak kabul edebileceğimiz toplumsal hareketler, bir hükümet tasarısını gündeme getirecek olmasından dolayı politiktir.²³²

Bu anlamda toplumsal hareketler on sekizinci yüzyılın sonlarında İngiltere’de filizlenmeye başlayıp, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa, Kuzey Amerika ve başka yerlerde kök salmıştır. Bu tarihsel durum dolayısıyla dünyada meydana gelen pek çok değişimi anlama ve açıklama gerekliliği ortada durmakta olduğundan, hak talebiyle ortaya çıkan örgütlü çabaların hangi süreçlerin sonucu olarak ortaya çıktığını izah etmek durumundayız. Bu durum elbette dünyanın farklı bölgelerindeki insanları birbirine bağlayan ticari ilişkiler ve taşımacılıktaki gelişmelerden, sömürgecilik faaliyetleri ve karşı-hareketlerden, insanları birlikte hareket etme duygusuyla birleştiren yeni değerler ve yeni kurumlardan, yeni kitle iletişim araçları ve birliktelik biçimlerinden oluşan ve tüm bunları meydana getiren süreçlerin etkisiyle şekillenmektedir.

²³¹ HEBERLE, Rudolf; a.g.m., <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, 11.09.2017.

²³² TILLY, Charles; **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Çev.: Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul-2008, s.16.

4.1. Modern Toplumsal Hareketlerin İlk Örnekleri

15. yüzyılda Avrupa ekonomisi henüz çok parlak bir konumda değildi. Dünyanın diğer bölgelerinde çok daha büyük imparatorluklar, daha üstün teknolojiler, ordular, daha büyük ticaret hacimleri ve altyapı tesisleri vardı.²³³ Ancak 15. yüzyıl sonu Avrupa'nın belki de bütün dünyanın kaderini etkileyecek olan tarihsel bir dönüm noktası olarak kendini göstermiştir. 1492, Avrupa'nın ekonomik, siyasal ve askerî açıdan önemli bir odak olarak ortaya çıkışının sembolü olmakla birlikte, 1492'de Avrupa'nın dünyaya hâkim bir ekonomik sistem olarak addedilemeyeceğini ve hatta kendi içerisinde de çok çeşitli parçalı egemenlik alanlarından müteşekkil bir durumda olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Avrupa ticaretinin Büyük Okyanus, Atlas ve Hint Okyanusu boyunca uzanan ağlarla genişleyerek sermaye birikimini sağlaması, kendi içerisindeki savaşlarla kıta dışında girişeceği sömürgeleştirme faaliyetlerine zemin hazırlayacak olan merkezi, farklılaşmış, özerk ve bürokratik devletlerden oluşan bir devletler sistemini şekillendirmesi gibi süreçler sonucunda hızlı bir sanayileşme, kentleşme, proleterleşme ve nüfus artışı sürecine girmiştir.²³⁴ Nitekim Batı, küresel ölçekte bir takım maddi ve sembolik dönüşümlerin yaşandığı 16. Yüzyılın başlarına denk düşen bir dönemde yaratılmıştır.²³⁵ 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde de egemen fakat hegemonik olmayan Avrupa, 19. yüzyılın ortalarında Hint yarımadasını, Osmanlı ve Rus imparatorluklarını, bazı Afrika ve Doğu Asya ülkelerini kapitalist dünya ekonomisine dâhil etmiş bulunuyordu. Böyle bir sürecin ortaya çıkışında ise İngiliz Sanayi Devrimi ve ona zemin hazırlayan icatlar ve yeni uluslararası iş bölümü ile Amerikan ve özellikle de Fransız Devrimi'nin yarattığı ideolojik ve siyasî formların büyük etkisi olmuştur.²³⁶

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanmaya başlayan sanayileşme süreci, önce belli başlı sermaye odakları etrafındaki kırsal alanlar ile kentlerde, dağınık ve küçük ölçekli imalatın kitlesel ölçekte büyümesiyle karakterize olurken, süreç içerisinde, tarım dışı faaliyetlerin kırsal kesimde azalması, sermaye, işçiler ve imalatın kentlerde

²³³ HOBSON, John M.; **The Eastern Origins of Western Civilisation**, Cambridge University Press, 2004, s.161-163.

²³⁴ TILLY, Charles; **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Çev.: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul-2005, s.31-35.

²³⁵ TROUILLOT, Michel-Rolph; **Geçmiş Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar**, Çev.: Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul-2015, s.101.

²³⁶ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; **"Kapitalist Dünya'nın Dönüşümü: 1750-1850"**, **Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar**, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008, s.29.

yoğunlaşmaya başlamasıyla yep yeni bir karaktere bürünmüştür.²³⁷ Bu değişim fabrika işçileri ve sanayi kapitalistleri gibi bir çok yeni aktörün ortaya çıkışını tetiklediği gibi, hala eski isimleriyle anılan papazlar, köylüler ve toprak sahipleri gibi kesimlerinde önceki emsallerinden farklılaşmasına ve onlarla belli belirsiz özellikler dışında ortak yanlarının olmadığı bir görünüm arz etmelerine sebep olmuştur. Nitekim şehirlerde yaşayan ücretli işçilerin ağırlıkta olduğu bir dünya kırsal dünyadan elbette farklı olacaktır.²³⁸ Bu bağlamda yeni eşitsizlikler ve hoşnutsuzluklarla karakterize olan talepleriyle gündeme gelen farklı kesimlerin doğuşu, yeni bir devlet ve toplum talebiyle gündeme gelen 1848'de de önemli roller üstelenecek olan yeni bir aktörün, işçi sınıfının, oluşmaya başladığını söyleyebiliriz.²³⁹

18. yüzyılı şekillendiren gelişmelerde Avrupa'daki toplumsal hareketlerin önemli etkileri olmuştur. Napolyon savaşlarıyla istikrarsızlaşan Avrupa coğrafyası, Fransız Devrimi'nin yarattığı etkilerle birleşerek milliyet ekseninde yükselen bağımsızlık taleplerinin Avrupa'dan Balkanlara oradan da Ortadoğu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada artışına sebep oldu. Ancak daha geniş ölçekte düşüncecek olursak tüm bu değişimlerin kaynağında Avrupa'nın coğrafi ve ekonomik yayılımının zikredilebilecek tüm faktörleri karakterize ettiğini söyleyebiliriz. Elbette bu durumdan en çok etkilenenler ise İspanyol, Avusturya ve Osmanlı imparatorlukları olmuştur. Dolayısıyla 1804 Sırp ayaklanması, 1806-1848 arasında Moldova ve Eflak'ta görülen kitlesel huzursuzluklar, 1821-1831 Yunan bağımsızlık hareketleri, 1834 Bulgar isyanı ve 1830-1831 Polonya ayaklanmaları gibi hareketler aslında bir hareketler kümesi oluşturacak kadar benzer süreçlere tepki olarak ortaya çıkmakta ve öğrenciler, denizciler, tüccarlar ve askerler gibi dış dünyayla ilişki içerisindeki kesimler tarafından taşınan Fransız Devrimi kaynaklı çeşitli fikirlerle beslenmekteydiler.²⁴⁰ Nitekim 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dünyanın geri kalanıyla olan ilişkiler önceki dönemlere oranla olağanüstü genişlemiş durumdaydı ve iletişim baş döndürücü bir şekilde hızlıydı. Sayıları binlerle ifade edilen

²³⁷ DEANE, Phyllis; **İlk Sanayi İnkılabı**, Çev.: Tevfik Güran, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1994, s.104

²³⁸ TILLY, Charles; a.g.e., s.36-37.

²³⁹ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.62.

²⁴⁰ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.47-55.

gazeteler, her yıl sadece İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD’de yayımlanan sayısız kitap 1789’un fikirlerinin çok kolay ve hızlı bir şekilde dolaşıma girmesine sebep oluyordu.²⁴¹

Fransız Devrimi’nin hâkim ve madun sınıflar arasındaki ilişkiler bütünü açısından dönemsel olarak pratikte görece çok az değişikliğe sebep olduğu söylenebilir de Wallerstein’in de belirttiği gibi, devrimin dünya ölçeğinde, akabindeki toplumsal hareketlere yarattığı zemin bakımından önemli etkilere sahip olduğu söylenebilir.²⁴² Parisli küçük zanaatkârlar ve işçilerden müteşekkil tabanıyla 1793 anayasası temelinde eşit gelir dağılımı talepleriyle gündeme gelen “baldırı çıplak” hareketi ve sosyal düzenin köklü bir şekilde devrim yoluyla değiştirilmesi taraftarı olan, Fransa’nın mevcut koşulları içerisinde yiyecek maddelerinin paylaşımı pratiğinde, gerçek eşitliği hayata geçirmeyi ve üretilenlerin ortak bir ambarda toplanılıp herkese eşit olarak dağıtılmasını sağlayacak basit bir idare düzeni talepleriyle gündeme gelen, özel mülkiyeti meşru olarak kabul etmeyen, mal ve çalışma ortaklığı ile paylaşımın eşitliği prensipleri çerçevesinde karakterize olan Babeufçu ve Eşitler Hareketi²⁴³ gibi bir takım toplumsal hareketlerin, Fransız devriminin manevi zemini üzerinde yükseldiği açıktır. Yine 1848 ayaklanmalarında ve daha sonraları tüm Avrupa boyunca ortaya çıkacak olan toplumsal hareketlere esin kaynağı olması bakımından, Fransız Devrimi, hak taleplerine dayalı yeni siyasî eylem türlerinin ortaya çıkışında önemli etkilere sahiptir. Her ne kadar devrimin Fransa’nın kendi iç dinamikleri ve Avrupa merkezli devletlerarası mücadelenin koşulları altında (Fransa-İngiltere mücadelesi) ortaya çıktığı söylenebilir de onun aynı zamanda çok daha geniş ölçekli ve sürekli değişmekte olan dünya sisteminin bir parçası olarak kavranması gereği bulunmaktadır.²⁴⁴ Ayrıca Fransız Devrimi’nin başlangıç itibariyle geleneksel aristokrasiye karşı kendi mülkiyet haklarından yana olan bir toplumsal hareket olduğu dikkate alınır bazı sınıfsal temellerinin olduğunu ve devrimin eşitlikçi bir temelde sivil hakların modern temelini attığı söylenebilir.²⁴⁵ Bu noktada toplumsal hareketler tarihi açısından Fransız devrimi ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu söylemek zorundayız. Ancak ona atfettiğimiz bu ayrıcalıklı konum, Fransız Devrimini

²⁴¹ HOBSBAWM, Eric J.; **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara-2012, s.321.

²⁴² AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.34.

²⁴³ ODABAŞI, İ. Arda; “*Bilimsel Sosyalizmin Öncüsü Gracchus Babeuf ve Eşitler Hareketi*”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı:124, Ankara, Ekim-2004, s.16.

²⁴⁴ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.37.

²⁴⁵ TURNER, Bryan; **Eşitlik**, Çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, Ankara-2013, s.21.

değişim halindeki dünyanın bir parçası ve dönüştürücü kuvvetlerinden sadece birisi olarak ele almamızda herhangi bir değişikliğe sebep olmayacaktır.

18. yüzyılın ortalarından itibaren dünya sisteminin geçirdiği büyük dönüşümlerde modern dünyaya yeni formunu veren tek kuvvet yalnızca Avrupa devletleri ve sermayesi değildir. Eş zamanlı gelişen ve çeşitli taleplerle yola çıkan toplumsal hareketlerinde bu dönüştürücü kuvvetler arasında kabul edilmesi gerekir. Dolayısıyla tüm dikkatimizi Batı Avrupa ve Amerika devrimlerine ya da Avrupa'daki ulus-devletler içerisinde olgunlaşan toplumsal hareketlere odaklamak bizi sınırlandıracaktır. Bu sebeple 18. Yüzyıl boyunca kapitalist dünya sisteminin yaşadığı dönüşümlerin etkisi altındaki çevrelerde ortaya çıkan çeşitli direniş hareketlerine de odaklanmak gerekir. Nitekim bu bölgelerde ortaya çıkan talepler ve direnişler merkez olarak kabul edilebilecek Avrupa'yı ve onun ekonomik sistemini etkileme gücüne sahip olmuştur. Genellikle örgütsüz ve bir hareketler kümesine dâhil edilemeyecek kadar birbirleriyle ilgisiz gibi değerlendirilen bu hareketler, aslında toprak, işgücü ve sermayeyi ellerinde tutan gruplara muhalefet eden, Avrupa'nın yayılmasından ve ekonomik krizlerden etkilenen bölgelere ve kesimlere atıfta bulunması sebebiyle birbirleriyle ilgili bir hareketler kümesi oluşturacak kadar benzer taleplere sahiptirler.²⁴⁶ 18. yüzyılın ortalarından itibaren meydana gelen değişmelerde toplumsal hareketlerin dönüştürücü rolünü kavrayabilmek için toplumsal hareketler ağına bakmak zorunluluğu bulunmaktadır.

Bu bağlamda dikkatimizi çeken belirgin ilk hareket kümesi, yeni işgücü formlarına, yeni bir uluslararası iş bölümüne ve yeniden dizayn edilmiş bir devletlerarası işleyişe kaynaklık eden başta köle isyanları olmak üzere giderek artan bir yoğunlukta harekete geçen ve beyaz yerleşimcilerin sömürge bağımsızlığı taleplerini de içeren Amerika'da ki plantasyon köleliğine karşı isyanlar oluşturmaktadır. İkinci olarak dünya ekonomisinin dünyanın çeşitli bölgelerine doğru yayılması sonucu ortaya çıkan ve belki de en çok Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ve çevresinde kendini gösteren imparatorluklardaki milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerdir. Üçüncü olarak ise, Avrupa'nın yine Avrupa'nın coğrafi ve ekonomik yayılımına bağlı olarak gelişen dünyanın diğer bölgelerindeki hareketlerdir. Bütün hareket kümelerine değinmek mümkün olmasa da Amerika'daki plantasyon köleliğine karşı verilen mücadeleleri daha sonraki hareketlere

²⁴⁶ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.24-28.

yaptığı birtakım katkılardan dolayı ele almak gerekir. 15. yüzyıldan itibaren başlatarak izlerini sürebileceğimiz Amerika'daki kölelik karşıtı yerli hareketler çoğu kez kanlı bir şekilde bastırılmış, yerli halklar salgın hastalıklarla boğuşmak zorunda bırakılmış, geride kalanlar ise sağlıksız çalışma ve yaşam koşulları altında son derece acımasız bir şekilde sistemli olarak baskı altında tutulmuştur. Ancak 18. Yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede tekrarlanan isyan dalgaları çeşitli reformların ve düzenlemelerin yapılmasını da bir bakıma zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca yine bu süre zarfında Avrupa kökenli yerleşimcilerin kıta üzerindeki plantasyonları sağlamaştıkça yerli hareketlerin karakteri de giderek anti-kapitalist bir hal almaya başlamıştır. Bunun en belirgin olarak görüldüğü yer ise elbette ABD idi. Özellikle Amerikan Devrimi'nden sonra İngiliz kimliğinin yerine geçen Amerikan kimliği, yerliler için mülksüzleştirme, yerlerinden edilme, marjinal alanlara hapsedilme gibi girişimleri giderek artan yoğunlukta ortaya çıkarmaya başladıkça durum Amerikan yerlileri açısından dayanılmaz bir hal almaya başlamıştır. Amerikan yerlileriyle yapılan savaşlar bütün Amerika ve Karayipler'deki plantasyon bölgeleri boyunca yerli halkların ortak stratejiler geliştirmesine sebep oldu. Bunun en doruğa çıkmış hali Amerikan Fransız yönetimindeki Haiti'de ortaya çıkmış olan ve nihai olarak İspanyol yönetiminin kaderini de etkileyecek olan İspanyol ve Fransız-Amerikan yönetimlerinin sonunu getiren 1791-1804 Haiti Devrimi'dir. Önceki çeşitli yerli halkların bir dereceye kadar örgütlü isyanlarından farklı olarak, ilk siyah cumhuriyetinin şiddet yoluyla ortaya çıkışı, köleliğe, ırkçılığa ve sömürgeciliğe karşı yürütülen eylemleri bir araya getirerek bir bakıma özgürlük ve bağımsızlık sorunlarını Fransız Devrimi'nin dahi odağına yerleştirmiştir denilebilir.²⁴⁷ Kıtanın çeşitli yerlerinde yükselişte olan kölelik karşıtı hareketlere oranla 1791-1804 yılları arasında gerçekleşen Haiti Devrimi'ni toplumsal hareketler açısından önemli kılan husus, Batı Felsefesi ve sömürgeciliğine onların üretmiş oldukları siyasî pratiklerle cevap vermesinde yatar. Batı'nın ontolojik düzenine adım adım ilerleyen bir meydan okumayla süreç içerisinde olgunlaşan Haiti Devrimi, bağımsızlık bildirgesiyle sonuçlandığında siyahların kurmuş olduğu görece modern bir devlet görünümündeydi. 1805'de ilan edilen anayasanın felsefî temelleri ise bizatihi Batı Felsefesinden ithal edilmiş bir görüntü arz etmekteydi.²⁴⁸ Haiti Devrimi eski hâkim sınıfları tamamen imha etmesiyle, emek sömürüsüne aracılık eden baskın

²⁴⁷ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.40-42.

²⁴⁸ TROUILLOT, Michel-Rolph; **Geçmiş Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar**, Çev.: Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, s.101.

yöntemleri ve ırksal kökenleri yok etmekle ve mülkiyet ile toprağın yeniden dağıtımını sağlamasıyla ve hatta devrim sonrasında kendi içlerinden çıkan başkanlarının bile ihracata yönelik tarım politikaları geliştirme isteğine dahi direnmiş olması itibarıyla gerçekten merkezi bir hareket olma hüviyetine sahiptir. Nitekim devrim Avrupa'nın kaderi üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Haiti'deki Fransız yönetiminin sonlanması ticari olarak Fransa açısından önemli bir gelir kaybına ve İngiltere ile olan rekabette de güç kaybetmesine sebep olmuştur. Özgürlük söylemlerinin ve isyan stratejilerinin tüm Karayipler ve Amerikan plantasyonları boyunca yayılmasına sebep olduğu gibi başta Fransa, Almanya ve Polonya olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinden devrim destekçileri Haiti'ye doğru seferber oldu. Dolayısıyla devrim Avrupa'yı önemli ölçüde etkileyerek Fransız Devrimi'nin doğrudan tetikleyicileri arasında yer aldı. Avrupa ve Latin Amerika boyunca haberlerin yayılmasında birinci derecede rolü olan gemi taşımacılığı yeni hareketlerin önünü açma noktasında etkili olmuş, bir yandan kapitalizmin motoru olarak işlev görürken öte yandan da devrimci fikir ve pratiklerin yayılmasına sebep olmuştur.²⁴⁹ Dolayısıyla Haiti Devrimi Fransa'nın püskürtülmesi ve ABD'nin kuruluşuna paralel olarak İspanyol hâkimiyetinin de sonunu getirmiş devletlerarası sistemin dönüşümünde de önemli bir etkiye sebep olmuştur.

Ayrıca milliyet esasında tanımlanan kimlikler, yoksullaştırılmış halklar ve çalışan yoksullar ekseninde yükselen devlet ve toplum talepleri çoğu kez Avrupa dünya-ekonomisinin dışında olarak kabul edilen Asya'da ve başka coğrafyalarda da gözlemlenebilir. Nitekim Avrupa'nın hükmetme girişimleri ciddi siyasî ve dini tepkilerle karşılaşılıyordu. Örneğin İngiltere'nin Hindistan'da yürüttüğü sömürgeleştirme faaliyetleri Maharatlara, Nepallilere, Brumalılara, Afganlılara, Sindlilere ve Sihlere karşı yürütülen bir dizi savaş sonucunda Hindistan'ın üçte ikisine kadar ulaşmıştır.²⁵⁰ Yayılım esnasında izlenen politikalar bölgenin sosyo-ekonomik yapısında önlemez hasarlar açıyor ve bütün olup bitenlere verilen tepkiyi körüklüyordu. Buralarda hakimiyet kurmaya çalışan diğer Avrupalı devletlerin kendi menfaatleri lehine bölgesel güçleri desteklemeleri de bu çatışmaları derinleştiriyordu.

²⁴⁹ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.43-46.

²⁵⁰ HOBBSAWM, Eric J.; **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara-2012, s.121.

Buraya kadar incelemiş olduğumuz genişleyen kapitalist dünya ekonomisine karşı muhalefetin, Avrupa'nın 17. ve 18. yüzyıllardan başlayarak farklı sosyal dünyalarla girdiği ilişkinin bir ürünü olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aynı hareketler kümesi içerisinde değerlendirilebilecek bu toplumsal muhalefet ve talepler, 19. yüzyıl ortasından itibaren ortaya çıkacak olan yenedünya sisteminin şeklini ve yayılımını belirlemekte de etkili olmuştur. Nitekim bu dönemdeki toplumsal hareketlerin 1830'lardan başlayarak İngiltere'nin hegemonik bir güç olarak ortaya çıkışında etkili olduğu söylenebilir. Avrupalı güçler arasındaki rekabette güçler dengesinin, bu bölgelerde ortaya çıkan isyan ve direnişler vasıtasıyla İngiltere lehine geliştiği, İngiliz hegemonyasının yükselişiyle birlikte de 19. yüzyılın ortalarından itibaren direkt onu hedef aldığı söylenebilir. Ayrıca toplumsal muhalefetin bu zaman zaman dilimi (1750-1850) içerisindeki görünümüleri, dayatılan kapitalist düzen dışında bir sosyal hayatın mümkün olabilirdiğine dair fikirlerin dünya çapında gelişip yaygınlaşmasına da yardımcı olmuştur. Amerika ve Asya boyunca görülen işgallere ve sosyo-ekonomik politikalara olan muhalefetin harekete geçirici etkisiyle ortaya çıkan yeni topluluk ve devletler de çok daha sonra farklı şekillerde ortaya çıkacak olan çeşitli anti-kapitalist stratejilerin öncüleri olmuşlardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dönemde dünyanın çeşitli yerlerinde çıkan yerel hareketlerin, bugün çoğu kez küreselleşme ekseninde düşündüğümüz, bağlantılılık özellikleri gösterdiğini söyleyebiliriz. Nitekim denizciler, tüccarlar ve diaspora toplulukları vasıtasıyla Karayipler, Amerika, Asya ve Balkanlar'ın uzak köşelerindeki hareketler, fikirleri ve stratejileri bağlamında birbirine bağlanıyordu. Bahsi geçen hareketlerin birçoğu nihai olarak amaçlarına ulaşamamış olsalar da sömürge karşıtlığı 19. yüzyıl ortası devletler ve devletlerarası sistemin zeminini şekillendirmiş gerek devletin içerisinden ve gerekse devlete karşı sürdürülecek olan örgütlü-kurumlaşmış hareketlerin temellerini atmışlardır. Dolayısıyla birçok farklı noktadan sonraki dünya hareketler çağına önemli katkılar sağlamışlardır.²⁵¹

4.2. Örgütlenme Sürecindeki Toplumsal Hareketler

Hiyerarşik toplumsal sistemler var olduğundan beri baskıya muhalefet anlamında toplumsal hareketlerin kökleri çok eskidir. Bu sebeple dünya tarihi çeşitli isyanların, ayaklanmaların ve kimi zamanda kaçış biçimlerinin sayısız örnekleriyle doludur. Bu türden hareketler genellikle baskının ağırlaşarak keskinleştiği ümitlerin ve beklentilerin

²⁵¹ AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; a.g.m., s.81-83.

boşa çıktığı ya da yönetici grupların hakimiyetinin zayıfladığı dönemlerde bir bakıma “kendiliğinden” ve “kısa vadeli” olarak ortaya çıkmışlardır. Hareketlerin süreksizliği yani her seferinde bir öncekiyle olan ilişkisi bakımından çok az benzer olması sebebiyle toplumsal muhalefetin yöneldiği gruplar açısından bu durum daima bir avantaj oluşturmuştur. Kapitalizmin başlangıç aşamalarında da bu durum az çok aynı karakterdedir. Bu dönemde de hareketler çok sayıda dağınık, kopuk, anlık ve kısmi etkileriyle karakterize olmuşlardır. Sembolik olarak belirlenebilecek 1848’den sonra toplumsal muhalefet örnekleri olarak toplumsal hareketler açısından yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Bu yeni dönemde toplumsal hareketlerin kurumsal olarak örgütlü hale geldikleri yeni üyeleri, yetkileri, uzun ve kısa vadeli politik amaçları olan, süreklilik arz eden örgütlü bir hale gelmişlerdir. Bu dönemde toplumsal hareketlerin politik stratejileri temel olarak devlet aygıtını ele geçirmeye yöneliktir. Dolayısıyla devlet iktidarını ele geçirmeye çalışan çeşitli gruplar arasında da bir rekabetin varlığından söz edilebilir. Devleti ele geçirmeye yönelmiş rekabet halindeki grupların kullandığı stratejilerde de (reform ya da devrim) farklılıklar gözlemlenebilir.²⁵²

18. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan süreçte özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren ulus devletlerin giderek güçlenmesi ve merkezileşmesi kolektif eylem ve taleplerin değişimine de beraberinde getirmiştir. Devletler sermayeyi, emeği, malları, teknolojiyi ve parayı kendi sınırları içerisinde kontrol altına almaya başladıkça nüfus, kaynaklar, vergilendirme, askere alma, müsadere etme, yönetmelikler oluşturma, iç güvenlik ve gözetim sistemleri kurma gibi faaliyetler üzerinde denetimini artırdıkça, dilde, tarihte, sanatta ve yaşantıda homojenleştirici oldukça ve bu alanlardaki denetimini genişlettikçe, vatandaş ve devlet arasında yeni bir tür ilişkinin ortaya çıkışı da bir bakıma zorunlu bir hale gelmiştir. Bu durum vatandaşların devlete olan emek, mal, para ve sadakat sunma yükümlülüğünü artırmakla birlikte talep etme, söz ve tazminat hakları gibi birtakım kazanımlar elde etmelerinin de yolunu açtı. Genişleyen popüler siyaset ise çeşitli çıkar gruplarının ekonomik, iç güvenlik, yargı, eğitim, refah gibi alanlarda taleplerde bulunmalarının da yolunu açmış oldu. Bu değişim bir bütün olarak değerlendirdiğinde, sadece küçük yönetici sınıfların değil, nüfusun daha geniş kesimlerini kapsayan bir

²⁵² ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; **Sistem Karşıtı Hareketler**, Çev.: C. Kanat-B. Somay-S. Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul-2004, s.35-38.

vatandaşlık biçiminin ortaya çıkışında da etkili olduğunu söylenebilir.²⁵³ Bu süreç 19. yüzyılın ikinci yarısında kamusal söylemlerin yönetimini ve sistemli idaresini, özellikle hatırı sayılır bir işçi sınıfının olduğu ve geniş kesimlerin oy kullanabildiği ülkelerde, o ana kadar hiç görülmemiş olan boyutlara taşıyacaktır.²⁵⁴ Nitekim 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde devletlerin bünyelerinde barındırdığı nüfusun yapısı da değişmiş durumdaydı. 1867’de İngiltere’deki çeşitli sınıfların büyüklüğünü hesaplayan bir araştırmada İngiltere’nin o gün 24,1 milyon olan nüfusunun yüzde yetmiş yedisinin “kol işçisi emekçi sınıfı” tarafından oluşturulduğunu belirtmiştir.²⁵⁵ 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiltere merkezli bir Avrupa dünya-ekonomisi, evrensellik iddiası taşıyan belirgin bir siyasî, sosyal ve ekonomik sistem haline gelmiştir. Bu süreç içerisinde tüm olup bitenlerden etkilenen ve yaşamlarının maddi kontrolünü kaybeden insanlar ise kolektif örgütlenme çabaları içerisinde girmekte bu çabalarda ulusal kimliklerin ortaya çıkışını tetiklemekteydi.

Her ne kadar açıkça ismi konulmuş ve planlaması yapılmış olmasa bile 1848’de Avrupa’nın çeşitli yerlerinde aniden patlak veren ayaklanmalar, aslında kıta Avrupası’nda uzunca bir süredir devam eden huzursuzluğun eseri olarak anlaşılabilir. Özellikle sanayileşme sürecinin henüz erken safhalarında bulunan İngiltere 1830’lar ve 1840’ların başında neredeyse ülkenin tamamını etkisi altına alan yaygın toplumsal hoşnutsuzluk fırtınalarıyla dolup taşmaktaydı.²⁵⁶ Ancak 1830’lar 1848’de tarih sahnesine çıkacak olanlar için bariz olan sorunların henüz keskinleşmediği yıllardı. Bu fikri zeminden hareketle Richard Sennet 1848 ayaklanmasını yaşayanların sınıf ve sınıf çelişkileri sorunlarının bilincinde olduklarını belirtmiştir.²⁵⁷ Nitekim Gaston Martin de 1848’i, işçilerin kendi sınıflarının bilincine vararak giriştikleri mücadeleler olarak tasvir eder. Tüm bu mücadelelerin siyasal devrimden sosyal devrime geçme yönünde bir isteğe büründüğünü belirtir.²⁵⁸

²⁵³ TILLY, Charles; **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, Çev.: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul-2005, s.37-43.

²⁵⁴ TROUILLOT, Michel-Rolph; a.g.e., s.149.

²⁵⁵ HOBSBAWM, Eric; **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev.: Abdullah Ersoy, Ankara-2008, s.142.

²⁵⁶ HOBSBAWM, Eric; a.g.e., s.67.

²⁵⁷ SENNET, Richard; **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çev.: Serpil Durak-Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2010, s.289.

²⁵⁸ MARTIN, Gaston; **1848 Devrimi**, Çev.: Sevim Belli, Anadolu Yayınları, Ankara-1967, s.9-11.

İşçiler, öğrenciler, zanaatkârlar gibi farklı toplumsal sınıflar ile meslek kollarının üyeleri ayaklanmalar ve gösterilerle bir anda beliriverirken 1848' in haberleri hızlı bir şekilde dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldı. Dolayısıyla bu mücadelelerin matbaalar ve çeşitli örgütlenme merkezleri yoluyla birbirleriyle bağlantılı olduğu açıktır. Nitekim kısa bir süre de Amerika'dan ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinden ayaklanmalara katılmak için gelen aktörlerden anlamaktayız ki, mücadeleler birbirleriyle ilişkilendirilerek ortak bir hareket kümesi etkisi yaratabilmiştir. 1848 aynı zamanda yaklaşık on yıldır büyümekte olan radikal uluslararası feminist hareketin bir göstergesi olarak, New York'un Seneca Falls isimli kasabasında gerçekleşen, Kadın Hakları Kongresi'nin ortaya çıktığı bir yıl olmuştur. Erkeklerle eşit haklar, oy kullanma hakkı, eğitim ve istihdam bağlamında fırsat eşitliği gibi taleplerle düzenlenen kongre, kölelik karşıtı mücadelelere katılmış aktörleriyle aslında daha geniş bir hareketler kümesinin katılımcılarıydılar ve çeşitli mücadelelerin içerisinde yer almışlardı. 1848, alevlenmesi gibi kısa bir süre içerisinde bastırılmış olsa bile, onun sistem karşıtı yönü daha sonraki hareketlere bıraktığı en büyük miras olmuştur. Sonraki hareketlere olan bu muazzam etki resmi, örgütlü ve sürekli mücadelelerin kapsamı araladı ve bir işçi sınıfı hareketine doğru gidişatı etkiledi. Ancak 1848 devlet iktidarında belirgin bir artışın da müsebbibi olmuştur. Özellikle İngiltere çok hızlı bir tepkiyle, 1838'de People's Charter (Halk Bildirgesi) ile kendini gösteren toplum içerisinde de yaygın taraftar desteğine sahip ve 1848 mobilizasyonunu koordine eden işçi sınıfı hareketi mensubu olan Çartistleri kısa süre içerisinde bertaraf etmiştir. Sistemik kuvvetlerin bizzat sistem karşıtı hareketlerden kazanım sağlaması olarak açıklayabileceğimiz bu durum Fransa'da da sendikaların 1884'e kadar yasadışı ilan edilmesine varan sert tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla 1848, iktidarın giderek artan bir yoğunlukla merkezileşen yapılarda toplanışına ve devlet iktidarının daha da sertleşerek güçlenmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda bu durum devleti pek çok toplumsal hareket için gerekli ve erişilmesi gereken bir amaç olarak imlemiş, sürekli ve örgütlü bir sistem karşıtı hareket eylemliliği biçiminin oluşmasının zeminini sağlamıştır.²⁵⁹ 1848, sanayileşme sürecinin acımasız koşulları altında kıvranan insanların çaresizliklerini kör bir çaresizlik olmaktan çıkartarak onlara bir amaç vermiştir. Örgütlenme ve kolektif eylem olanaklarını keşfettikçe de bu yöndeki eğilimler daha da

²⁵⁹ BUSH, Caleb, M.; "Reformcular ve Devrimciler: Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi ve İktidar Paradoksu 1848-1917", **Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar**, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008, s.90-93.

artmıştır. Eric Hobsbawm'a göre 1848 sadece ekmek ve iş talebi değil aynı zamanda yeni bir devlet ve toplum isteğinin de belirgin bir örneğini oluşturur.²⁶⁰

1848 ile birlikte sınıf mücadeleleri ve ulusal mücadeleler²⁶¹ olarak kendini gösteren toplumsal hareketlerin sayıları, coğrafi yayılımları ve örgütsel etkililikleri giderek artmış, devlet iktidarını ele geçirmeye yönelik politik bir stratejiye kavuşmuşlardır. Ancak ABD ve dünya sisteminin baş aktörleri olarak Avrupa ve Sovyet denetimindeki coğrafyalarda toplumsal hareketlerin sistem karşıtı yönelimlerine acımasızca saldırmakta ve böyle bir ortamda toplumsal hareketler de giderek bu sorunsalın bir parçası haline gelmekteydi. ABD ve Batı'nın işçi mücadelelerine karşı yürüttüğü politikalar, Sovyet denetiminin ise sömürgeleştirdiği coğrafyalardaki terör ve kültürel baskı yoluyla sistemleştirdiği uygulamalar hem işçi mücadelelerinin hem de ulusal bağımsızlık mücadelelerinin umutsuz bir şiddet ve terör batağına itilmesinde önemli faktörler olmuşlardır.²⁶² Yaklaşık on yıl süren baskı döneminin ardından 1860'lar toplumsal hareketlerin yeniden canlanışına sahne olmuştur. Nitekim 1863 Almanya Genel İşçi Birliğinin ve ardından Sosyal Demokrat İşçi Partisinin kuruluşuna şahitlik etmiş, 1864'te Uluslararası Emekçiler Birliği'nin (International Workingmen's Association/Birinci Enternasyonal/IWA) kuruluşu, 1869'da Almanya Genel İşçi Sendikası'nın kuruluşu ve 1871'de Paris Komünü'nün duyurulması toplumsal hareket eylemliliği ve muhalefetinin önemli dönüm noktaları olmuştur. 1860'ların tamamını iç savaşla geçiren Amerika'da da önemli örgütlenmeler ve birleşmeler meydana gelmiştir. 1866'da Baltimore'da kurulan Ulusal İşçi Sendikası (NLU), 1868'de kurulan cinsiyetçi iş bölümü ve sınıf ilişkilerini birbiriyle ilişkilendiren Emekçi Kadınlar Birliği ve üretici

²⁶⁰ HOBBSAWM, Eric J.; **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara-2012, s.328-329.

²⁶¹ Sistem karşıtı hareketler Arrighi, Hopkins ve Wallerstein tarafından kavramsallaştırıldığı şekliyle "toplumsal hareketler" ve "ulusal hareketler" olmak üzere iki kısımda incelenir. Bu kavramsallaştırmada "toplumsal hareketler" işçi mücadelelerine, "ulusal hareketler" ise ulusal kurutuluş mücadelelerine denk gelir. "Toplumsal hareketler" işverenlerin ücretliler üzerindeki, burjuvazinin ise proletarya üzerindeki baskısı olarak tanımlanır. Ancak hem "toplumsal hareketler" hem de "ulusal hareketler", içerisinde yaşadıkları dünyayı değiştirmek istediklerinde devletle karşı karşıya gelecek olmalarından ötürü bir bakıma aynı hedefe yönelmiş olarak düşünülürler. Yine aynı şekilde başarıya ulaşmaları halinde dünya sistemi açısından önemli değişimleri sağlayacakları olmaları bakımından da benzer oldukları kabul edilir. Bununla birlikte ulusal kurutuluş mücadelelerinin devletlerarası düzeni genişletip derinleştirerek kapitalist dünya sistemini yeniden üretme eğiliminde olduğunu, sınıf mücadelelerinin ise işverenlerin ücretliler üzerindeki, burjuvanın proletarya üzerindeki baskısını kırarak mevcut dünya sistemini toptan ortadan kaldırma eğiliminde olduğunu belirterek farklılıklarını kendi kavramsal çerçeveleri bağlamında ortaya koymuşlardır.

²⁶² ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel a.g.e., s.97-98.

kooperatifler lehine ücretli çalışma sistemini feshetmek amacıyla ortaya çıkan Emek Şövalyeleri Amerika'daki hareketliliğin örnekleri oldular.²⁶³

Avrupa ve Amerika'da bu gelişmeler yaşanırken İngiltere hegemonyasının uzak sınırlarında da birtakım hareketlilikler gözlemlenmekteydi. Hintli askerlerin İngiltere otoritesine başkaldırısı olarak başlayan daha sonra İngiliz varlığına ve dayatılan arazi değişimlerine karşı verilen geniş bir köylü ayaklanmasına dönüşen Hint İsyanı (Birinci Direniş Hareketi) anti-emperyalist mücadelelerin ilk örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanlı bir şekilde bastırılmış olmasına rağmen Birinci Direniş Hareketi 1859'daki ayaklanmanın da (Mavi İsyan/Çivitotu Ayaklanması) zeminini oluşturmuştur. Aynı şekilde 1863-1864 boyunca Jamaika'da da sömürgeci statükoya karşı çıkan ve baskıcı işgücü politikalarını protesto eden grevler ortaya çıktı. Ardından 1865'te yoksullaşan kesimlerin şikayetlerinin doğrudan ifade edildiği Morant Körfezi Ayaklanması, İngiltere'nin Jamaika'daki plantasyon ekonomisine ve sömürgeciliğine karşı gösterilen erken anti-emperyalist direnişler olarak ortaya çıktı. Ayrıca Afyon Savaşları'nın hemen sonrasına denk gelen 1850-1864 hanedan karşıtı Taiping Ayaklanması ise geleneksel Çin toplumu ve yönetimine karşı muhalefetle karakterize olmuş anti-emperyalist bir mücadele olarak ortaya çıkmıştı.²⁶⁴ Bu bölgelerde ortaya çıkan hareketler genel olarak sömürgeci ülkelerin politikalarından kaynaklanan, geleneksel toplumda meydana gelen değişikliklere verilen tepkilerin bir sonucudur.²⁶⁵

19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1884-1885 Berlin Konferansı sonrası Afrika'nın topyekûn sömürgeleştirilmesi hususunda anlaşılan Avrupalı güçlerin müdahaleleri Afrika'da da sömürge karşıtı birçok hareketin alevlenmesine sebep oldu. Afrikalılar yeni işgücü rejimine, kulübe ve hatta insan başına vergi koyan sisteme ve bir bütün olarak sömürgeleştirilmeye çok ciddi tepkiler verdiler. Orta Afrika'da Belçikalılar ile girişilen mücadelenin bir sonucu olarak "Swahili Savaşı" (1892), Tanzania'daki Alman işgaline karşı yürütülen direniş (1888), Etiyopya'daki İtalyan sömürgeleştirme çabalarına karşı mücadelenin simgesi olan "Dogali Savaşı" (1887) ve İngilizlerin sömürgeleştirme faaliyetlerine karşı yürütülen Batı Afrika'daki "Akumeku

²⁶³ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.93-96.

²⁶⁴ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.96-98.

²⁶⁵ GUSFIELD, Joseph, R.; "The Study of Social Movements", **Social Movements, International Encyclopedia of the Social Sciences**, <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, 11.09.2017.

Ayaklanması” (1893), Güney Afrika’daki “Ndebele Savaşı” (1893), “Altın Sahili Asente Ayaklanması” (1898), “Rodezya Shona-Ndebele Chimurenga’sı” gibi ayaklanma, savaş ve direnişler bu ciddi tepkilerin başlıca örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1900 yılına gelindiğinde ise Pan-Afrikacı hareketin ilk Pan-Afrika Kongresi vasıtasıyla kurumsallaşarak sistem karşıtı hareketler ailesine katıldığını görmekteyiz. İlerleyen zamanlarda benzerleri çoğalacak olan Pan-Afrika Kongresi, siyahların sürdürdüğü çeşitli mücadeleler için bir koordinasyon merkezi olarak işlev görmüştür.²⁶⁶

1848 devriminin başlattığı süreç ile birlikte hareketler ve taşıdıkları idealler, giderek artan hız ve yoğunluklarıyla, başka bölgelere de yayılmaya başlamıştır. Hareketler eskiye nazaran daha örgütlü çabalar ortaya çıkmaktaydı ve çoğu kez parti, kongre, birlik ve kardeşlik gibi isim ve unvanlarla anılır duruma gelmişlerdi. Kitlese işçi sınıfı hareketleri ve radikal siyasî partiler ortaya çıkarak geliştikçe hareketlerin devletle mücadele imkân ve kabiliyetleri de gelişmiş ancak aynı zamanda paradoksal bir biçimde devlet yapısının güçlenmesine ve mücadelenin rutinleşmesine de sebep olmuştur. Yirminci yüzyılın hemen başına kadar olan bu dönemde, kapitalizmi hedef tahtasına koyan işçi sınıfı mücadeleleri ve sosyalist hareketlerine ek olarak, sömürgeciliği hedef alan milliyetçi girişimlerinde önemli mesafeler kaydettiği görülmektedir. Aralarındaki rekabet her iki hareketi de devlet iktidarını ele geçirmeye doğru yöneltmiş ve bu strateji devletler ve devletlerarası sistemin pekişmesine sebep olmuştur. Artık önemli miktarda üye sahip, örgütlü ve kolektif çabalar karakterine bürünmüş 1848-1917 yılları arasındaki toplumsal hareketler bu dönemdeki tarihsel süreçler üzerinde önemli etkilere sahip merkezi roller üstlenmişlerdir.²⁶⁷ İster devletlerin kendi gücünü korumaya çalışmak olarak algılsın isterse kolektif eyleme geçen kitlelerin kazanımı olarak kabul edilsin 19. Yüzyılın son çeyreğinde Alman Şansölyesi Bismarck’ın sağlık sigortası ile zorunlu ihtiyarlık sigortasını yürürlüğe koyması gibi bir örneğin bu döneme rastlaması hiç de şaşırtıcı değildir.²⁶⁸ Nitekim 19. yüzyılın sonları pek çok güçlü işçi sınıfı hareketi ve partisinin canlanışa sahne olmuştur. 1889’da oluşturulan İkinci Enternasyonal, artık çoğu ulusal temellere oturtulmuş, ulusal işçi sınıfı partileri ve ulusal sendika federasyonlarından meydana geliyordu ve ideallerindeki ortaklık onları daha güçlü

²⁶⁶ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.99-104, 121.

²⁶⁷ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.85-89.

²⁶⁸ DRUCKER, Peter; **Yeni Gerçekler**, Çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1996, s.8.

kılıyordu. Dolayısıyla İkinci Enternasyonal'in bu ayırt edici özelliği, belirli bir devletin sınırları içerisinde köklü değişimi amaç edinmiş ulus temelli, çok üyeli ve devamlı üyelik sistemi olan, hiyerarşik örgüt yapılarına sahip yeni bir hareketler kümesine işaret etmekteydi. 1888'den 1918'e kadar İngiliz sendikalarındaki üye sayısı 750 bin üyeden 6,5 milyon üyeye yükselmiştir. Benzer durum Almanya için de geçerliydi. Alman İşçi Birliği ve Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin birleşmesiyle 1875 de kurulan Sosyalist İşçi Partisi 1890'da Almanya Sosyal Demokrat Partisi olarak ismini değiştirmiş ve 1914'e gelindiğinde dünyadaki en büyük ve en örgütlü işçi hareketi olma hüviyetine kavuşmuştur. Amerika'da ise sendikacılığın yeniden dirilişi sembolü olan Amerikan İşçi Federasyonu'nun (AFL) kuruluşu (1886), Fransa'da 1895'te Confédération Générale du Travail'in (CGT) kuruluşu hep aynı durumun göstergeleriydiler. Kimileri bugün bile şu veya bu şekilde mevcudiyetlerini devam ettiren bu büyük örgütler toplumsal değişimi ortaya çıkarabilmek için çok sayıda insanı bir araya getirebilen sürekli ve örgütlü çabalar olarak önemli bir dönüm noktasına işaret ediyorlardı. Aynı şekilde Avrupa ve Amerika dışında da benzer gelişmeler yaşanmaktaydı. 1890'lar da Avustralya'da sendikalizmin yükselişi, Arjantin'de 1880'lerden itibaren ve 1890'lar boyunca grevlerin, işçi örgütlerinin ve resmi sözleşmelerin sermaye-emek ilişkisinde gayet olağan hale gelmeye başlaması, yine 1890'lar boyunca Hindistan'da Kalküta civarındaki imalathanelerde işçilerin ciddi milliyetçi tonlara da sahip olan, uzun çalışma saatleri ve artırılmış iş yüküne karşı verdikleri silahlı mücadeleler gibi örnekler, dünya çapındaki benzer gelişmelerin sonuçları olmuşlardır.²⁶⁹

19. yüzyılın sonundaki toplumsal hareketler kapitalist merkezileşme süreçlerinin yoğunlaşması ve ekonomik faaliyetlerin akılcılaştırılmasına muhalefette köklerini bulmuştur. Daha önceki dönemlerde görülen yiyecek isyanları ve benzeri protesto biçimleri en fazla kanun ve nizamda kısa süreli kesintilere sebep olabilmekte, sanayi ve tarım alanlarındaki üretim süreçlerini hedef alan bazı mücadeleler ise çoğu kez kolayca tecrit edilebilmekte, bastırılabilen ya da kapitalist rekabetin normal süreçleri içerisinde eriyerek yok olmaktaydı. Oysa 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarındaki toplumsal hareketler merkezi birer sosyolojik olgu olarak kabul edilmelerine de katkıda bulunan partiler, sendikalar ve kitle örgütleri gibi örgütsel yapılar oluşturmuşlardır. 20.

²⁶⁹ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.104-107.

yüzyılın sonlarından itibaren ise toplumsal hareketler bizatihi bu örgütsel yapıları da muhalefetlerinin odak noktasına alacak, bir başka deyişle anti-bürokratik ivmelenme kazanacaklardır.²⁷⁰

Resmileşerek daha örgütlü yapılar haline gelen işçi hareketlerinin kullandığı en önemli mücadele aracı ise grevlerdi. 19. Yüzyılın son çeyreğinde grevler oldukça yaygın ve direnişin en belirgin görünümü halindeydi. 1877 yılı Amerikan sermayesi ile emeği arasında gerçekleşen ilk büyük çatışma olarak nitelendirilen Büyük Demiryolu Grevi ardından aynı yıl Pittsburgh Grevi ve 1 Mayıs 1886'da Luizvil'de başlayan işçi grevleri ve yine aynı şehirde bu grevleri takip eden 4 Mayıs günü Haymarket meydanındaki olaylar, 1892 Homestead Grevi ve 1894 Pullman Grevi dünya çapındaki sistem karşıtı hareketleri ateşleyen dönüm noktaları oldular. Dolayısıyla 19. Yüzyılın son çeyreği belirgin sistem karşıtı hareketlerin görece zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Bu hareketler bir yandan var olan hareketlerin güçlenmesini öte yandan da yeni hareketlerin ortaya çıkışının zeminini hazırlıyordu.²⁷¹ 20. yüzyılın ortalarından itibaren görülecek olan kadın hareketlerinden farklı olarak bu dönemde kadın hareketleri ise sosyalizm ile kol kola yürümekteydi ve oy hakkı talepleriyle gündeme gelmeye çalışıyorlardı. Nitekim İngiltere'de işçi sınıfından kadınların katılımıyla 1897'de oluşturulan "Kadınlar İçin Oy Hakkı Topluluklarının Ulusal Birliği" (NUWSS) ardından 1903'de kurulan ve yine işçi hareketinin içerisinden doğan "Kadınların Sosyal ve Politik Birliği" (WSPU) bunların başta gelen örnekleri olmaktadır.²⁷²

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın hemen başını kapsayan dönem ayrıca bir devrimler dalgası tarafından da şekillendiriliyordu. Özellikle kapitalist dünya ekonomisinin merkezi dışındaki çevrelerde (Çin, İran ve Meksika'daki devrimler ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Meşrutiyet ilanları) ortaya çıkan mücadeleler, dünya tarihinde yeni bir döneme geçişin öncüleri oldular. Nitekim rekabet halindeki milliyetçilik, demokrasi, sosyalizm ve din gibi birçok çatışma çerçevesi çatışmaya açık bir şekilde dolaşıma girdi. Mücadelelerin kazanımları, hareketlerin etkililiğinin ve başarısının da birer göstergesi olmuştur. Özellikle Rusya'da önce 1905'te ve daha sonra

²⁷⁰ ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; a.g.e., s.78-79.

²⁷¹ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.107-109.

²⁷² GERMAN, Lindsey; **Cinsiyet Sınıf ve Sosyalizm**, Çev.: Yıldız Önen Babil Yayınları, İstanbul-2006, s.157.

1917’de ortaya çıkan devrimler sistem karşıtı hareketlerin toplumsal değişimi etkileme ve ortaya çıkarma bağlamında etkililiğini ortaya koydu. 1905 Rus Devrimi’nin ardından İran’daki yabancı sermayeye karşı direnen geniş tabanlı ve krala alenen meydan okuyan İran’daki mücadeleler (1906), 1908 Jön Türk Devrimi sistem karşıtı hareket eylemliliğinin önemli görünümleriydi. Ayrıca zengin toprak sahiplerinin ve sanayicilerin çıkarlarını koruyan Porfirio Diaz yönetimine olan hoşnutsuzluk ve muhalefette kendini bulan, köylü gerillaların başlattığı, bakır madeninde çalışan işçilerin ABD çokuluslu madenciliği ile giriştiği mücadeleleri de kapsayarak ülke geneline yayılan, 1910’dan itibaren uzun bir mücadeleler dizisine sahne olmuş Meksika Devrimi’de, hareketlerin ulus-aşırı kesişimini ortaya koyması bakımından, hareket eylemliliğinin önemli görünümleri arasında yer alır.²⁷³

Bütün bu devrimler dalgaları içerisinde 1905 ve 1917 Rus devrimlerine ayrı bir parantez açmak gerekiyor. 1905 Rus Devrimi her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da 1917 Devrimi’ne kadar sürerek nihayete varacak olan çalkantılı bir sürecin kıvılcımını ateşlemiştir. Rusya’nın Asya içlerinde ilerleyerek Japonya’nın bölge üzerindeki emelleriyle çatışma ortamı içerisine girmesi 1905 Devrimi üzerinde etkili olmuştur. Rus donanmasının Japon güçler tarafından hezimetle uğratılması Rus yayılmasının sınırlarını da tayin etmiştir. Yenilgiyi takip eden 22 Ocak 1905’te taleplerini iletmek üzere saraya yürüyen işçilerin üzerine açılan ateş devrimi tutuşturmuş ve dalga dalga yayılan genel grevlere sebep olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere Çarlık güçleri her ne kadar isyancıları bastırmış ve iktidarlarını devam ettirmiş olsalar da Devrim, Çarlığın savunmasızlığını gözler önüne sermiş, işçilerin önemli bir siyasal aktör olarak ortaya çıkışının zeminini hazırlamış ve toplumsal hareketler açısından etkili bir araç olarak grevlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır.²⁷⁴

1917, Bolşevik devrimi ile birlikte sistem karşıtı güçlerin devlet iktidarına ulaşarak hareket eylemliliğinin yaşadığı zirveyi temsil etmiş ve hareketlerin ilerleyen dönemlerde devleti ele geçirme bağlamında hareket edeceklerinin göstergesi olmuştur. Devrimlerle zirve noktasına ulaşan toplumsal hareketlerin daha önceki dönemlerde kendi yapılarına dahil ettiği unsurların devrim üzerinde önemli katkıları olmuştur. Örgütlenmiş

²⁷³ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.113-118.

²⁷⁴ TILLY, Charles; **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, Çev.: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul-2005, s.238-241.

işgücü ve büyük grevler, siyasal örgütler ve entelektüel gelenekler, şiddet içeren çeşitli isyanlar gibi mücadelelerin başarılı olmasında etkili olan unsurların önceki yıllarda geliştirilmiş ve hareketlere dahil edilmiş olması bir bakıma devrimlerin başarısının sırrıydı. Birkaç on yıl içerisinde ortaya çıkan devrimler her ne kadar merkez etrafındaki çevrede çıkmış olsa da bu devrimler merkezin de çeşitli bölgelerinde sistem karşıtı eylemliliğin tetikleyicisi olmuştur. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi devletler nezdinde güçlenen toplumsal hareketler yine aynı zamanda devletler ve devletlerarası sistemin pekişmesi noktasında da bu sistem lehine katkıda bulunmuştur.²⁷⁵

1848-1917 yılları arasında hareketler arasında bir ilişkiler ve bağlantılar ağı meydana gelmeye başlamıştır. İkinci Enternasyonal gibi büyük uluslararası örgütler zaman zaman rekabet etmekle birlikte birbiriyle iş birliği de yapabilen farklı ulusal örgütleri bir araya getirmiştir. Hatta İkinci Enternasyonalin bir araya getirdiği sosyalist, anarşist ve işçi örgütleri gibi kolektiviteler 1848-1917 döneminden öncede bulunmamaktaydılar. Hem ortaya çıkışları hem de bağlantılılıkları dünya sistemi içerisinde önemli bir güç merkezi haline gelmelerine kaynaklık etmiştir. Ayrıca bu zaman dilimi içerisinde gösterdiğimiz gibi hareketler dünya sistemi boyunca çeşitli partilere dönüştüler ya da yine dünya boyunca yayılan kitlesel üye tabanlarıyla önemli siyasi-ekonomik rollere sahip sendikalar halini aldılar. Oluşturulan bu türden örgütlü yapılar devlet tabanlı örgütsel kimlikleriyle, çeşitli taleplerle yola çıkan muhalif grupların toplumsal değişimi gerçekleştirmek üzere başvurduğu önemli araçlar haline gelmiştir. Ancak hareket eylemliliği devleti ciddi bir biçimde değiştirmeye zorlamış ve dönemin başlarında imkânsız olarak nitelendirilen bir yoğunlukla, daha fazla sesi içerebilmek için, iktidar kapılarını bu örgütlü yapılara aralamıştır. Ancak bu durum aynı zamanda radikal değişim ihtimallerini de daraltmıştır. Bir bakıma hareketlerin bizzat kendileri tarafından sağlamaştırılan modern bir devletlerarası sistem gelişmiştir.²⁷⁶

4.3. Modern Devletlerarası Sistemin Bir Parçası Olarak Toplumsal Hareketler

Bolşevik ihtilalinden İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar geçen sürede sosyalist ya da sosyal demokrat öğelerle karakterize olmuş yaygın işçi

²⁷⁵ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.122.

²⁷⁶ BUSH, Caleb, M.; a.g.m., s.123-129.

hoşnutsuzluklarından ve giderek küresel bir hal almaya başlayan siyah milliyetçiliği şeklinde tezahür eden hareketlerden bahsetmek mümkündür.

ABD’de 1919 Büyük Çelik Grevi, tekstil bölgelerinde, demiryolu şantiyelerinde ve kömür yataklarında patlak veren grevler, Sibiry’a’dan karşı devrime yardımcı olması için gönderilecek silahları yüklemeye itiraz ederek Bolşevik Devrimi’ne yakınlıklarını ilan eden Seattle’daki işçi eylemleri, Birinci Dünya Savaşı’nın bitişiyle uyanan, ABD’deki işçi hareketlerinin örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı sıralarda Avrupa’da da durum pek farklı değildi. Benzer grevler tüm Avrupa yayılmış durumdaydı. Ancak 1920’ler işçi eylemliliği açısından bir gerileyişi de beraberinde getirdi. İşçi hareketleri, sosyalizm ve Rusya’daki Bolşevik Devrimi arasındaki yakın bağlar ve devrimin dünya çapında yayılan militanlığa verdiği umut, tüm dünya boyunca devletlere baskıcı eylemlerini meşrulaştırma imkânı sağlayarak Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra işçilerden kaynaklanan kargaşaların tahrip edici bir şekilde bastırılmasına ve savaş sonrası kazanımların tersine çevrilmesine sebep olsa da²⁷⁷ 1920’ler ve 1930’lar boyunca Almanya’da İtalya’da, İspanya’da ve ABD’de oldukça tahrip edici sonuçları olan devlet kaynaklı baskılarla uğraşmış işçi hareketleri, Amerika’da Endüstriyel Örgütlenme Kongresi’nin (CIO) oluşumu ve 1937 General Motors Grevi gibi birbiriyle ilgili kitlesel işçi eylemleriyle 1930’ların ortasında tekrar hayata dönmüştür. İşçi eylemliliğindeki bu artış emek-sermaye ilişkisinin dönüşümünde önemli roller üstlenmiştir. İşçilerin örgütlenme hakkını güvence altına alan düzenlemeler (1935 Wagner Yasası) ve emek ile sermaye arasında arabuluculuk yapacak hükümet organlarının oluşturulması (1935 Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Yasası) gibi çeşitli kazanımlar bu eylemliliğin gücüne işaret etmekle birlikte bu eylemliliğin kurumsallaşmış örgütlere ve protesto formlarına yönlendirilmesi ve dolayısıyla işgücünün kurumsallaşması bağlamında onların kurumsal kontrol altına girmesi, radikalleşmelerinin de önüne geçilmesi anlamına geliyordu. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde başlayan bu süreçler sistem karşıtı bir kuvvet olarak örgütlü işçi hareketleri devrinin de bitişi müjdeliyordu.²⁷⁸ Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminden 1930’ların başına kadar geçen süreçte Avrupa’nın genel görünümüne dair önemli tespitlerde bulunan José Ortega Y Gasset, söz konusu dönemi kitlelerin topluma tümüyle hâkim olduğu bir çağ olarak betimler. “Kitlelerin ayaklanması” olarak

²⁷⁷ BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.136-140.

²⁷⁸ BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.160-162.

kavramsallaştırdığı bu durumun toplumsal yaşamın siyasal, zihinsel, ahlaksal, ekonomik ve dinsel olmak üzere tüm yönlerine nüfuz ettiğini savunur.²⁷⁹

Üye sayılarındaki büyük artışlar ve devlet tarafından tanınmalarının ardından giderek olgunlaşan hareketler bu dönemde belirli bir sürekliliğe kavuşmuş ve bugün dahi tanınan çeşitli kitlesel örgütler halini almışlardır. Hareket örgütlerinin uzun ömürlü hale gelmeleriyle birlikte daha gelişmiş ulus-aşırı bağlantılara sahip olmaya başladılar. Uluslararası örgütler bir süredir var olmakla birlikte örneğin Birinci Enternasyonal görece daha zayıf hareketlerden müteşekkil olduğu için kısa ömürlü olmuş, İkinci Enternasyonal de daha çok sendika federasyonları ve ulusal partilerden oluşmuştur. 1917 Bolşevik Devrimi ile birlikte sosyalistlerin yakaladığı uluslararası destek toplumsal hareketlerin ulus-aşırı hale gelişinde önemli pay sahibi olmuştur. Rus sosyalistlerin de Rusya dışında da bu türden hareketler geliştirebilme umuduyla başka bölgelerle ilgilenmeye başlamaları ve ardından yeni bir Enternasyonal ortaya çıkarmaları hareketlerin uluslararası özellikler kazanması sürecini destekledi. 1936'daki İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilerin safında yer alan Sovyet Komintern'i ve yine Cumhuriyetçilerle iş birliğine giden 3200 kadar Amerikalının varlığı ulus-aşırı bağlantıların dinamiklerini göstermesi bakımından güzel bir örnek teşkil eder. Ayrıca 1917-1919 yılları arasında kurulan Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi'nin (CPUSA) ırksal eşitsizliğin ortadan kaldırılması ve bir siyah ulus-devletinin kurulması bağlamında Sovyet Rusya ile kurulacak bir ittifakın faydalı olacağına dair var olan fikri de bu durumu bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yine Siyah milliyetçiliği ile sosyalizm/komünizm arasındaki bağlantıyı göstermesi bakımından Amerika'daki siyah radikallerin yükselen hareketlerinin Komintern tarafından desteklenmesi ve 1927'deki altıncı Kongre'de siyahların gündeme getirdiği ırksal eşitsizlikler ve bunların yok edilmesine dair fikirlerin desteklenmesi de Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ve Bolşevik Devrimi'ni takip eden süreçte sosyalist ve milliyetçi hareketler arasında giderek aratan bağlantıları göstermesi bakımından da önemlidir. Rus Devrimi ve 20. yüzyılın hemen başındaki devrimci dalga Latin Amerika'da da kendini göstermekteydi. 1919'da Meksika, 1920'de Arjantin, 1921'de Brezilya, Şili ve Uruguay, 1925'te Ekvador ve Küba, 1930'da Peru komünist partilerinin kuruluşu bu durumun birer göstergesiydiler. Ancak bölgenin eşitsiz gelişme, ekonomik

²⁷⁹ GASSET, José Ortega Y; **Kitlelerin Ayaklanması**, Çev.: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2010, s.39.

bağımlılık ve siyasî istikrasızlık unsurlarıyla karakterize olmuş yapısı Büyük Buhran'ın yarattığı olumsuz tesirlerle birleşince nerdeyse tüm Latin Amerika'da askerî yönetimler standart bir yönetim biçimini aldı.²⁸⁰

Siyahların beyaz egemenliğine karşı giriştikleri mücadeleler ise toplumsal hareket tarihinin özel bir bölümünü oluşturur. Çoğu Afrika ve Asya ülkesinde de görülen bu hareketler özellikle Güney Afrika ve Amerika'da ulusal ayırımdan ziyade eşitlik yanlısı olarak kendilerini göstermişlerdir. Yine de gelişmekte olan ülkelerde kendini gösteren bağımsızlık hareketlerinin bu bölgeleri de etkisi altına aldığı açıktır.²⁸¹ Siyah milliyetçilik dalgasının yükselişinde 1916'da ABD'ye gelen Marcus Garvey ve ilk şubelerini 1914'te Jamaika'da açtığı Evrensel Zenci İlerlemesi Birliği'nin (UNIA) Pan-Afrikacılık görüşlerinin önemli etkileri olmuştur. Haiti Devrimi, Jamaika Maroon toplulukları ve Morant Körfezi Ayaklanmasına kadar giden bir Karayip siyah radikal geleneğine kadar uzananıyan bir geçmişten gelen Garvey ve UNIA, siyahları hareket geçirme ve üç kıtaya yayılmış olan kitleler arasında ortak bir kimlik ortaya çıkarma bağlamında önemli etkilere sahip olmuştur. Amerikalı siyahların izole ve yoksullaşmış bir azınlık olmaktan kurutulmuş onlara tüm dünyanın kapılarını açan Garvey, siyahların Afrika ile olan bağları fikrini geniş kitlelere aktararak diaspora bilincinin oluşumuna katkı sağlamış, Afrikalılar ve Afrika kökenliler arasında uluslararası bir dayanışma hissinin ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur. Ayrıca daha önceleri eğitilmiş elitlerin çabası olan siyah milliyetçiliğinin kitlesel bir harekete dönüşmesini sağlamıştır. Garvey tarafından ileri sürülen "Afrikalılar için Afrika" yaklaşımı siyah işçi sınıfı bilincinin yükselmesine ve İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde ortaya çıkacak olan siyah milliyetçi kuşaklara kendi kaderlerini tayin etme anlayışını miras bırakmıştır. Genel anlamda Pan-Afrikacı hareket aynı özgürleşme mücadelesini veren Asyalılar ve Latin Amerikalılar arasında oluşturulmaya çalışılan birliğin kavramsal çerçevesini ve siyasal zeminini hazırlaması bakımından da önem arz eder. Bütünlüklü tarihsel bir süreç olarak Pan-Afrikacılık ırksal kimlik politikalarının ve küresel ırkçı sisteme karşı çıkma mantığının oluşumunu sağlamıştır. Afrika, Asya ve Latin Amerika'da görülen, özellikle işgücü rejimleri, tarımsal üretim süreçleri ve toprak kullanım hakları gibi konulara yoğunlaşan, uzun bir protesto ve direniş tarihine sahip bağımsızlık mücadeleleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde hareketlerin ivme

²⁸⁰ BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.140-147.

²⁸¹ GUSFIELD, Joseph, R.; a.g.m, 11.09.2017.

kazanmasına ve sömürgeci düzenin değişiminin sağlanması noktasında gerekli koşulların oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.²⁸²

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında da sistem karşıtı eylemlilikte bir artış meydana gelmiştir. Üstelik bu ivmelenme ile elde edilen kazanımlar Birinci Dünya Savaşı sonrası hareketlerin elde ettiği kazanımları gölgede bırakacak niteliktedir. Nitekim Bolşevik Devrimi'nden köklerini alan Marksist-Leninist dalganın Avrupa'da birçok komünist hükümetin kurulmasına sebep olduğunu görmekteyiz. İngiltere'de 1945'te iktidara gelen İşçi Partisi bu durumun güzel bir örnek teşkil eder. Aynı zamanda ABD'de dahil olmak üzere Avrupa'nın ve dünyanın birçok yerinde büyük grevler boy göstermeye başladı. 1940'lar ve 1950'lerde Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmında ortaya çıkacak olan sosyalist devletlerin temelleri işçi hareketleri ile atılıyor, Almanya'da ve İtalya'da çöken faşist rejimler işçi hareketlerinin eylem kabiliyetlerini artırmalarına sebep oluyordu. Yine Çin ve Japonya'da da önemli işçi sınıfı protestoları meydana gelmekte, Afrika'da ise işçi sınıfı mücadeleleri sömürgeleştirmeye karşı direnen milliyetçi saiklerle bütünleşiyordu.²⁸³

1914'ten 1945'e kadar geçen sürede savaşlar ve buhranlarla dolu ekonomik istikrarsızlık batağındaki dünya İkinci Dünya savaşıdan sonra ABD'nin başını çektiği yeni bir döneme girmiştir. Avrupa İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sorunlarla uğraşırken Amerika ise büyük bir ekonomik büyüme ve yayılma trendi yakalamıştır.²⁸⁴ ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, yalnızca inanılmaz bir ekonomik büyüme dönemi değil, aynı zamanda aktif bir kültürel oluşumlar dönemi idi. Bir yandan geniş bir orta sınıf üretilirken (burjuva kimliği olan varlıklı işçi sınıfı), diğer yandan Beyaz Anglo Sakson (WASP) olamayan Amerikalı olmayan entelektüellerin oluşturduğu altkültürler büyük çapta ortaya çıkmaya başladı. Nitekim daha sonra 1960'lı yıllar kitle kültürü ve radikal politikaların öğrenciler arasında yaygınlaştığı yıllar olmuştur.²⁸⁵

²⁸² BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.148-159.

²⁸³ BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.163-165.

²⁸⁴ HOBBSAWM, Eric; **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev.: Abdullah Ersoy, Ankara-2008, s.192-195.

²⁸⁵ WEST, Cornel; "Yeni Kültürel Farklılık Politikası", Çev.: Özlem İlyas, **Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık)**, Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014, s.189-191.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem toplumsal hareketlerin tarihsel süreçte edindiği kazanımların gözle görülür sonuçlara ulaştığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Sosyal demokrasi ve refah devleti anlayışlarının devletler nezdinde yerleşik hâkim anlayışlar olarak ön plana çıkmasına ek olarak Vietnam, Cezayir ve Nikaragua gibi ülkelerin sömürgelemeden kurutulma süreçleri toplumsal hareketlerin ulaştığı başarılar arasında değerlendirilebilir.²⁸⁶ Ancak bu durum yaygın toplumsal uzlaşmalar yoluyla sistem içerisine çekilen merkez ülkelerdeki toplumsal hareketler için sistem karşıtı hareketliliğin sonlanması anlamına geliyordu. Bu ülkelerde toplumsal hareketlerin devlet iktidarına doğru olan yürüyüşü çeşitli hareketler açısından tamamlanmış olarak görülmekte, siyaset daha çok ekonomik ve sosyal taleplere ulaşmanın bir yöntemi ya da aracı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Sistemik kuvvetler içerisinde örgütlenen toplumsal hareketlerin radikal bir değişimi gerçekleştirebilme kabiliyetleri bu dönem itibarıyla sonlanmış olarak gözükmektedir. Ancak merkez ülkelerin sermayenin emeğe dayalı iş sahasını çevre ülkelere doğru kaydırması bu ülkeler boyunca milliyetçilik tohumlarının atılmasına sebep olmuştur.²⁸⁷

Avrupa Çağı'nın sona ererek ABD'nin dünya gücü olarak yükselişi aslında Üçüncü Dünya'da sömürgeciliğin çöküşü (dekolonizasyon) süreci ile de ilişkilidir. Japonya'nın Rusya'yı yenmesi (1905), İran (1905), Meksika (1911-1912) ve Çin'deki (1912) devrimler ve daha sonraları Hindistan'ın bağımsızlığı (1947), Çin (1948) ve Gana'nın zaferleri, sömürgeciliğin yıkılma sürecinin kilometre taşları olmuştur. Biraz daha geniş bir perspektiften bakarsak sömürgeciliğin çöküşü şiddetli mücadelelerin yanı sıra bilinç yükseltme ve kimliklerin yeniden inşasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçle birlikte ortaya çıkan hassasiyetler 1950'lerle 60'ların sonu, 70'lerin başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde Sivil Haklar ve Siyah Gücü hareketlerinin yanı sıra, savaş karşıtı öğrenci hareketlerini, feminist, gey ve lezbiyenlerin hareketlerini tetikledi. Afrikalı Amerikalıların, Latin Amerikalıların, Asyalı Amerikalıların, Amerikan Yerlilerinin ve Amerikalı kadınların eleştirel söylem kültürüne dahil olmaları, entelektüel tartışmaları ve ideolojik kutuplaşmaları ortaya çıkardı.²⁸⁸

²⁸⁶ ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; a.g.e., s.40.

²⁸⁷ BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.165-168.

²⁸⁸ WEST, Cornel; a.g.m., s.182, 193.

Dönemin sonuna gelindiğinde Kuzey Amerika ve Avrupa’da sosyalist ve işçi mücadeleleri tamamen kurumsallaşarak önemli siyasî ekonomik çıkarlar elde etme bağlamında devlet iktidarına erişmiş durumdaydı. Bu süreçte sömürgeler dünyası boyunca yayılan bağımsızlık mücadeleleri ise büyük ölçüde ideallerine kavuşmuş ve birçoğu sömürge yönetimlerinden kurutulmuştu. Bunu başaramayan bağımsızlık mücadeleleri ise hala aktif bir şekilde devam etmekteydi. Oluşmasında hareketlerin önemli ölçüde pay sahibi olduğu devletlerarası sistem yaklaşık olarak bugünkü halini almış ve bağımsızlık mücadeleleri nihai hedeflerine ulaşarak kapitalist dünya sistemi içerisinde yerleşmiş bağımsız ulus devletlere dönüştüler. Nitekim dönemin sonuna gelindiğinde başta öğrenciler olmak üzere, farklı kökenlerden gelen ezilenler, kadınlar ve başka gruplar tarafından yürütülmekte olan ve genel kabul gören bir ifadeyle yeni toplumsal hareketler, önceki mücadelelerin stratejisini tartışmaya açtıklarında onların sistem karşıtlığı vasfını kaybetmiş olmalarına atıfta bulunuyordu. Bu durum var olan düzene karşı çıkışların yeni formlara bürünmesine sebep olmuştur.²⁸⁹

4.4. Yeni Değerler

1950’lerden itibaren dikkat çeken toplumsal hareketlerin örgütlü sınıf çıkarları ve kurumları dışında geliştiğini görmekteyiz. Barış, ekoloji, kadın hareketleri, üçüncü dünya ile dayanışma, kültürel yoksulluk ve bozulmaya karşı yürütülen mücadeleler gibi çeşitli hareketler, sınıf çıkarları etrafında örgütlenen eski hareketlerin uğraşmaya zaman bulamadıkları ya da fark edemedikleri ihtiyaç ve görüşlerden doğmuş görünmektedirler. Bu hareketler temel insani ihtiyaçlardan yola çıkan, barışa, güvenliğe, dikkatli bir ekonomiye ve ilgili bir topluma duyulan ihtiyaçlardan doğan ve kapitalist toplumsal düzenin tanımlayamadığı ya da destekleyemediği ihtiyaçlarla karakterize olmuş hareketler olarak tasvir edilebilirler²⁹⁰ Nitekim 1960’lı yıllardan başlayarak 1970’li yıllarda Kuzey Amerika, Avrupa, Meksika, Çin ve Japonya gibi farklı coğrafyalarda yükselişe geçen toplumsal hareketler yeni bir dönemin başlangıcını müjdelemiştir. Tarihsel ve kültürel olarak farklı şekillerde yoğunlaşmış bambaşka politik ve ekonomik süreçler içerisinde çıkan aktörlerin katılımıyla ortaya çıkan ABD’deki öğrenci ve siyah hareketleri, Japonya ve Meksika’daki öğrenci hareketleri yine Avrupa’daki öğrenci hareketleri, Çin’deki Kültür Devrimi ve kadın hareketleri gibi toplumsal hareketler

²⁸⁹ BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.132-136.

²⁹⁰ WILLIAMS, Raymond; **İkibin’e Doğru**, Çev.: Esen Tarım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1989, s.167-168.

yerleşik yaşam modellerine yöneltilen itiraz ortak paydasında şekilleniyorlardı. Belki de en büyük yenilik bizzat toplumsal hareketlerin kendileri tarafından kurulan ve pekiştirilen bürokratik tehlikeleri kendi temaları olarak ele almaları olmuştur.²⁹¹

Aslında tüm bu süreçlerin temelleri 1950’li yıllarda atılmıştı. 1950’ler İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ve Sovyetlerin yeni bir barış ve toplumsal reform dönemi kuracağına ilişkin beklentilerin yok olduğu ve dünyanın iki uzlaşmaz kutup arasında donduğu yıllar oldu. 1968 hareketlerinde yer alacak aktörlerin gözünde 1950’lerin Batı toplumu, konformizmin, sıkıcılığın, durgunluğun ve tıkanmışlığın hâkim olduğu bir çevre olarak tasvir ediliyor ve o yıllarda cinselliğin bir tabu olduğuna dair görüşleri paylaşıyorlardı. Sovyet kontrolü altındaki Doğu Almanya ise anti-faşizm adı altında yürütülen iş kollarındaki değişiklikler, yiyecek yokluğu ve tüketici ürünlerinin azlığı gibi birtakım sıkıntılar etrafında yoğunlaşan problemlerle uğraşmaktaydı. Bu bağlamda ortaya çıkan ayaklanmalar ise kısa süre içerisinde bastırılmaktaydı. Yine de toplumsal muhalefetin şekillenmesinde bu ayaklanmaların önemli bir yeri olduğu ve 1956 Macar Ayaklanması ile de Sovyet karşıtlığının iyice pekiştiği söylenebilir. Benzer durum İtalya’da da faşist uygulamalar çerçevesinde vuku bulmakta ve baskıcı yönetimin uygulamalarına karşı silahlı direniş gösterilmektedir.²⁹²

1950’ler gerçekleştirilmiş olduğu düşünülen bir ütopyanın genellikle refah olarak lanse edilen başarılarına tepkisel bir durumun ortaya çıktığı zamanlar olmuştur. Nitekim eski nesiller tarafından yeterli görünen, birtakım güçlüklerin içerisinde geçilerek elde edilmiş kazanımlar (her çocuğun eğitim hakkı kazanması, oy hakkı, daha iyi ücretler vb.), yetişmekte olan yeni kuşaklar için pek de anlamlı şeyler olarak kabul edilmemektedir. Nitekim 1950’ler yeni duygu ve beklenti alanlarının aktif olarak test edildiği bir dönem olarak kendini göstermektedir. Harekete geçen yeni bilinç ve tecrübeler giderek genç kuşakların yaygın muhalefetini ve büyüyen isyanını da şekillendirmektedir.²⁹³

1950’lerden başlayarak 60’ların ilk yarısında doruğa ulaşan eşitsiz dahi olsa ekonomik refah, neredeyse tam istihdam, tüketim mallarına ulaşmanın yaygınlaşması, 1950’lerden 60’lara kadar kat kat artan ve 1965’de zirve yapan yüksek öğrenimdeki

²⁹¹ ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel a.g.e., s.44.

²⁹² FRASER, Ronald; **1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı**, Çev.: Kudret Emiroğlu, Bölge Yayınları, İstanbul-1998, s.24-31.

²⁹³ WILLIAMS, Raymond; a.g.e., s.80.

öğrenci sayısı, savaş öncesi döneme göre patlama derecesindeki nüfus artışı, tüketiciliğin beraberinde getirdiği yeni türden ilişkilerin yarattığı arzular ile hayallerin, yaş ve cinsiyetin tabu olmaktan çıkışı, Beatles'ın, Elvis'in, Chuck Berry ve diğerlerinin temsil ettiği yeni gençlik kültürü ile birlikte gelen, aslında tüketici pazarının genişlemesi kaynaklı müziğe eşlik eden ütopyacı ve idealist hava ile birlikte yayılan saçlarla, giyinme tarzlarıyla kendini gösteren, yeni değerler ve düşünceler 1960'ların sonunda yerleşik hale gelmişti. 1960'ların sonuna gelindiğinde “cinsel devrim” olarak adlandırılan tutum doruğuna ulaşmış koruyucu haplar evli ya da değil herkesin kullanımına sunulmuş durumdaydı. Cinsiyet, rock müzik ve içki, orta sınıf değerlere kasıtlı karşı çıkışın ifadeleri olarak işlev görmekteydi.²⁹⁴ Ayrıca 1950'lerde alt orta ve işçi sınıfı kökenli bir aydın kitlesinin ve 1960'ların başına doğru oldukça yüzeysel de olsa bazı kültürel solculuk biçimlerinin ortaya çıkışı, üniversitelerin siyasal muhalefetin içerisine giderek daha fazla girmeleri, gençliğin, yalnızca çocukluk ve yetişkinlik çağı arasında mümkün olduğu kadar kısa sürede geçirilmesi gereken bir geçiş dönemi olarak kabulünün sonlanması ve saygınlık iddiası ile belirmesi gibi birtakım dönüşümler yaşanmaktaydı.²⁹⁵

Batı Avrupa'da yüksek öğrenimde egemen olan tabakalaşma ve sınıf farklılaşması da tepkilerin yükselişindeki kaynaklardan bir diğeri konumundaydı. Batı Avrupa'daki sınıfsal yapı orta ve üst sınıflardan olanlar haricinde gerek sosyal gerekse ekonomik açıdan yüksek öğrenimi neredeyse imkânsız kılmaktaydı. 1945'te İngiltere'de resmen ilan edilen refah devleti politikaları bu bağlamda birtakım imkanlar sağlamış olsa da, ister alt sınıflardan olsun isterse üst sınıflardan olsun her kesimden genç, sınıfsal farklılıkların nüfuzu altında yaşadığını kendilerine hissettirecek bir dünya içerisinde bulunmaktaydı. Alt sınıflardan olan gençlerde ekonomik gücün yetersizliği radikalleştirici bir rol oynarken benzer etkiyi üst sınıflardan gençler üzerinde ailelerinin alt sınıflara olan bakış açısı yaratmaktaydı. Bu durum Amerika'da ise kurumlaşmış ırkçılık ekseninde kendini göstermekteydi. Batı Avrupa'da sınıf egemenliği öğrenci hareketlerinin gelişim süreci üzerinde rol oynarken Amerika'da ise kurumlaşmış ırkçılık aynı etkiyi yaratmaktaydı. Ayrıca nükleer savaş tehdidi altındaki dünya barışı, etkisi altındaki ülkelerin kurutuluş süreci içerisine girdiği sömürgecilik, tüketici bolluğu ortamındaki yoksulluk ve sosyal demokrat partiler ile komünist partilerin siyasal pratiklerinde

²⁹⁴ FRASER, Ronald; a.g.e., s.83-89.

²⁹⁵ HOBBSAWM, Eric; **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev.: Abdullah Ersoy, Ankara-2008, s.268-269.

geleceğe ilişkin radikal çözüm önerileri getiremeyişleri gibi faktörler altında 1960'ların öğrenci hareketleri giderek şekillenmekteydi.²⁹⁶ Gençliğin kendi bilincine sahip bir toplumsal grup olarak ortaya çıkışı 1960'ların başında toplumsal hayatın çeşitli yönelerine dair bir canlanmanın ortaya çıkışında önemli etkileri olmuştur.²⁹⁷

1960'ların ilk yarısında Marx'ın ilk yazıları, Sartre, Camus ve özellikle Cezayir Devrimi'nin kuramcısı olarak nitelendirilen Frantz Fanon en çok anılan isimler arasındaydı. Dolayısıyla baskıdan kurutulmak için şiddetin gerekliliği ve bireyin kendi yaşamı hakkında karar verebilmesi gibi fikirler öğrenciler arasında geniş ölçeklerde dolaşıma girmiş bulunuyordu.²⁹⁸ Ayrıca Frankfurt Okulu temsilcilerinin toplum ve siyaset felsefeleri, Guy Debord'un başını çektiği Sitüasyonistlerin siyasal partilerde dahil olmak üzere Batılı yaşam ve kültürün her yönüne saldıran ve kapitalizmi gerçek şeyler karşısında imgelerin tüketimi şeklinde izah eden fikirleri,²⁹⁹ devrimi gerçekleştirecek olanların geleneksel işçi sınıfı değil, ücret ya da maaş alan herkes olduğuna dair inançlar ile komünist partiler ve sendikaların devrimin doğal bir süreç olarak kendiliğinden doğuşunu engelleyen odaklar olarak telakki eden fikirler de dalga dalga yayılıyordu.

İş birliği ve mücadele için gerekli olan argümanları temin eden yeni kimlik biçimlerinin ortaya çıkışı ve çoğalışı işte bu süreçte olgunlaşmaya başladı. Artık kendi varlıklarını ve amaçlarını yeniden tanımlamaya başlayan geniş kitleler bulunmaktaydı. 19. yüzyılın sonundaki toplumsal hareketlerin partiler, sendikalar ve kitlesel örgütler şeklinde müşahhas hale gelen örgütlü yapıları, 20. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan süreçle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal bağlamda, kendi toplumsal tabanlarının erimesi sorunuyla da karşı karşıya gelmiştir. Nitekim bu örgütlü yapılar endüstriyel işçi sınıfının örgütlü hale gelmesini ve yaşam standartlarının iyileştirilmesini sağlamış olmakla beraber, öngörülemeyen bir şekilde, bu örgütlerin toplumsal tabanlarını oluşturan kesimlerin sayıca çoğalmıyor oluşu gibi bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Ücretli emek gücünde giderek büyüyen başka kesimlerin ortaya çıkışı ve daha önemli hale gelmeye başlamalarıyla birlikte örgütlü hale gelmiş toplumsal hareketlerin geleneksel olarak hitap ettikleri kitle sadece merkezi bir çekirdek haline gelmiştir. Maaşlı

²⁹⁶ FRASER, Ronald; a.g.e., s.35-42.

²⁹⁷ HOBSBAWM, Eric; a.g.e., s.269.

²⁹⁸ FRASER, Ronald; a.g.e., s.91.

²⁹⁹ DEBORD, Guy; **Gösteri Toplumu**, Çev.: Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1996, s.39.

meslek sahipleri, kadın istihdamının arttığı hizmet sektörü ve daha iyi para alan daha vasıflı işçilerin genelde yerli ve erkek olması ile daha az ücret alan ve daha az vasıflı işçilerin azınlıklardan ve göçmenlerden olmasıyla karakterize olmuş etnikleştirilmiş vasıflı ya da vasıfsız işgücü gibi kesimlerin ortaya çıkışı ortaya çıkan bu yeni kesimlerin en güzel örnekleridir.³⁰⁰

Dönem aynı zamanda ABD’de John F. Kennedy’nin ve İngiltere’de Harold Wilson’un seçimleri kazanmasıyla uzun muhafazakâr iktidarların sonlanması bağlamında da uygun bir ortam sunmaktaydı. Ancak Kennedy’nin Yurttaşlık Hakları Hareketi’ne kararlı bir destek sunmaması, Küba’ya Domuzlar Körfezi olarak isimlendirilen başarısız askerî harekâtı ve Sovyetlerle olan füze krizi gibi olaylar hayal kırıklığı yaratmıştı. Kennedy’nin ardından gelen Lyndon Johnson, yeni ekonomik paketler ve eğitim-öğretim programları için önemli bütçeler ayırmış, Yurttaşlık Hakları Hareketi’nin sürdürülmesi ve sonunda seçmen yazımında ve oy kullanımında ırk ayrımına yasal olarak son vermiş ve umutları tekrar yeşertmiştir. Her şeye rağmen Johnson’un tırmandırdığı Vietnam Savaşı hareketlerin ortaya çıkışının sembolik temeli olmuştur. 1960’ların sonlarına doğru benzer durumlar yani reform ve yeni siyaset beklentilerine ilişkin hayal kırıklıkları İtalya ve Batı Almanya’da olduğu gibi birçok Avrupa ülkesinde de huzursuzlukları körüklemekteydi.³⁰¹

4.5. Yeni Kimlikler-Yeni Hareketler

1968’e geldiğinde dünya toplumsal hareketler tarafından değiştirilmiş ancak aynı zamanda hareketler de dünya sistemi tarafından değiştirilmiş görünüyordu. Eski hareketler iktidarı ele geçirmiş partiler olarak yeni roller edinmiş ya da kapitalist işleyişin içerisine çekilmişlerdi. Her ne kadar savaş karşıtlığı, nükleer karşıtı, kadın hareketleri, öğrenci eylemlilikleri ve kimlik ekseninde yürütülen mücadeleler ilk defa 1968’de ortaya çıkmış değillerse de eski hareketlerin sorgulanması yeni bir olguydu ve temelde eski hareketlerin yaptığı tercihler sorgulanıyordu. 1968 hareketlerinin katılımcıları kendi hareketlerini tanımlamak üzere 1789’a, 1848’e ve Paris Komünü’ne, 1905 ve 1917 Rus Devrimleri’ne göndermeler yapsalar da yeni olan şey kapitalist dünya sisteminin bir bütün olarak reddedilmesiydi. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görülmeye başlanan muazzam ekonomik büyüme öncelikli olarak hedef tahtasına koyuldu ve

³⁰⁰ ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; a.g.e., s.78, 85-87.

³⁰¹ FRASER, Ronald; a.g.e., s.94-97.

kapitalist tüketim alışkanlıkları acımasızca eleştirildi. Hemen ardından savaş karşıtı aktivistlerin Vietnam Savaşı konusundaki saldırıları ABD hegemonyasının sorgulanmasını sağladı ve ardından ilintili olarak iki kutuplu dünyadaki silahlanma yarışına dikkatler yöneldi. Bu hareketler ilk yıllarında toplumsal değişmeyi gerçekleştirmek üzere silahlı ya da silahsız şiddet içeren bir mücadele stratejisini benimsediler. Bu durum Asya ve Afrika'daki, şiddet içermeyen iş birliği yapmama yöneliminden silahlı mücadeleye geçiş süreci ile de paralellik gösteriyordu. Nitekim Malcolm X, "Kara Panterler" ve 1960'larda ABD'de ortaya çıkan "Siyah İktidar Hareketi" bu anlayışı benimsediler. 1964 Yurttaşlık Hakları Yasası ve 1965'teki Oy Kullanma Hakkı Yasası gibi düzenlemelerin siyah kitlelerin sosyo-ekonomik koşulları açısından pek de bir fark yaratmamış olması yöntem olarak silahlı mücadelenin benimsenmesi noktasında belirleyici oldu.³⁰² 1968'ten itibaren toplumsal hareketlerin biçimini belirleme noktasında etkili olan Çin Kültür Devrimi, Küba Devrimi ve Vietnam Savaşı olarak belirlenebilecek üç büyük tarihsel olayda da silahlı mücadelenin gerekliliğinin kabul edildiğini görmekteyiz.³⁰³

Toplumsal hareketler çevre bölgelerde sosyalizm ile kol kola yürüyen milliyetçi mücadeleler yoluyla yürütülürken 1968 ile birlikte merkez ülkelerdeki aktörlerin tahayyülleri kimlik hareketlerine doğru yön değiştirmeye başladı. Daha sonraları etnik ve dini kimliklere doğru yaşanan yönelimlerde böyle bir gelişmenin ürünü olmuşlardır. Merkez bölgelerde cinsiyetçilik, ırkçılık, otorite ve otoriterleşme, asimilasyon ve entegrasyon ile mücadele içerisine girecek olan kimlik hareketlerine paralel olarak üstyapıyı hedef alan benzer başka mücadeleler de dolaşıma girdi. Hatta bu hareketler daha sonraları milliyetçi ve sosyalist kimliklerle yarışacak boyuta geldiler.³⁰⁴ Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü yıllarda sosyo-ekonomik koşullardan duyulan rahatsızlık yeni bir öğrenci bilincini, yeni yaşam anlayışlarını ve anti-otoriter otonomi arzularının çoğalışını tetikledi. Mayıs 1968'den 1973'e kadar uzanan süre boyunca Fransa, Batı Almanya, İspanya, İtalya, Polonya, ABD, Arjantin, Cezayir ve Senegal'de görülen öğrenci protestoları dalga dalga Pakistan, Güney Kore, Kanda, Yunanistan, Hindistan, Zambiya, Japonya,

³⁰² BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; a.g.m., s.206-209.

³⁰³ VERCAMMEN, François; "Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005", **Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar**, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008, s.212.

³⁰⁴ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.214-215.

Kolombiya, Ekvador, Kosta Rika ve Venezüella gibi başka ülkelere de yayıldı. Bir yandan da Sovyetler Birliği kapitalist dünya ekonomisinin yerine geçecek bir alternatif olma özelliğini yitirmiş olduğundan dünya çapında sosyalist ve komünist partiler ve onların işlevlerinde dönüşümler meydana geldi. Bu durum aynı zamanda yeni solun yükselişinin de habercisi oldu. Çevre ülkelerde özellikle Maoizm gerilla savaşları ve silahlı propagandaların esin kaynağı haline geldi. Kendini toplumsal olarak tanımlama veya kadınlar, erkekler, köylüler, şehirliler, öğrenciler, işçiler, işsizler, enternasyonalist sosyalistler gibi kimlikler çoğaldığında toplumsal hareketlerde dönüşmeye başladı. Bu aynı zamanda çok katmanlı kesimlerden oluşmuş bir dünyada sosyalist ve milliyetçi hareketlerin verdikleri mücadelelerin etkili olarak sürdürülememesi sonucunu doğurdu. Kitlelere doğru genişleyemeyen silahlı mücadeleler ise giderek umutsuz bir terörizm kısılcama düşmekteydi.³⁰⁵

1968’de Berlin, ABD’nin Vietnam müdahalesine ve Batı Alman hükümetine karşı yürütülen kitlesel protestoların yoğunlaştığı bir merkezi halindeydi. İtalya’da ise sadece komünistler değil çeşitli iş kollarından işçiler, öğrenciler, Katolikler ve orta sınıf vatandaşlardan oluşan kesimler birlikte ya da bağımsız, 1970’lerin başına kadar sürecek olan hak talebi mücadeleleri içerisinde bulunuyorlardı.³⁰⁶ Mayıs 1968 ise tüm bu hareketlerin bir bakıma doruğa vardığı anı temsil eder. Bu tarihte otoriter rejime karşı verilen tepkimin bir ürünü olarak öğrenciler Fransız tarihinin en büyük genel grevini ortaya koymuşlardır.³⁰⁷ Fransız öğrenciler ve işçiler mevcut rejime karşı kısmen de olsa koordineli saldırılarda bulunuyor ve rejimi önemli ölçüde tehdit ediyorlardı. Her ne kadar hükümetin örgütlü işçilere tanıdığı, zamanlaması mükemmel olan ayrıcalıklar işçi öğrenci dayanışmasını parçalamış olsa da hareketlerin Fransa’yı şekillendirme üzerindeki etkisi oldukça belirgindi.³⁰⁸ Ayrıca Kuzey İrlanda’da 1968 sonbaharından 69 yazına kadar devam eden ve yine otoriter rejime karşı verilen mücadeleler, 1969 sonbaharından başlayarak birkaç yıla kadar yayılacak olan işçilerinde içerisinde yer aldığı, rejimden ziyade fabrikalardaki, bürolardaki ve okullardaki otoriteye karşı başlatılan mücadeleler birbirini izledi.³⁰⁹ 1968’in çalkantılı zamanları ayrıca Kanada’da bağımsız sosyalist bir

³⁰⁵ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.215-217.

³⁰⁶ TILLY, Charles; **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Çev.: Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul-2008, s.113.

³⁰⁷ FRASER, Ronald; a.g.e., s.218.

³⁰⁸ TILLY, Charles; a.g.e., s.114.

³⁰⁹ FRASER, Ronald; a.g.e., s.251,273.

devlet talebiyle ayaklanan üniversiteli öğrencilerin grevleri, yine öğrencilerin Meksika'daki sivil hakların genişletilmesine yönelik talepleri, Polonya'da öğrenciler ve aydınların politik haklar ve ekonomik reformlar adına giriştiği gösteriler, mitingler ve toplu dilekçeler verme gibi faaliyetleri, Prag'da muhalif aydınların komünist sansüre karşı yürüttükleri mücadele sonucunda, reformcu Alexander Dubcek'in Çekoslovakya Komünist Partisi'nin başına geçmesiyle sonuçlanan süreç gibi örneklerde görüleceği üzere, Batı Avrupa'nın çok ötesine taşmıştır. Aynı şekilde ABD'de de 1968 hareketleri, Amerikan Kızılderili Hareketi'nin, Vietnam protestolarının, Martin Luther King Jr.'ın öldürülmesiyle tetiklenen çatışmaların yaşandığı bir ortam içerisinde kendini göstermekteydi. Tüm bu canlanışlar ilerleyen yıllarda Amerikan kamu politikasında görülecek olan dönüşümlerinde temelinde yer almıştır.³¹⁰

1968 radikal çevreci hareketleri açısından da bir milat olmuştur. Ana akım doğal kaynakları koruma hareketi içerisinde doğan radikal çevreci hareket, 1972'de Roma Kulübü'nün "Büyümenin Sınırları" üzerine yayınladığı raporla müşahhas hale geldi. Bu yeni yönelim doğanın bir bütün olarak metalaştırılması hususundaki itirazlarını yüksek bir sesle dile getiriyor ve ulusal değil daha geniş bütüncül bir bakış açısıyla "derin yeşil" bir hareket ortaya çıkarıyordu. Sahip olduğu bu eğilim sebebiyle de sistem karşıtı bir hareket olarak kendini gösterdi. Dünya çapında yayılan Yeşiller partileri ve benzer yönelimi çeşitli kuruluşlar böyle bir yönelimin örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Doğal dünyanın metalaştırılması ve sömürü bağlamında çeşitli yerli hareketlerle de ortak bir bilinç eklemlenmesi yoluyla, radikal çevreci hareketler yeni ulus-aşırı ittifaklarında kurulmasını sağlamıştır.³¹¹

1968 hareketlerinin parlamenter demokrasi, başkan ya da başbakanların otoritesi, ırkçılık uygulamaları, emperyalist savaşlar, belirli kesimlerin baskı altında tutulması, sermaye egemenliği, fabrika patronlarının otoritesi, üniversite yönetimlerinin diktası, ailenin kutsallığı, cinsellik ve burjuva kültürü gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsayan, temel olarak otoriteye karşı yönelmiş olduğu eleştirilerin dokunmadığı neredeyse hiçbir şey kalmadı. Bu bağlamda 1968 hareketleri, her şeyden önce, sonraki hareketlere karşı çıkmanın mümkün olabilirliliğine dair bir fikri yapıyı miras bırakmıştır denilebilir. Bu

³¹⁰ TILLY, Charles a.g.e., s.114-115.

³¹¹ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.259-260.

miras dağınık umutlardan toplumsal hareketlerin nasıl doğabileceğini ve hızlıca büyüerek kurulu düzene meydan okunabileceğini tasdik etmiştir. Hareketler, ilk kez kendi varlığının bilincine varan öğrencilerin kişisel katılım ve özgürlük duyguları ile kendi yaşamlarını kendi ellerine almaları, kurtarılmış bölgelerde yönetimi üstelenerek kararlar almaları ve otorite karşıtlığı gibi hususlar bakımından düşünüldüğünde, kimlikler bağlamında önemli etkiler yaratmıştır. Bununla birlikte hareketlerin geniş bir toplumsal tabana dayanmadan sadece öğrencilerle toplumsal değişimin gerçekleştirilemeyeceğini sonraki hareketlere göstermiştir. Nitekim bugün, siyasal ve kültürel dönüşümü amaçlayan hareketlerin veya onların örgütlerinin öncelikle kendilerinin demokratik olması, kadınların, çevrecilerin, etnik ve kültürel azınlıkların ve daha başka kesimlerin isteklerini de bünyelerinde barındırmaları ve daha fazla kimlik kavramı etrafında dönen başlıklarla iç içe olmaları gerekliliği gibi hususlarda geniş bir fikir birliği vardır.³¹² 1968'den sonra yükselişe geçen kimlik hareketleri, ortak motivasyon, hedef ve amaçları ile grup ve bireylerin bir araya gelebilmesi için gerekli olan zemini sağladı ve feminist hareketlerin, cinsel özgürleşme hareketlerinin, ekolojist ve çevreci hareketlerin, ulus-aşırı barış hareketlerinin, dinî ve etnik hareketlerin süreç içerisinde gelişmesine imkan verecek zemini hazırladı. Bu hareketler esasında her biri farklı yönelimlere sahip çeşitli insanların girift bir gruplaşmasından müteşekkil olup, başka başka yönelimlerin yanlıları ya da karşıtlarından meydana geliyordu. Ayrıca bu hareketler heterojen özelliklere sahip olmakla birlikte etkileşim içerisinde birbirine nüfuz eden bir durum içerisinde bulunuyorlardı.³¹³

Burada bir parantez açmak gerekirse, dünyanın çeşitli yerlerinde görülen bu çalkantılar ve dönüşümler eski toplumsal hareketlerin miadını doldurduğuna dair bir kanının doğuşuna kaynaklık eder. Elbette bu fikrin filizlenmesinde temel olarak yeni bir toplumun doğuyor olduğu düşüncesinin yer aldığı açıktır. Yeni toplum ise yeni güçler ve yeni çatışmalar anlamına gelmekteydi. Bu yeni güçleri ve çatışmaları keşfetme yolunda atılan adımlar yeni hareketlerin güç ve fayda koparma amacı güden çıkar amaçlı hareketler olmaktan ziyade kimlik merkezli olduklarına dair açıklama tarzlarını da beraberinde getirmiştir.³¹⁴ Nitekim 20. yüzyılın sonlarından itibaren bu yeni dönemde

³¹² FRASER, Ronald; a.g.e., s.385-403.

³¹³ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.251.

³¹⁴ TILLY, Charles; a.g.e., s.116-117.

ücretli emek gücünde meydana gelen değişimler devam eden süreçte hareketlerin toplumsal tabanının şekillenmesinde önemli paya sahip olmuştur. Örneğin yeni toplumsal hareketlerin başlıca örnekleri arasında gösterilebilecek azınlık hakları hareketleri, ekoloji ve alternatif yaşam tarzı hareketleri ile kadın hareketlerinde görüleceği üzere yeni hareketler kendi yaşamlarına hâkim olan sosyal ve ekonomik yapılara karşı olmakla beraber muhalif kimliklerini kaybetmiş olmakla suçladıkları sosyal demokrat ve komünist partilerin değişim için ileri sürdükleri tarihsel politik stratejiye de hoşnutsuzluklarını gösteriyorlardı.³¹⁵

Yeni olarak nitelendirebileceğimiz toplumsal hareketlerin giderek daha da belirginleşmeye başlayan bu yönelimleri devletlerarası sistemde bir güç merkezi olarak ön plana çıkmalarına katkıda bulunmuştur. Görece böyle bir durumun ortaya çıkışı, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarındaki zayıflamada, Vietnam'dan çekilmesinde ve Afganistan'daki Sovyet deneyiminde örnek vakalar olarak kendini gösterir denilebilir. Ayrıca 1968, yaş grupları, cinsiyetler ve etnik gruplar gibi statü grupları arasındaki güç ilişkilerinde meydana gelen değişmelerin ivmelenmesinde de etkili olmuştur. Merkezde daha belirgin ancak çevreye doğru gidildikçe silikleşen bir yapıda hâkim statü gruplarının (ki bunlar yaşlı kuşak, erkekler ve hâkim çoğunluk ile karakterize olur) tabi konumdaki statü grupları (yani genç kuşak, kadınlar ve azınlıklar) üzerindeki hakimiyetini zayıflatmıştır. Tüm bu değişmelere ek olarak 1968, sermaye ve emek arasındaki güç ilişkilerinde emek lehine bir güç artışının meydana gelmesinde etkili olmuş ve birçok ülke işçi huzursuzluklarıyla boğuşur hale gelmiştir. Elbette bu kazanımlara birçok ülkede burjuva diktatörlüklerinin yerini demokratik rejimlerin almasını da ekleyebiliriz. Çin'de komünist parti yetkililerinin diktatörlüğüne vurulan darbe, Çekoslovakya ve Polonya'da Sovyet hegemonyasına karşı direnişler benzeri diktatörlüklerin baskılarının uzun vadeli olamayacağı ve göz boyama taktikleriyle de sürdürülemeyeceğinin göstergesi olmuştur. Bazı durumlarda özellikle maddi çıkarlar hususunda tabi gruplar içerisinde küçük bir azınlığın daha karlı çıktığı durumlar gözlense de tüm bu gelişmeler 1968'in dünya toplumsal sistemi açısından tabi gruplar lehine önemli gelişmelerin ortaya çıkışını sembolize eden bir anlam taşıdığını gösterir.³¹⁶

³¹⁵ ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; a.g.e., s.86-87.

³¹⁶ ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; a.g.e., s.103.

Kimlik hareketlerinin yükseldiği böyle bir ortamda karşı güçlerin de boş durduğu söylenemez. Güçlü muhalefet mekanlarının yükselişi ve bunların kapitalist yayılmaya karşı ciddi tehditler oluşturması sonucunda, mevcut şartlar altında kapitalist yayılmanın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla, tüketimin tüm insanlığı kapsayan temel toplumsal bir ihtiyaç ve motivasyon olarak lanse etmek şeklindeki strateji, toplumsal hareketlerle mücadelenin başat formu olarak ortaya çıktı. Kapitalizmin, iktidarının dayanağı olarak devlete yaslanmaktansa, küresel tüketici özneler yaratma yolunu seçmesi, arzu ve ihtiyaçların kontrolüne yönelmiş bir devletler arası sitemin doğuşuna sebep oldu. Bu değişim, tüketimle anlam kazanan bir hayat tarzını, yaşamanın ve dünya ile ilişki kurmanın biricik yolu olarak sunulmasını kolaylaştıran, iletişim ve bilgi ağları yoluyla sağlandı. 1968'in yarattığı çalkantılar bu süreç içerisinde çabucak elimine edilmeye başlandı ve bu durum 1968'in kendisinin bile bir moda dönüşmesine sebep oldu. İletişim teknolojileri ve çeşitli pazarlama taktikleri yoluyla markaları ve ürünleri cinsel devrimin, hippie hareketinin, feminist hareketin, barış hareketinin ve daha birçok hareketin pratikleri ile ilişkili hale getiren kapitalist yayılma, kimliği ifade eden şeyleri birer ürün haline getirdi. Böylelikle insanların tükettikleri şeyler aracılığıyla kendilerini ifade ettikleri bir döneme girildi. Elbette bu durum sadece ürün satmak ya da pazarlamakla ilgili olmayıp aynı zamanda imaj, tavır, yaşam tarzı, ümit hayal gibi anlamların satılmasıyla da ilgiliydi. Bu taktikler merkez ülkelerden başlayarak küre düzeyinde yayılmaya başladı. Nitekim ABD'de bu türden bir reklamcılığın etkin olarak ortaya çıkışı 1968 civarında olmuştur. Medya holdinglerinin, kablo ve televizyon ağlarının, radyo istasyonlarının kısaca bilgi ve iletişime dayalı akışların küresel ölçekte yayılması bu dönemde olmuştur. Böylelikle kapitalist tahayyüller ihtiyaç ve arzu üretimi yoluyla giderek daha fazla kültürel dünyalar üzerindeki hegemonyasını artırıyor, yerleşiyor ve bunları dönüştürüyordu.³¹⁷

Ancak bu gelişmeler toplumsal hareketler açısından birtakım imkanların kapısını da aralamıştır. 20. yüzyılda iletişim araçlarındaki teknolojik yenilikler ve bu yeniliklerin sağladığı imkanların yaygınlaşması, toplumsal hareketler açısından büyük fırsatlar yaratmış ve toplumsal hareket etkinliklerinde çeşitli değişmelere yol açmıştır. Kitle iletişim araçlarıyla hareketlerin talepleri ve iddialarının daha geniş bir izleyici kitlesine

³¹⁷ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.238-242.

ulaşıyor olması hareketlerin etkinliğini ve cazibesini artırmış ve aynı zamanda bu iddia ve taleplerin başkalarının gözünden nasıl yorumlandığına dair geri dönüşler aracılığıyla hareketler açısından bir ayna vazifesi görmüştür. Ancak hareketler ve medya arasındaki ilişkinin asimetrik yönüne dair birtakım gelişmelerin varlığını da göz ardı etmek mümkün değildir. Bu asimetrik ilişkide hareketlerin kendilerinin tanıtılma biçimini kontrol edemez hale geldikleri de sıkça görülen bir durum olmuştur. Hareketler ve medya arasındaki ilişkide gözden kaçırılmaması gereken husus bu ilişkinin teknolojik determinizmin tuzaklarına yakalanmadan ortaya konulmasını zorunlu kılmaktadır. Toplumsal hareketler ve medya arasındaki ilişkide ortaya çıkan olgu, hareketlerin yeni kitle iletişim araçlarının zaten yürütmekte olduğu etkinliklere kendilerini uyarlaması şeklindedir. Bu uyarlamaların tamamı başarılı olamasa da başarılı olan uyarlamalar, toplumsal hareketlerin yapılanmasında ya da örgütlenmesinde önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yazılı basından başlayarak radyo, televizyon ve internet, hareketlerin program, kimlik, iddia ve taleplerinin aktarılmasında ve hareketlerin temsilinde etkili araçlar olarak görev ifa etmiş ve hareketlerin bir parçası olarak bu mekanlarda organize olmalarını zorunlu kılmıştır.³¹⁸

1968'in sonlarına gelindiğinde hareketler birtakım faktörlerin etkisi altında aynı zamanda zarar da görmeye başlamıştı. Batı Alman Öğrenci Dayanışması (SDS) ve İngiltere'deki Vietnam Dayanışma Kampanyası (VSC) neredeyse birer isimden ibaret kalmış, mevcut düzenin karşı saldırıları hareketlerin alanını daraltarak öğrencileri tekrar üniversitelere hapsetmiştir. Benzeri durum Fransa ve Doğu Bloğu ülkelerinde de işlemekteydi. Nitekim Sovyetlerin Çekoslovakya işgali, bölgedeki devrim umutlarını söndürmüş bulunuyordu. Eş zamanlı olarak Chicago'da demokratik ulusal kongre gösterilerine yapılan müdahaleler de Amerika'daki demokratik değişim umutlarını sönmüştü görünüyordu. Tüm bu gelişmeler, hareketlerin aktörlerini, mücadelelerin daha uzun bir zaman dilimi içerisinde yayılarak yeni araçlarla sürdürülmesi gerekliliğine ikna etmiş durumdaydı. Ayrıca 1969-1970 arasında İngiltere ve Almanya'daki hareketler geri çekilmiş, Amerika'da da her ne kadar yeni kesimler hareketlere dahil olmuş, ırklar arası ilişkiler geçici olarak canlanmış ve daha büyük kitlelere bir araya gelmiş olsalar da devrimci işçi sınıfı, zenci proletarya ve gençlik kültürü gibi şekillerde görülen

³¹⁸ TILLY, Charles; a.g.e., s.137-144.

hareketlerdeki çeşitlilik ve bölünme hareketlere ters etki yapmış, sürecin kendisine has militan tavrı ve akabinde gelişen devlet baskısı hareketlerin başarısızlığa giden yolunu çizmiş ve öğrenci hareketleri yolunu tamamlamıştır.³¹⁹ Bu noktada 1968 Mayıs ayında zirve yapan öğrenci hareketlerini ortaya çıkaran, genişleten ve sönümlendiren süreçlerin hep birlikte var olduğunu belirtmemiz gerekir.

1968 sonrası süreçte ulus devletler hala etkili birer siyasal özne olsalar da kapitalist tahayyüllerle ilişkili anlam ve değerleri üreten küresel güçleri dengelemekte yeteri kadar etkili olarak kabul edilmediği için, 1968'den sonra kendini gösteren protesto ve gösterilerin belirli ulus devletleri hedef tahtasına koymak yerine Birleşmiş Milletleri, Dünya Ticaret Örgütü'nü, Uluslararası Para Fonu'nu ve çokuluslu şirketleri hedef almaları bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.³²⁰ Esas ayırt edici özellikleri ise eski toplumsal hareketlerin muhalif karakterlerini yitirmiş olduklarına dair yapılan vurgu ile belirginleşmiştir. Bu sürecin başlarında eski hareketlerin taktiklerini reforme etmeye çalışan yeni toplumsal hareketler sonradan direkt olarak bu taktiklerin kendisine saldırmaya başlamışlardır. Nitekim yeni toplumsal hareketlerde tarihsel olarak “Eski Sol’un” yani Batı’daki sosyal demokratların, Doğu’daki komünistlerin ve Güney’deki ulusal kurutuluş mücadelelerinin muhalifliklerini yitirdiklerine, egemen devletlerle uzlaşmacı bir ilişki içerisine girdiklerine ve gerçekten yoksun katmanların sesi olmaktan uzaklaştıklarına dair güçlü bir yönelim olduğu söylenebilir.³²¹

1973 yılı sonrasında uluslararası dünya ekonomisinin krize girmesi, Amerika'nın verimliliğinin düşmesi, OPEC ülkelerinin Kuzey Atlantik ülkelerinin petrol üretim tekeli zora sokması, Japonya ile Batı Almanya arasında ileri teknoloji sektörlerindeki rekabetin artması ve uluslararası borç yapısının kırılma eğilimine girmesi ile birlikte, ABD'nin kendine olan özgüveni zayıflatarak ABD ekonomisi önemli ölçüde daraldı. Enflasyonun kontrolden çıkması ile birlikte işsizlik, eksik istihdam ve suç oranlarının artışı, hayat standartlarının ve hayat kalitesinin düşüşünü de beraberinde getirdi. Ardından dindar ve seküler yeni muhafazakârlık güçlü ve etkili bir biçimde ortaya çıktı.³²² 1980'lerde daha da ivmelenen kimlik ve etnik temelli hareketlere dini hareketler eklenmeye başladı.

³¹⁹ FRASER, Ronald a.g.e., s.287-316.

³²⁰ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.269.

³²¹ ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; a.g.e., s.98-99,112.

³²² WEST, Cornel; a.g.m., s.194.

Sistem karşıtı bir unsur olarak dinin toplumsal hareketlerde etkili bir unsur olarak yer alması bile yaşanan dönüşümün bir göstergesi olarak kabul edilebilir. 1979 İran İslam Devrimi sistem karşıtı dinsel yolların kullanıma güzel bir örnek teşkil eder. 1980'lerden 1990'lara uzanan bu zaman diliminde her yerde kooperatif çabaya ve komünal otonomiye ilgi duyan yerel topluluklar da ortaya çıkmaya başladı. Ayrıca kimlik temelli toplulukların yanı sıra tüketim karşıtı duyarlılıklarda da bir artış gözlemlendi ve bu durum kapitalist değerlere aktif direnişin yeni bir yolu oldu. Elbette bu sırada devlet karşıtı milisler, beyazların üstünlüğünü savunanlar, göçmen karşıtları gibi nefret temelli grupların çoğalışı da gözlemlenmekteydi. Merkez ülkelerdeki evsizler, yoksullaşmış insanlar, muhtaç aileler çoğaldıkça ve çevre ülkelerdeki yoksullaşmış ve muhtaç duruma düşmüş insanlarla birlikte savaş ve çatışmalardan kaçarak bu çevre ülkelerin merkezlerine doğru yöneldikçe bu nüfuslarla devlet arasındaki çatışmalar, dayanışma gösterileri, protestolar 1980'ler boyunca zirve yaptı ve hareketlerin dönüşümünde önemli rol oynadı. Mevcut tabloya Vietnam'daki savaşa, soğuk savaşa ve nükleer bir savaşa karşı direnmiş ve direnmekte olan barış hareketleri ve çevreci hareketler de etkili birer aktör olarak eklenmiş durumdaydı. 1980'ler boyunca yürütülen, özgürlük ve insan hakları talepleriyle karakterize olmuş mücadeleler, evrensel ve eşitlikçi eğilimlerin uluslararası kuruluşlarda yer etmesi ve sistem karşıtı öğeler barındıran sayısız sivil toplum örgütlerinin yeşermesinde de önemli derecede pay sahibi oldu. 1980'lerin sonunda 1990'ların başında göçmenlerin, azınlıkların ve yoksulların haklarını savunan kitlesel dayanışma hareketleri merkez bölgelerde yayılmaya başlayarak yeni bir hareketler topluluğu ortaya çıkardı. Bu hareketler ailesi günümüzdeki eşitlikçi ve küreselleşme karşıtı hareketlerinde omurgasını oluşturmuştur.³²³

Toplumsal hareketler belirli bir hedefe ulaşmak için bilindik yöntemleri kullanan tek yönlü hareketler değil çok sayıda amaç ve hedefe ve neredeyse sonsuz çeşitlilikte stratejiye yönelebilir hareketler halini aldıkça ve devlet toplumsal hareketlerin nihai hedefinden çıktıkça, özneleşme hareketlerin asli amacı haline gelmeye başladı. Özellikle 1990'lar bu durumun belirgin hale geldiği yıllar olmuştur. Bu süreçte toplumsal hareketlerin aktörleri sadece bir harekete dahil aktörler olmaktan çıktığından toplumsal hareketleri, kimlikleri, hedef aldıkları düşmanları veya toplumsal hedefleri bakımından

³²³ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.218-221.

belirli kategoriler etrafında toplamakta zorlaşmıştır. Devleti ele geçirmeyi hedefleyen eski hareketlerin aksine yeni hareketler, politika belirleyiciler üzerinde lobicilik faaliyetleri yapmak ve kamuoyunu etkilemek gibi faaliyet alanlarına yöneldiler. Bilgi iletişim araçlarının da etkin kullanımı yoluyla anketler, kamuoyu araştırmaları, seçimler, gösteriler, kitlesel katılım içeren yürüyüşler ve eylemler örgütleyerek kamuoyu oluşturma ve şekillendirmeye yönelik çabalar, baskı gruplarının siyaseti düzenleme sürecine katkıda bulunan faaliyetler olarak işlev görmüştür.³²⁴

Bütün bu görüntü içerisinde 1985'te Komünist Parti'nin başına geçen Gorbaçov'un politikaları doğrultusunda askerî harcamaları kısımaya başlayan, ABD ve NATO ile barışçıl ilişkiler yürüteceğinin sinyallerini veren ve başka ülkelerin içişlerine yönelik müdahalelerden uzak duracağını belirten SSCB'deki yeni yönelim, başta Doğu Avrupa'daki uydu devletleri etkileyecek bir biçimde, yeni bir dünyanın doğmakta olduğunun habercisi olmuştur. Uzun zamandır bastırılmış taleplerin dile getirilebilmesi için uygun bir ortamın doğması Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya başta olmak üzere hareketlerin canlanmasını da beraberinde getirmiştir. 1989 yılına gelindiğinde Batı Avrupa'da halk devrimi düşünemeyecek kadar müreffeh ve kendi çıkarlarına odaklanmış bir görüntü arz ederken Doğu Avrupa ise, baskıcı hükümetlerin uygulamaları altında parçalanmış durumdaydı. 1989 bir bakıma tüketimin ve güçlü devletlerin dünyasıydı. 1968 gibi 1989 da bir geçişler ve krizler dönemine denk gelmektedir. Bu dönem, çoğu Doğu Avrupa ülkesinde geniş katılımlı gösteriler ve dayanışma hareketlerinin yükselişine, çok adaylı seçim politikalarının yerleşmesi bağlamında demokratikleşme çabalarındaki artışa ve sonunda bastırılmış olsalar dahi öğrencilerin, işçilerin ve şehir sakinlerinin kamu alanlarının kontrolünü ele geçirmelerine, Rusya Federasyonu bünyesinde yer alan ülkelerdeki bağımsızlık ve özerklik taleplerinin yükselmesine tanıklık etmiştir. 1991'de Sovyetlerin tamamen ortadan kalkması ise dünyanın birçok yerinde paralel değişmelerin meydana gelmesini sağlayan tetikleyici faktör olmuştur.³²⁵

1968 hareketlerinin sonlanması ile Berlin Duvarı'nın yıkılışına kadar süren bu dönemden sonra hareketlerin ulusötesi dönüşümlerine ve bu andan itibaren kendini

³²⁴ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.270-271.

³²⁵ TILLY, Charles; **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Çev.: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul-2005, s.8-9.

göstermeye başlayan, ideolojilere karşı güvensizlik dönemine dikkatleri yoğunlaştırmak gerekir. Bu dönem hareketler açısından özellikle komünist partilerin rolünü ve politik önemini sorgulama bağlamında siyasî partilere karşı mesafeli olma sürecini daha da güçlendirdi.³²⁶ Ayrıca belirtmek gerekir ki, 1989 komünizmin çöküşünü sembolize etmekle beraber, yükselen terör dalgalarıyla sebebiyle hukuki ve siyasî zeminini güçlendirerek insan hakları ve güvenlik söylemleriyle ön plana çıkan devletlerarası sistemin güçlenişini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca 1980'ler finans ve spekülasyon sermayenin ön plana çıktığı yıllar olurken 1990'lar bilgi ve iletişim alanlarındaki teknoloji ve uygulamalara yönelik büyük bir sermaye yoğunlaşmasının yaşandığı yıllar olarak da tarihe geçti. Sovyetlerin de çökmüş olması sebebiyle bir bakıma artık radikallerin kontrol altına alınması ve geri kalmış ülkelerin kalkındırılması suretiyle ulaşılmaya çalışılan kalkınma projeleri terkedildi ve dünya nüfusunun temel ihtiyaçları karşısında tümünden kayıtsız kalınmaya başlandı. 1991'de Varşova Paktı'nın çöküşüyle Doğu bloku yok olurken bu coğrafyalar kapitalist pazarın içerisine katıldılar. Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından ekonomileri daha da güçsüzleştirilen Doğu bloku ülkelerinde sosyal bağlar ortadan kalkarak, çetelerin, mafyaların ve fuhşun hâkim olduğu bir ortam yarattı. Sisteme olan kızgınlık din ve ırkçılık şeklinde kendini gösterdi. Artan ekonomik hegemonya Ruanda, Kosova, Hindistan, Çeçenistan gibi ülkelerde de etnik savaşları ve din savaşlarını başlatarak tüm dünyanın gündemini değiştirdi.³²⁷

Bu yeni küreselleşme çağında çokuluslu şirketler büyük güçlere sahip oldular ve hatta ulus-devletlerin politikaları üzerinde bu güç ve etkiyi rahatlıkla kullanabilir hale geldiler. Aynı zamanda kapitalist toplumsal tahayyüller üretim, tüketim, dağıtım, değişim ve herhangi bir kategoriye dahil edilemeyecek çok daha geniş bir toplumsal ilişkiler ağına nüfuz eden arzular, ihtiyaçlar, dürtüler ve yönelimler düzeyinde de işler hale gelmiştir. Dolayısıyla geleneksel anlamda bütünüyle siyasî ya da bütünüyle ekonomik olmayan bir hakimiyet türü ön plana çıkmış bulunuyordu. Özgürlük düşmanları ya da haydut devletler retoriği özellikle ABD tarafından sistemli bir şekilde işletilmeye başlandı ve bu yolla askerî müdahalelerin yolu hep açık tutuldu. Bu durum soğuk savaşın optimal koşullarının canlı tutularak eski moda endüstriyel kapitalizm ve silah harcamalarının devamlılığını

³²⁶ COMBES, H el ene-Haeringer, Nicolas-SOMMIER, Isabelle; "The Generational Issue: The Impact of Organizations' Age on Visions of Democracy", *Democracy in Social Movements*, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.219.

³²⁷ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.243-245.

garanti altına alıyor ve ABD kendi nüfusunun arzu ve ihtiyaçlarını istediği yöne kanalizasyon edebilmek maksadıyla bilinçli olarak korku ve endişe kaynaklarını yine kendisi yaratıyordu. Elbette böyle bir ortamın varlığı toplumsal hareketlerin potansiyelinin yok olmasına değilse de sınırlanmasına sebep oldu. Dolayısıyla şiddet ve terörizm 1990'lar da özellikle etnik ve dinsel hareketlerin stratejileri arasında sıklıkla görülmeye başlandı. Aynı zamanda terörizmin yeni bir türü de ortaya çıkmaya başlıyordu. Özellikle hegemonik bir güç olarak ABD'yi hedef alan sembolik ve hedef gözetilen eylemler ve saldırılar dikkat çekmeye başladı. Kapitalist gücün sembolleri olarak görülen Amerikan marka zincirlerine, ekosistemi yok etme pahasına inşa edilen otel ve tatil merkezlerine, hayvanlar üzerinde acımasız deneyler yapıldığını düşündükleri laboratuvarlara, yüksek güce sahip motorlu araçların satıldığı galerilere yönelik bu mekânları yakıp yıkan, havaya uçuran, yağmalayan eylemlerdeki artış bu tür bir yönelimin örnekleri arasında yer alır. Dünya çapında artan baskı ve yoksulluk tüm bu hareketlerin küreselleşme karşıtı hareketler çatısı altında toplanmalarına sebep oldu.³²⁸

1968 yılında başlayan süreç 1990'lara varıldığında küreselleşme problemi etrafında yeni bir uluslararası dalga ortaya çıkışını tetiklemiştir. Bu yeni dönemde her bir toplumsal hareket, yerel koşullar ve kendilerine has özellikleri yani tekillikleri saklı kalmak şartıyla, ağ tarzı bir örgütlenmeyle diğer mücadelelerle iletişim içerisinde ve ortak payda etrafında hareket etmeye başlamıştır. Örneğin dünyanın herhangi bir yerindeki mücadele diğerleri için ilham kaynağı işlevi görebilmekte ya da 1999'da Seattle protestolarında olduğu gibi birbirine zıt olduğu düşünülen gruplar, tüm olup biteni komuta edecek merkezi bir örgütlenme olmamasına rağmen, birlikte davranabilmekte ve ortak payda etrafında harekete geçebilmektedirler.³²⁹ Ayrıca bu dönem gevşek eylemci ağlarının 1999 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı düzenlediği protestolar ile yeni bir döneme girmiştir. İnterneti temel kaynak olarak kullanan ve yatay olarak örgütlenmiş bu hareketler bir bakıma uluslararası sivil toplumun kuruluşuna yeni bir boyut kazandırmıştır.³³⁰ Küresel meseleler üzerine ulusötesi seferberliklerin kaynaklarını daha

³²⁸ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.246-250.

³²⁹ HARDT, Michael-Negri, Antonio; **Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, Çev.: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2004, s.233-236.

³³⁰ COMBES, H el ene-Haeringer, Nicolas-SOMMIER, Isabelle; a.g.m., s.219-220.

eskilere kadar götürebilmek mümkün se de örgütlenme aşamasında internetin bir araç ve kaynak olarak kullanımı bu döneme rastlamaktadır.

Küreselleşme karşıtı hareketlerin ilk örnekleri 1980'lerin sonuna doğru kendini gösterdi. 1988 Eylül'ünde Berlin bir araya gelen yetmiş beş bin gösterici Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu toplantılarını protesto etmek üzere bir araya geldi. Ayrıca yarattığı rahatsızlık ve kamuoyunu etkileyecek kadar gündemde kalması ile başarıya ulaştığını söyleyebileceğimiz 1999 Aralık ayında kırk bin kişinin katılımıyla gerçekleşen Dünya Ticaret Örgütü'nü protesto eden Seattle'daki gösteriler, Şubat 2000'deki Davos-İsviçre'deki Dünya Ekonomik Forumu protestoları, Mayıs 2000'deki Mai-Tayland Asya Kalkınma Bankası Protestoları, Eylül 2000'deki Melbourne da Dünya Ekonomik Forumu delegelerinin kuşatılması ile ilgili gösteriler, Ocak 2001'de yine Dünya Ekonomik Forumu'nu hedef alan Zürich'deki şiddet olayları ve örnekleri daha da genişletilebilecek bir çok olay küresel düzeydeki örgütlü muhalefetin örnekleri oldular.³³¹ 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, toplumsal hareketler hemen hemen bütün dünyada kamu politikasının araçları haline gelmiş durumdaydı ve 19. yüzyıldaki seleflerine göre daha aktif bir şekilde uluslararası dayanışmayı tesis edebilir şekilde dönüşmüştü.³³² Nitekim 1990'lardan sonra küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte siyasî, ekonomik ve toplumsal sorunlar iç içe geçmiş, temsil hakları, adaletsizlik ve ekonomik problemlere dair talepler arasındaki ayrımlar bulanıklaşmıştır.³³³ Ayrıca toplumsal hareketlerin uluslararasılaşmasına da kaynaklık eden ticaret, finans, kalkınma, barış ve çevre gibi çeşitli çatışma konularının ulus ötesi niteliğinin giderek daha fazla güçlenmesi, küresel sorumluluk temelindeki bir bilinçle hareket eden ve çeşitliliğe toleranslı olan hareketlerin gerekliliğini de mecburi kılmıştır. Çeşitli koalisyonlar aracılığıyla ve yeni örgüt yapılarıyla sınır ötesi aktivizmi aktif hale getirebilen çağdaş toplumsal hareketler daha büyük bir yoğunlukla etki alanlarını genişletebilmişlerdir. Her şeye rağmen yeni toplumsal hareketlerin ulusal siyasî bağlamlarda, fırsat yapılarında ve hareket

³³¹ VERCAMMEN, François; a.g.m., s.256-257.

³³² TILLY, Charles; a.g.e., s.152.

³³³ HARDT, Michael-Negri, Antonio a.g.e., s.299.

kültüründeki farklılıklara dayanan ulusal özelliklerin korunduğunu da göz ardı etmemek gerekir.³³⁴

4.6. 21. Yüzyılda Toplumsal Hareketlerin Mevcut Doğası Üzerine Düşünceler

Toplumsal hareketlerin içerisinde geçtiği tarihsel süreçte, İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda olgunlaşmaya başlayan toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar üzerinde yükselen, 1960'lar ve 1970'lerin ayrı bir önemi olduğu açıktır. Nitekim bu zaman dilimi önemli birtakım dönüşümlere işaret eden yeni bazı niteliklerle karakterize olmuştur. Bu dönüşümleri açıklama amacını güden çoğu toplumsal hareket araştırması neredeyse geleneksel olarak niteledikleri hareketlerden kopuşu ima eden bir açıklama tarzıyla çağdaş toplumsal hareketlerin bir portresini çizmeye çalışmışlardır. Gerçekten de temiz çevre, alternatif cinsellikler gibi kişisel tercihler, kültürel kimliklerin ifadeleri ve örgütlü sınıf çıkarları bağlamında parti temelli olmayan yaşam kalitesi meseleleri gibi yeni gündemler³³⁵ toplumsal hareketlerin ilgi alanına girdikçe bu durum bir bakıma zorunlu bir hal almıştır. Toplumsal hareketlere dair açıklamalardaki yeni teorik varsayımların bu olguları açıklama bağlamında kendilerini yapılandırdıkları açıktır. Bu bağlamda toplumsal hareketler “eski” ve “yeni” olarak kavramsallaştırılmış, aktörleri, toplumsal tabanları, hedefleri, konuları, örgütlenme kapasiteleri ve eylem stratejileri gibi bakımlardan belirli bir kategoriye girecek şekilde tasvir edilmişlerdir.

Bugün çağdaş toplumsal hareketlerin tamamının aynı kategori içerisinde toplanması mümkün olmadığı gibi tüm çağdaş hareketlerin yeni birtakım niteliklere sahip olduğunu söylemek de imkân dahilinde değildir. Daha öncede belirtildiği üzere çağdaş toplumsal hareketler ve bahsi geçen nitelikleri geçmişle olan bağlardan kopuk değildir. Bununla birlikte birtakım süreksizliklerin var olduğunu da belirtmek zorundayız. Örneğin kadın hareketlerinin köklerini 19. yüzyılın sonlarındaki eşitlik bağlamında, seçme ve seçilme hareketlerinde ya da Doğu felsefelerinde bulabilir ve bu türden yönelimleri hala gözlemleyebiliriz. Ancak tamamen farklılık politikaları üzerine kurulmuş yeni türden kimlik inşa süreçlerinin arz ettiği nitelikler, çağımızda toplumsal hareketlerin yeniliğinin

³³⁴ PIANTA, Mario-MARCHETTI, Raffaele-ZOLA, Duccio; “*Crossing Borders: Transnational Activism in European Social Movements*”, **Democracy in Social Movements**, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.238.

³³⁵ CHAUDHURI, Maitrayee; “*What is 'New' in the New Social Movements? Rethinking Some Old Categories*”, **Transformative Shifts and Turning Points**, Ed.: Savyasachi and Ravi Kumar, Routledge, Delhi, 2014, s.160.

de kaynağı olmaktadır. Bu çerçevede çeşitli tarihsel köklere sahip hareketlerin çeşitlenmiş hedefler ve mobilizasyon araçlarıyla yeni biçimler olarak ortaya çıktıkları ve etki alanlarını genişlettikleri söylenebilir.³³⁶ Bu bağlamdan yola çıkarak toplumsal hareketlerin çağdaş görünümüne dair bazı temel önermeler ortaya koymak mümkündür.

Günümüzde toplumsal hareketler, toplumsal muhalefetin aktörleri olarak konumlarını korumakta, hâkim toplumsal ve politik yapılar istikametinde kararlı muhalefetlerini devam ettirmektedirler. Hareketlerin temaları, katılımcılarının toplumsal tabanı ve hedef aldıkları yapılar farklılaşmış olsa bile yine bir çatışma ekseninde ortaya çıkmaktadırlar.

Toplumsal değişme açısından çatışma dinamik bir unsur olarak işlev gösterir. Günümüzde de toplumsal hareketler çatışmayı toplumda dinamik bir unsur olarak vurgulamakta ancak bunu giderek diyalog ve karşılıklı anlayış gibi değerlerle dengeleyerek bir bakıma çatışmanın olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.³³⁷ Günümüzde toplumsal hareketler bir kimlikler ve çıkarlar ağı olarak görünmektedir. Küreselleşme karşıtı hareketlerde de görüleceği üzere hareketlerin her biri farklı bir kimlik ilkesiyle harekete geçse de nihai olarak ortak bir düşmana karşı mücadele vermektedirler. Bütün bu hareketlerde kimliklere, kültürel özgüllüğe, insanların kendi geleceklerini kontrol edebilme isteğine dayanmakla birlikte, daha yüksek bir toplumsal hedef adına küresel düşmana karşı çıkmaktadırlar.³³⁸ Çatışmanın gerçekleştiği alan ise küreselleşmenin menfi tesirlerinin görünür olduğu tüm boyutları kapsamaktadır. Bu sebeple 20. Yüzyılın ortalarından itibaren başlayan süreçte toplumsal hareketlerdeki değişimleri küreselleşmenin işleyişi zemininde analiz etmek gerekir.

Küreselleşme her şeyden önce bağlantılılığı ifade ettiğine göre onun, finans noktaları arasında ticarî bağlantılar, askerî güçler arasındaki zaruri stratejik bağlantılar ve çeşitli dinî ve etnik gruplar arasında kültürel bağlantılar veya bunların birleşiminden doğan girift bağlantılar yarattığı söylenebilir. Bu türden bağlantılar uzun mesafeli göç

³³⁶ JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; “*Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler*”, Çev.: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.135-138.

³³⁷ PORTA, Donatella della; “*Democracy in Movement: Some Conclusions*”, **Democracy in Social Movements**, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.267.

³³⁸ CASTELLS, Manuel; **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (Kimliğin Gücü)**, Çev.: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008, s.208-210.

dalgalarından, kıtalararası telefon görüşmeleri ve göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri hediyelere varıncaya kadar her alanda bir bağlantılılığı teşvik etmektedir. Dolayısıyla bu durumun toplumsal hareket örgütleri arasındaki bilgi paylaşımından, hareketler arasındaki ilişkilere kadar varan bir bağlantılılığı da kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı görülmektedir. Bağlantılılığın görünür hale geldiği ve karşılaşmanın gerçekleştiği alanlarda insanlar ve dolayısıyla hareketler yeni güç merkezleriyle karşılaşmakta ve dönüşmektedir. Dünya çapındaki bağlantılılığın yarattığı bu durum kendine has bir kurumsal yapıyı da beraberinde getirmiş, yeni tür dışlamalar ve eşitsizlikler ortaya çıkarmıştır.³³⁹ Nitekim neo-liberal siyaset hakkındaki eleştirilerini duyurmak için dilekçelerden yürüyüşlere ve blokajlara, mülkün yok edilmesine kadar uzanan geniş bir yelpazedeki eylem biçimlerini kullanan³⁴⁰ “Küresel Adalet Hareketi” kapsamındaki çeşitli örgütlerin temel eleştirisi, G8, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarındaki demokrasi eksikliği üzerinedir. Buna göre küçük bir seçkinler grubu ve onların menfaatleri doğrultusunda kararlar alan bu kuruluşlar dünyanın geri kalan kısmına yönelik hiçbir endişe taşımamaktadır.³⁴¹

Bu bağlamda günümüzde tek tek insanlardan tutun da hükümetlere ve ülkelere kadar varan çeşitli ölçeklerde dünyanın kaderi üzerindeki denetimlerinin kaybolduğuna dair yükselen tüm seslerin küreselleşmeyi hedef aldığını söyleyebilmek mümkündür. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşmasının yürürlüğe girdiği gün olan 1 Ocak 1994’te ayaklanan Meksika’daki Zapatistalar, 19 Nisan 1995’te bir hükümet binasını havaya uçurarak 169 kişinin ölümüne sebebiyet veren, Amerikan toplumunda nefret üzerine kurulu geleneksel gruplar ve siyasal marjinallikle ilişkilendirilebilecek güçlü bir akım olarak karşımıza çıkan Amerikan Milisleri ve Vatanseverleri Hareketi, Amerikan karşıtlığının zirvesi olarak değerlendirilebilecek 11 Eylül saldırılarıyla ve El Kaide’nin temsil ettiği küresel sözde İslami hareketler, 30 Eylül 1999’da on binlerce eylemcinin gösterileriyle Dünya Ticaret Örgütü’nün Seattle’daki toplantısının sona erdirilmesiyle sembolize olmuş ve diğer bahsi geçen hareketlerle de küresel egemenliğe karşı küresel bir direniş paydasında birleşen, küreselleşmenin mevcut koşulları içerisinde denetimi

³³⁹ TILLY, Charles; a.g.e., s.162-165.

³⁴⁰ RUCHT, Dieter-TEUNE, Simon; “Forms of Action of Global Justice Movement Groups: Do Conceptions and Practices of Democracy Matter?”, **Democracy in Social Movements**, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.171.

³⁴¹ SAUNDERS, Clare; “Organizational Size and Democratic Practices: Can Large Be Beautiful?”, **Democracy in Social Movements**, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.150.

noktasında geleneksel demokratik mekanizmaların yetersizliğine vurgu yapan bir hareket olması itibariyle diğerlerinden ayrıldığını söyleyebileceğimiz, kısa süre içerisinde medya tarafından kabul ettirilen betimlemesiyle "küreselleşme karşıtı hareketler" gibi farklı toplumsal ve kültürel kökenlere sahip farklı biçimlerdeki toplumsal hareketlerin temel olarak küreselleşme süreçlerine ya da onun bir sonucu olarak düşündükleri yerel eşitsizliklere vurgu şeklinde betimlenebilecek bir toplumsal muhalefet bağlamında ortaya çıktıkları söylenebilir.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki küresel muhalefetin ya da küreselleşme karşıtlığının belirlenebilecek tek bir formu bulunmamaktadır. Küreselleşme karşıtı hareketler içerisindeki en temel ayrım, devrimci bir anlayışı benimseyenler ile küreselleşmenin iyileştirilebileceğine inan reformist bir anlayışı benimseyenler arasındadır. Ayrıca, sadece neoliberal politikalara karşı mücadeleyi savunanlar ile küreselleşme kaynaklı her türden soruna odaklanılması gerektiğini belirtenler arasında, geleneksel şiddet içeren stratejilerde dahil olmak üzere, kolektif eylem yoluyla mücadele etmek isteyenlerle platformlar oluşturarak, ortak stratejiler belirleyerek küreselleşme ile mücadele edilebileceğini düşününler arasında ve küreselleşmeye sadece ulusal kaygılarla yaklaşanlar ile süreci daha küresel boyutta değerlendirenler arasında olmak üzere toplamda dört temel ayırmadan bahsedilebilir. Küreselleşme karşıtı gruplar içerisinde değerlendirilen çeşitli oluşumların örgütlenme biçimleri açısından, katılımcılarının gelmiş oldukları ya da kendilerinin temsilcisi olduklarını belirttikleri toplumsal taban açısından, eylem biçimleri açısından, sahip oldukları ideolojik yönelimler bakımından, siyasal ilişkiler bakımından ve dünyadaki diğer küreselleşme karşıtı oluşumlara bakışları açısından ulusal seviyede bir takım farklılıklar bulunduğunu tesbit eden uygulamalı çalışmalar mevcuttur.³⁴² Bu kriterler rahatlıkla dünya ölçeğindeki küreselleşme karşıtı gruplara doğru genişletilebilme kapasitesine de sahiptir.

Çağdaş toplumsal hareketler, aktörleri ve toplumsal tabanları açısından belirli bir sınıfsal ya da ekonomik aidiyeti bulunmayan kesimlerin yanı sıra sınıfsal, ekonomik ya da bir takım ideolojik aidiyetleri hala aktif olarak deneyimleyen ya da tamamen farklı bir kimlik ilkesiyle hareket eden aktörler ve toplumsal tabanlardan destek

³⁴² ÇOPUROĞLU, Cemalettin-ÇETİN, Beyzade, Nadir; "Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, Aydın, Bahar-2010, s.91, 95.

görebilmektedirler. Bu durum heterojen bir talepler kümesinin temsilcisi olma bağlamında çağdaş hareketlere (genellikle) güç katmaktadır. Yeni talepler ise daha çok kimlikler etrafında şekillenmektedir.

Alberto Melucci bugün toplumsal hareketlerin odaklarını sınıf, ırk ve diğer daha geleneksel politik konulardan kültürel zemine doğru kaydırmış olduğunu belirtmekte, ortaya çıkan toplumsal çatışmaların ise, kendilerini siyasal eylem üzerinden ifade etmek yerine egemen dile, bilgiyi düzenleyen ve toplumsal pratikleri biçimlendiren kurallara kültürel bir meydan okuma geliştirdiklerini belirtir. Ona göre gündelik yaşamın çok önemli boyutları (zaman, mekân, kişilerarası ilişkiler, birey ve grup kimlikleri) bu çatışmalara dâhil olup ve yeni aktörler kendi hayatlarını anlamlandırma özellikleri üzerinde hak iddia etmektedirler.³⁴³ Benzer bir şekilde yeni çatışma doğrultularından bahseden Habermas ise bu yeni çatışmaların artık maddî yeniden üretim alanlarında doğmadığını belirtir. Dolayısıyla yeni çatışmalar partiler ve dernekler üzerinden kanalize edilememekte, tazminatlarla yatıştırılamamakta ve daha çok kültürel yeniden üretim, toplumsal bütünleştirme ve toplumsallaştırma alanlarında doğmaktadır. Temel gündem reformdan geçirilmiş yaşam biçimlerinin yerleştirilmesidir. Ona göre bu hususlar yeni çatışmaların “bölüşüm sorunlarından” değil “yaşam biçimlerinin grameri sorunlarından” doğmaktadır. Yeni sorunlar, yaşam kalitesi, eşit haklar, bireysel kendini gerçekleştirme, katılım ve insan hakları sorunlarıdır. “Eski Politika” daha çok işverenler, işçiler ve orta sınıf tüccarlar tarafından desteklenirken “Yeni Politika”, yeni orta sınıflarda, yeni kuşaklarda ve nitelikli eğitim görmüş gruplarda kendine taraftar bulmaktadır.³⁴⁴

Bu bağlamda Clause Offe ise yeni toplumsal hareketlerin katılımcılarının ve destekçilerinin iyi bir eğitim almış, ekonomik özgüveni olan ve hizmet sektöründe çalışan “orta sınıf radikallerden”, “kenarda kalmış ya da varlıksız gruplardan” ve eski orta sınıf unsurlarından müteşekkil bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.³⁴⁵ Nitekim Michael Hardt ve Antonio Negri, sermayenin bütün yerküreye ve her bir toplumsal yapı içindeki tüm bireylere, gruplara ve sınıflara yayıldığı, sömürünün toplumsal yaşamın bütün

³⁴³ MELUCCI, Alberto; “*Süreç Olarak Kolektif Kimlik*”, Çev.: Ömer Mollaer, **Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık)**, Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014, s.80.

³⁴⁴ HABERMAS, Jürgen; **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çev.: Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınları, İstanbul-2001, s.849.

³⁴⁵ OFFE, Claus; “*Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması*”, Çev.: Kenan Çayır, **Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.69-70.

alanlarını kapsadığı ve toplumsal hareketlerinde bu duruma direnç gösterdiği düşünüldüğünde günümüz toplumsal hareketlerinin aktörlerinin sadece belirli bir sınıfla kategorize edilemeyeceğini belirtirler.³⁴⁶ Dolayısıyla toplumsal hareketlerin toplumsal tabanına dair oluşturulacak bir yargının titiz bir analizi gerekli kıldığı açıktır.³⁴⁷

Günümüzde farklı ölçeklerde ve şekillerde olsa da kültürel özgüllüklerin tanınması talepleri ve kimlik iddialarında bir artış gözlemlenmektedir. Bu talep iddiaların artışında etkili olan faktörlerin küreselleşme süreçleri ile ilgili olduğu açıktır. Çünkü küreselleşme, toplumsal, siyasal ve ekonomik etkinliklerin siyasal sınırların ötesine yayılması, yatırım finans, güç ve kültür akışlarının artması, yeniliklerin, düşüncelerin, malların, bilginin, sermayenin ve insanların teknolojik ilerlemeler vasıtasıyla daha hızlı hareket etmesi ve dünya üzerinde tüm bu yollarla artan karşılıklı bağıllık ve bağımlılığın her türden sınırları aşan bir karaktere bürünmesini ifade eder. Her ne kadar yüzyıllardır süregelen bir süreci ifade ediyor olsa da gerek sahip olduğu ölçek gerekse doğası bakımından bugün farklı bir süreçle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.³⁴⁸ Bu sebeple ekonomik bağlantıların ve işleyişin, değerlerin, kurumların, kimliklerin ve örgütlenme tiplerinin yeniden yapılandığı veya yeniden yapılandırıldığı bir dünyada kimlik taleplerinin de bu süreçle ilişkili olarak daha fazla ön plana çıkması bir bakıma kaçınılmaz olmaktadır.

Bu bağlamda çağdaş dünyanın artık postmodern bir dünya olduğunu belirten Michael Hardt ve Antonio Negri, postmodern dünyada içerisi ve dışarısı arasındaki modern ayrımların yok olduğunu bunun yerini yoğunlaşmaların, oranların, melezliğin ve yapaylığın aldığını belirtmiştir.³⁴⁹ Nitekim postmodernizm, siyasî bir akım ve kültürel bir kimlik felsefesi olarak 1980'lerde kıta Avrupa'sında yaşanan entelektüel ve sanatsal etkinliklerin sonucu olarak ortaya çıktığında, soğuk savaşın bitimiyle tetiklenen bu süreç, modernizmin dayandığı araçsal akılcılığa yaptığı eleştirilerle kendisini tanımlar hale gelmiştir. Böylece modernizmin alternatifi olma hüviyetine sahip yeni bir yapı, kültürel

³⁴⁶ HARDT, Michael-Negri, Antonio a.g.e., İstanbul-2004, s.116-124, 242.

³⁴⁷ GUSFIELD, Joseph, R.; "The Study of Social Movements", **Social Movements, International Encyclopedia of the Social Sciences**, <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

³⁴⁸ HELD, David-McGREV, Anthony-GOLDBLATT, David-PERRATON, Jonathan; "Küreselleşme", **Sosyoloji Başlangıç Okumaları**, Edt.: Anthony Giddens, Çev.: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul-2009, s.71.

³⁴⁹ HARDT, Michael-NEGRI, Antonio; **İmparatorluk**, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2003, s.201-202.

oluşum, kimlik tanımı ve bir dönem olarak belirdi. Etnik kimlik, insan hakları ve cinsel kimlik gibi konular ve problemler ekseninde örgütlenen toplumsal hareketler ise bu yeni siyaset anlayışının öncüleri oldular.³⁵⁰ Bu hareketler sadece insanın kimi nasıl seveceğine dair temel insan haklarını savunan hareketler olarak değil aynı zamanda cinsel kimliğin, cinsel özgürleşmenin vurgulandığı, cinselliğin ailenin sınırlarını aştığı ve dolayısıyla ataerkil ailenin temellerini sarsan ve cinsel sınırları bulanıklaştıran hareketler olarak lezbiyen ve gay hareketler şeklinde, kadınların enformasyonel işgücüne kitlesel olarak dâhil olmalarıyla birlikte, içinde buldukları koşullara isyanı ve cinsel kimliği vurgulayan feminist hareketler şeklinde farklı kimlik ilkeleriyle donanmış olarak çıktılar.³⁵¹ Bu bağlamda postmodern politik anlayış en genel anlamda kimlik politikalarının yaşama geçirilmesi olarak tanımlanabilir. Özelde ise, modern anlatının toplumsal kimlikleri akılcı birey ya da sınıf kategorisi içinde ele alarak geliştirdikleri demokrasi kavramının, farklılıkların tanınmasına dayalı radikal demokrasi kavramıyla yer değiştirmesi anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle, postmodern kimlik politikası, sivil toplumun farklılıklarının tanınmasına dayalı demokratikleşme sürecini tanımlar ve temelini böylece yeni toplumsal hareketler üzerine kurar.³⁵² Yeni toplumsal hareketlerin farklılığa, bölünmüşlüğe ve çoğulculuğa olan vurgusu bu fikirler etrafında şekillenmiştir.

Ayrıca küreselleşme süreçleri sonucunda ortaya çıkan kültürlerarası gittikçe yoğunlaşan tarfık kültürle yer arasındaki bağın çözülmesini de beraberinde getirdiğinden yeni, karmaşık ve melez kültürel biçimler üretmiştir.³⁵³ Sürecin sadece bir boyutuna işaret ediyor olsa da uluslararası göçün bu duruma kaynaklık ettiği rahatlıkla görülebilir. 20. yüzyılın başlarındaki kıtalar arası göç zamanla farklı şekillere evrilirken, anavatanla ilişkinin kopması daha az yargılanır olmuş ve göç edilen yerlerdeki çeşitli nüfus toplulukları da kendilerini özgü mirası korumaya daha fazla gönüllü hale gelmişlerdir. Böylece göç alan ülkelerde kültürel farklılık meseleleri kamu sahnesinin en önlerinde yer alamaya başlamıştır.³⁵⁴ Bugün gelinen noktada kimlik iddiaları kültürel özgüllüklerin savunulmasının önemli bir görünümü durumundadır.

³⁵⁰ KEYMAN, Fuat; **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, Bağlam Yay., İstanbul-1995, s.54-57.

³⁵¹ CASTELLS, Manuel; a.g.e., s.354-382.

³⁵² KEYMAN, Fuat; a.g.e., s.59.

³⁵³ TOMLINSON, John; **Küreselleşme ve Kültür**, Çev.: Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2004, s.146.

³⁵⁴ DOYTCHIEVA, Milena; **Çokkültürlülük**, Çev.: Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul-2009, s.10-11.

Bu bağlamda çokkültürlülük anlayışı kültürel özgüllüklerin savunulması temelinde yükselen kimlik iddiaları ve taleplerinin toplumun faydasına olacağına inananları temsil eden bir kavrayış şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çokkültürlülüğün ilişkide olduğu alanlar devlet politikalarından vatandaşlığa, okul, iş ve medya gibi alanlara kadar uzanmaktadır. İzlenen çokkültürcü politikalar neticesinde elde edilen kazanımlar arasında ise pozitif ayrımcılığı, okul müfredat programlarında yapılan değişiklikleri, ana dilde eğitim hakkını, yerli halkaların, toprak azınlıklarının veya göç sebebiyle oluşmuş toplulukların yararına olacak şekilde giyim ve benzeri hususlardaki muafiyetleri, feminist ve eşcinsellerin kimlik hareketleri sayılabilir. Nitekim Kymlicka'ya göre çokkültürlü vatandaşlığın yeni toplumsal hareketlerin yani eşcinsellerin, kadınların, yoksulların, özürülerin talep ve beklentilerine de cevap verebilmesi gerektiği belirtilir. Bu talep ve beklentileri “özel siyasî temsil hakları” olarak kabul eder ve meseleyi siyasî sürece daha iyi katılım sağlama amacına yönelmiş olduklarıyla çerçeveler.³⁵⁵ Ona göre vatandaşlığın birey olarak var olma ve belirli bir topluluğa ait olma şeklinde belirlenebilecek iki yönü olduğu söylenebilir de genel bir vatandaşlık kuramı oluşturma hususunda bazı zorluklar bulunmaktadır. Nitekim böyle bir kuramın kapsamı itibariyle potansiyel olarak sınırsız, yani sınırlarını belirleme noktasında birtakım güçlükler bulunduğu görülmektedir. İkinci dünya savaşı sonrasındaki hâkim anlayışı yansıtan, vatandaşlığın bir dizi hak ve sorumluluklar etrafında yapılanmış ortak bir kimlik olarak algılanışı, günümüzde birçok eleştiriye maruz kalmaktadır. Süreç içerisinde kadınlar, siyahlar, Aborjinler, etnik ve dinsel azınlıklar, gey ve lezbiyenler gibi farklı kesimler ortak vatandaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen ortak kültürden dışlandıklarını iddia etmekte ve farklılıklarından dolayı dışlanmış olduklarını hissetmektedirler. Bu bağlamda kültürel çoğulcular farklılıkların dikkate alınması hususunu vurgulayarak “farklılaştırılmış vatandaşlık” yaklaşımını ileri sürmektedirler. Yaklaşımın temelinde grup üyeliği üzerinden şekillenen bir hak anlayışı fikri bulunmaktadır. Onlara göre dünyanın birçok yerinde grup bazlı bir takım özel hak ve muafiyet talepleri, tarihsel olarak dezavantajlı oldukları söylenebilecek kadınlar ve siyahların özel temsil hakkı talepleri, ulusal azınlıkların tamamen ayrılma şeklinde

³⁵⁵ DOYTCHEVA, Milena; a.g.e., s.5, 11-12.

olmasa da kendi kendini yönetme talepleri gibi isteklerin hâkim vatandaşlık anlayışı için ciddi güçlükler çıkarmaktadır.³⁵⁶

Kimlik arayışı ve farklılık politikalarının yükselişi, eşitliği vurgulayan evrenselci iddiaların yanında, herkesin kendi özgün kimliğiyle tanınması gereğini mana olarak içinde barındırır. Nitekim Charles Taylor eşitlik politikalarıyla vurgulanan şeyin evrensel boyutta aynı olmak, aynı haklar ve muafiyetlere muhatap olmak gibi bir anlamı içerdiğini, farklılık politikalarının ise birey ya da grubun özgün kimliğinin ve diğerlerinden farklılığının tanınması anlamını içerdiğini belirtir.³⁵⁷ Nitekim farklılık politikalarının ayırt edici özelliği çok türlülüğün ve heterojenliğin, monolitik ve homejen olana yeğlenmesi bağlamında ortaya çıktığı söylenebilir.³⁵⁸ Ayrıca süreç sadece farklı ve daha karmaşık kimlik konumlarını değil çok farklı özdeşleşme üsluplarını da ortaya çıkarmaktadır. Nitekim küreselleşmiş kültürü oluşturan şey girift bir hal alan öğeler bütünüdür.³⁵⁹

Diğer aktörlerle eşitlik prensibi temelinde kamusal alana giriş talebinin yanında otantikliği de savunan bu kimlik politikalarının yükselişi, çağdaş toplumsal hareketlerin çoğunun özellikle de ikinci dalağa feminizmin, en görünür özelliklerindedir. Feminizm hareketinin ayırt edici bir takım yeni boyutlar kazandığı yeni toplumsal hareket teorisyenleri tarafından ortak kabul gören bir fikirdir. Buna göre ikinci dalga feminizm, temel problematik haline getirdiği toplumsal cinsiyet ilişkileri, eylem biçimleri ve çözüm arayışları bakımından liberal feminizmden veya birinci dalga feminizmden ayrılır. 1960'li yıllara kadar birinci dalga olarak nitelendirilebilecek feminizmin dillendirdiği toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunu, eşit işe eşit ücret, eğitim alanında ve istihdamda fırsat eşitliği, seçme ve seçilme hakkı gibi taleplere, kısaca toplumsal cinsiyet noktasındaki eşitlik taleplerine odaklanır. İkinci dalga feminist hareket ise hem teorik düzeyde hem de aktivizm düzeyinde, ataerkilliği, kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerini, kadına yönelen şiddeti, aile içi iş bölümünü, cinsel tacizi, pornografi ve

³⁵⁶ KYMLİCKA, Will-NORMAN, Wayne; “*Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara**, Haz.: Ayşe Kadioğlu, Çev.: Can Cemgil, Metis Yayınları, İstanbul-2008, s.185,207-208.

³⁵⁷ TAYLOR, Charles; “The Politics of Recognition”, **Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition**, Ed.: Amy Gutman, Princenton University Press, 1994, s. 38.

³⁵⁸ WEST, Cornel; a.g.m., s.183.

³⁵⁹ TOMLINSON, John; a.g.e., s.146.

tecavüz olaylarını sorunsallaştırarak birinci dalga feminizmin anlatı ve eylemlerinin üzerine yeni bir katman ekler, bir başka deyişle farklılıklara odaklanır.³⁶⁰

Farklılık politikalarının işleyiş mantığının bir diğer örneğini ise Diaspora Afrikalıların kimlik taleplerinin dönüşüm süreçlerinde gözlemleyebilmek mümkündür. Diaspora Afrikalıların doğuştan itibaren sürekli olarak tahakkümü miras almaları, modern siyah diasporasının başlangıç olarak görünmezlik ve isimsizlik problemini ele almasına sebep oldu. Bu bağlamda buldukları ilk çözümler, söylemsel pratiklerdeki dilsel yenilikler, saç modelleri, yürüme, ayakta durma ve el hareketleri ile bedenin yeniden tasarlanması, arkadaşlık ve cemaat ilişkilerinin kurulup devam ettirilmesi ve yeni tür müzikler etrafında kendini gösteriyordu. Ayrıca siyahların yanlış temsil edilmelerine ve karikatürize edilmelerine karşı tepkiler geliştirerek tanınma taleplerini gündeme getiriyorlardı. Bu bağlamda içerik olarak ahlâkî, biçimsel olarak da komünal bir direniş içerisine girmişlerdir. Ancak ırkçı kültürel pratikleri yıkmaya çalışan bu kısıtlı çabalarını, kendilerinin olmayan toplumsal, kültürel ve ideolojik bir zeminde yürütüyorlardı. Siyahların Beyazlara ne kadar benzediğini ispata girişmiş olmaları ve tüm siyahların sınıf, toplumsal cinsiyet, bölge ve cinsel yönelim gibi farklar gözetilmeksizin birbirine benzediği varsayımına dayanan homojenleştirici bakış açıları, her ne kadar iddiaları doğru olsa bile, tanınma taleplerini sınırlı bir çerçeveye itiyordu. Tüm bu hususlar Avrupa Çağı'nın ve sömürgeciliğin çöküşü etrafında gelişen süreçlerin sonuçları olarak, sömürgecilikten kurutulmuş halkaların dünya çapında yeni siyasal imkanlar ve kültürel ifade biçimleri arayışının bir ürünü olarak anlaşılmalıdır.³⁶¹ Diaspora Afrikalıların bu ilk tanınma taleplerinin eleştirisi ise diasporanın siyah erkek solcu katmanlarından değil de siyah kadın hareketinden çıktığı görülmektedir. Bu aynı zamanda yeni bir kültürel farklılık politikasının da işareti olarak kabul edilmelidir. Bu yeni farklılık politikalarının amacı siyahlar için sorun teşkil eden araçları ele geçirip homojen bir toplum yaratabilmek, daha geniş temsil araçlarına erişebilmek ya da siyahlar hakkındaki basmakalıp yargıları yıkmak değil, sınıfsal ataerkil ve homofobik önyargılar içeren iktidar ilişkilerinin tahakkümünü yerinden etmektedir. Dolayısıyla yeni farklılık politikalarının hedefi diaspora siyahlarının pratiklerinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini

³⁶⁰ ALİEFENDİOĞLU, Hanife; “Türkiye’de İkinci Dalga Feminizm Üzerine: Sorunlar, Eylemler, Örgüt ve Yayınlar”, **Radikal Feminizm Üzerine Kişisel Olan Politikadır**, Edt.: A. Nazar Erişkin, Kült Yayınları, İstanbul-2013, s.14.

³⁶¹ WEST, Cornel; a.g.m., s.196-198.

dile getiren çokdeğerli ve çok boyutlu yanıtlar inşa etmektir. Nitekim farklılık politikaları genel olarak cesareti kırılmış, hareketsizleştirilmiş, politikadan dışlanmış ve düzeni bozulmuş insanlarla birlik olup, onları güçlendirmek, toplumsal eylemleri mümkün kılmak ve mümkünse özgürlük, demokrasi ve bireyselliklerin genişletilmesi için kolektif direniş oluşturmayı amaçlamaktadır.³⁶²

Çokkültürlü kozmopolitan politikaların tikel kimliklere yaptığı aşırı vurgu sebebiyle, göreceliği ve farklılığı yücelterek yeni sorunlar ortaya çıkarabileceği ise genellikle göz ardı edilmektedir. Çokkültürlülüğün insanların farklı olabilmelerine imkân verdiği bir dereceye kadar söylenebilse de onlara eşdeğerli bireyler olarak davranılmasını da engeller.³⁶³ Kültürel göreceliğe verilen müsamahalar hem ulus-devletlerin temellerine koyulmuş bir dinamit, hem de daha genel manada toplumsal birlikteliği ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli uygulamalara imkân verebilecek bir araç olarak kullanılabilir. Nitekim farklılığa, bölünmüşlüğe ve çoğulculuğa vurgu yapan postmodern söylemin siyasî modeli olarak çokkültürlülük politikaları azınlıkların, etnik grupların, göçmenlerin ve daha birçok farklı kültürel grupların siyasî toplumsal hak ve eşitlik mücadelesi içerisine girebilmelerine imkan tanımışsa da bu yeni toplumsal hareketler, küreselleşmenin kendisine veya çeşitli boyutlarına tepki olarak ortaya çıkmakla birlikte küresel hakim güçler tarafından desteklendiği de su götürmez bir gerçektir.³⁶⁴ Bu sebeple onun etkileri, kültürel temelleri ve meşruiyet zemini bulanıklaştırılmış olan ulus devletler üzerinde derinden hissedilmekte, ulus devlet modelini yöneten bir güç olarak değil kontrol edilen bir konuma sürüklenmektedir.³⁶⁵ Bauman bu süreci, egemenlik haklarından zorla vazgeçirilmek bir yana onları etkin bir şekilde kullanmak niyetinden uzaklaşmış, bu haklardan bir an önce feragat etmeye çabalayan ve devletler üstü oluşumlarda erimek için sıraya girmiş devletler ile adı sanı duyulmamış ya da unutulmuş ama şimdi yeniden doğmuş ya da keşfedilmiş aynı zamanda egemen olma süreçlerinin hiç birini tek başına geçemeyecek bağımlı yerel etnik grupların varlığına işaret ederek betimler.³⁶⁶ İşte bu

³⁶² WEST, Cornel; a.g.m., s.184, 196-199.

³⁶³ ERİKSEN, T. Hylland; **Kültür Terörizmi: Kültürel Arınma Düşüncesi Üstüne Bir Deneme**, Çev.: A. Ö. Otçu, Avesta Yay., İstanbul-2000, s.39.

³⁶⁴ TATAR, Taner; “*Yeni Toplumsal Hareketler ve Küresel Projeler*”, **Ortadoğu Analiz**, Eylül-2013, Cilt:5, Sayı:57, s.12.

³⁶⁵ HIRST, Paul-THOMPSON, Grahame; **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev.: Ö. Çelik, Ayrıntı Yay., İstanbul-2005, s.77.

³⁶⁶ BAUMAN, Zygmunt; **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, Çev.: A. Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul-2012, s.69.

sebeplerdir ki postmodernizm, çok kültürlülük politikaları ve küreselleşme olgusu, bir taraftan evrensel bir kültürü dayatırken, öte yandan çeşitliliğe pürüm veren, vurgu yapan, kapı aralayan bir atmosfer sunmaktadır. Bu durum kültürel kimlikler ve aidiyetler alanını çoğu kez bir savaş alanına dönüştürmektedir.³⁶⁷ Artık kimlikler, insanın bir parçası değil, bizatihi kendisi olarak görülürken, hak, özgürlük ve eşitlik talepleri de kimlik üzerine bina edilir bir hal almıştır. Bu yolla artık kimlik bileşenlerinden ayrılmış ve çeşitli nüveleriyle semboller haline gelerek yeni toplumsal hareketlerin bayraktarlığını yapar hale gelmiştir.³⁶⁸ Çokkültürlülük politikalarının gerek kuramsal gerekse pratikleri bakımından bütün kültürel özgüllük biçimlerini kapsayabileceğini düşünmek yanlış olur. Tanınma taleplerine bazı sınırlamalar koymanın gerekliliği elzemdir. Bu sınır çizgilerinden birini temel insan hak ve özgürlükleri ötekini ise siyasal ve sosyal bütünlüklerin korunması gerekliliği oluşturur. Kuramsal olarak bu çerçeveyi çizmek kolay olsa da pratikte milli devletlerin tanınma taleplerine sunduğu çözüm önerileri ve uygulamalar oldukça karmaşık bir hal almaktadır. Hatta bazen çözüm önerilerinin kendileri bile bir dizi probleme sebep olabilmektedir.

Bu bağlamda entelektüel çevrelerde çoğu kez kabul görmesine karşılık çokkültürlülük fikirleri ve politikalarının toplumsal desteği sağlama bağlamında yeterli ilgiyi görmediğinden de söz edebiliriz. Bu bağlamda kimlik politikalarının yoğun olarak sorgulandığı bir dönemden geçmekteyiz. 1990'lı yıllardan itibaren Kanada, Amerika ve Avrupa'da eleştirilmeye başlanan çokkültürlülük politikaları ve uygulamalarının 11 Eylül saldırıları ile neredeyse sonu gelmiştir. Yürütülen projelerin önemli bir toplumsal muhalefet ile karşı karşıya olduğu söylenebilir.³⁶⁹ Günümüzde Avrupa'nın yaşanan mülteci sorunlarına karşı izlediği politikalarda bu bağlamda ele alınabilir. Bu sebeple çokkültürlülük anlayışlarının ve politikalarının demokratik bir toplumda kültürel farklılığa yer açma gibi olumlu bir anlayışı değer olarak bünyesinde barındırsa da farklılığı körüklemek şeklinde tezahür ettiği görülmektedir.

Ayrıca çağdaş toplumsal hareketler yaşamı değiştirmeyi, insan haklarını, tehdit altındaki yaşama hakkını, ifade özgürlüğünü ve yaşam tarzlarını seçme hakkını savunma

³⁶⁷ ÖNCÜ, Ayşe- WEYLAND, Petra; "Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri", **Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, Der.: A. Öncü-P. Weyland, İletişim Yayınları, İstanbul-2005, s.25-26.

³⁶⁸ TATAR, Taner; A.g.m., s.13.

³⁶⁹ DOYTCHEVA, Milena; a.g.e., s.130-134.

şeklindeki çok çeşitli yeni birtakım iddialarla yola çıkmakla birlikte,³⁷⁰ kişisel problemler de dahil olmak üzere bütün tikel talepleri daha geniş bir siyasî evrene genişletme bağlamında söylemler geliştirme kabiliyetine sahip olarak görünmektedirler. Kişisel olanı politik alana genişleterek taleplerini kolektif alana ve kolektif eyleme rahatlıkla uyarlayabilmektedirler. Nitekim “kişisel problemlerin hepsi aslında politik problemlerdir”, “bu noktada kişisel bir çözümden bahsetmek mümkün değil”, “kolektif sorunlar için kolektif eyleme ihtiyacımız var”³⁷¹ şeklinde ifade edilen söylemler böyle bir bakış açısıyla ortaya çıkmaktadırlar. Ayrıca, örneğin toplumsal cinsiyetler “kendi hayatı için hiçbir şey yapmayanlara tezat kendi hayatı için sürekli bir şeyler yapan herkes benim gözümde işçidir. Bu yüzden tüm kadınlar işçidir”,³⁷² “kadınlar, (zenciler ve işçiler gibi) tek başlarına hareket etmeyecek kadar zekiler”³⁷³ şeklinde bir anda başka bağlamlara oturtularak yep yeni bir kolektif aidiyete dönüştürülebilmektedir. Benzer bir şekilde günümüzde gay ve lezbiyen cinsiyet ilişkilerini tercih etmeyen bireylerin, bu türden cinsiyet ilişkilerini tercih eden bireylerle ortak olan statü ve roller kümesini, ilişkileri ve anlamları taşıyan kolektif bir kimlik etrafında aynı görüşleri paylaştığı da görülebilmektedir. Yani aynı cinsiyet ilişkisine girmeyen kimseler bile örneğin gay olarak tanımlanabilmektedir.³⁷⁴

Çağdaş toplumsal hareketlerin niteliği, talepleri ve boyutları genişleyerek değişmiş hatta farklılaşmış olsa bile hala devletle ilişki içerisinde olup devletlerarası bir ortamda sahnelenmektedirler. Nitekim mevcut kültürel ve siyasî statükolar bir takım ulus üstü yapılarla cisimleşmiş olsa da hala ulus devletlerle ilişkilidir. Dolayısıyla ulus devletlerle olan bağlantıları hala aktiftir.

21. yüzyıl her ne kadar toplumsal hareketlerin önceki dönemlere oranla daha uluslararası bir nitelik kazanması anlamına geliyor olsa da önceki dönemlerde de bir uluslararasılaşma sürecinin yaşandığı dikkatlerden kaçmamalıdır. Nitekim kölelik

³⁷⁰ TOURAINE, Alain; **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2014, s.315.

³⁷¹ HANİSCH, Carol; “*Kişisel Olan Politikdir*”, Çev.: A. Nazar Erişkin-Halil Duranay, **Radikal Feminizm Üzerine Kişisel Olan Politikdir**, Edt.: A. Nazar Erişkin, Kült Yayınları, İstanbul-2013, s.54.

³⁷² HANİSCH, Carol a.g.m., s. 55.

³⁷³ HANİSCH, Carol; a.g.m., s.57.

³⁷⁴ TAYLOR, Verta-WHITTIER, Nancy; “*Analytical Approaches to Social Movement Culture: The Culture of the Women’s Movement*”, **Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention)**, Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995, s.173.

karşıtlığının Atlantik'in her iki yakasını da kapsayacak şekilde transatlantik bir hareket haline dönüşümü ya da kadın hakları adına yürütülen hareketlerin ulusal sınırların ötesine taşması gibi durumlar daha önceden de mümkün olmuştu. Ancak program, kimlik ve duruş iddialarını toplumsal hareket etkinliklerine dönüştüren talep sahiplerinin tepki verdiği talep nesnelere uluslararası bir nitelik kazanması ancak 21. yüzyılda mümkün olmuştur. Bu durum bir başka şekilde "biz" in uluslararası düzeyde inşası olarak açıklanabilir. Elbette ki, 1989'da SSCB'den bağımsızlığını isteyen talep sahipleri de Sovyet idareciler ile birlikte Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi otoriteleri hedef almışlardı ancak talep sahipleri hala bölgesel ve ulusal talepçiler düzeyindeydi. Pek çok ülkede faaliyet yürüten ulus ötesi şirketlerin daha da yaygınlaşıp çoğalması ve çokuluslu toplumsal hareketlerin hedefleri haline gelmeleri ancak 21. yüzyılda mümkün olmuştur. BM, NATO, AB ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşların uygulamaları, politikaları ve müdahaleleri bir bakıma yeni bir tür hareket aktörü yaratmıştır. Bu sebeple 1999 Seattle olaylarında binlerce kişinin dünya genelindeki borç krizinin zararlı etkilerini dramatize etmek için bir insan zinciri oluşturarak DTÖ protestolarına katılmaları, toplumsal hareketlerin değişiminin müşahhas örneklerinden biri olarak kabul edilir. Talep sahipleri bütün dünyanın borçlarının silinmesi için yürütülen uluslararası bir kampanyanın (Jubilee 2000) parçası olan aktörler olarak orada bulunmaktaydı. Nitekim bu durum talepçilerin ve taleplerinin ve talep nesnelere uluslararası bir nitelik kazanması ve taleplerin uluslararası düzeyde koordine edilmesini sağlayan uzmanlaşmış aracı kurumların ortaya çıkışını da göstermekteydi. Tüm bu gelişmeler bölgesel olarak benzer taleplerde bulunan hareketleri de birbirine yakınlaştırmıştır. Örneğin İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü gibi örgütler dünya genelinde vuku bulan insan hakları ihlallerini tespit etmek ve ülkeleri bu açıdan puanlamakta ve aynı zamanda bu ihlalleri yapanlara uluslararası yaptırım uygulanması için devletler ve uluslararası otoriteler nezdinde çağrı yapmakta, talep sahiplerine modeller, bağlantılar ve tavsiyeler sunmak üzere örgütlenmişlerdir. Bu türden kuruluşlar yerli hareketlerin kendilerine özgü aktörlerine, taleplerine ve hareketlerin kendilerine, dünya çapında yürütülen bir davanın katılımcıları olarak kimliklerini oluşturmalarına katkı sağlamıştır.³⁷⁵

³⁷⁵ TILLY, Charles; a.g.e., s.180-183.

Bu sebeple küreselleşme ve çağdaş toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin, küreselleşmenin toplumsal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkilerine karşı çıkma, kurumları üzerinde denetim hakkına sahip olma ve kurumların daha demokratik muadillerini önerme bağlamında ortaya çıktığını söyleyebilmek mümkündür. Böylece toplumsal hareketler bir dizi kimlik, ekonomik çıkarlar ve siyasî stratejiler ile giderek karmaşıklaşan Castells'in ifade ettiği şekliyle geniş bir "toplumsal hareketler tuvali" yani bir projeler çoğulluğuna dönüşmüştür. Kimliğe dayalı toplumsal hareketlerden işçi ve tüketici tabanlı savunmacı ekonomik taleplerin karakterize ettiği hareketlere ve alternatif küreselleşme hareketleri, feminist ve çevreci hareketlere kadar çok geniş bir yelpazedeki toplumsal hareketlerin etkin rol oynadığı günümüz dünyasında tüm olup bitenlerin muhatabı ise aslında yine devletler olmaktadır.³⁷⁶ Nitekim üzerindeki vurguyu artırmış olmamıza rağmen uluslararasılığın yanı sıra, bu yüzyılda da önceki yüzyılın sonlarında olduğu gibi toplumsal hareketlerin hala başat olan yerel, bölgesel ve ulusal organizasyon biçimlerine bel bağladığına dair görünüşleri kolayca tespit edebilmek mümkündür. Dolayısıyla eylemcilerin deniz aşırı hak taleplerini koordine ettikleri toplumsal hareket etkinliklerine bakarak yerel, bölgesel ve ulusal hareketlerin miadını doldurduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Uluslararası bağlantıların devlet politikalarının tamamıyla dışında olduğunu kabul etmek güçtür. Her şeyden önce devletler toplumsal hareketlerin gerçekleştiği mekân, çoğu kez hedefi ve aktörü olabilmektedir. Örneğin toplumsal hareketler açısından bir aktör, hedef ve yer olarak tek başına ABD'nin varlığı bile bu fikri desteklemek için yeterlidir.³⁷⁷

Kurumsal ve sosyal psikolojik bir gerçeklik olarak ulus-devlet, siyasal ve toplumsal üyeliği düzenlemenin ve yaşamanın kendine özgü bir yoludur ve aynı zamanda bir fikir ve ideal olarak ta yorumlanmalıdır. Bu bağlamda ulus-devlet siyasal ve sosyal üyeliği tanımlamanın özgün bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlete tarihsel olarak aşılış bir olgu olarak bakan ulus sonrası çoğulcular yeni bir takım üyelik biçimlerini savunarak ulus devletleri tarihin derinliklerine atmakta oldukça kararlı görünmektedirler. Ancak bu hususta ki acelecilikleri, değişen ekonomik, siyasî, askerî ve demografik çerçeveler bağlamında, ulus devletlerin hala geçerliliklerini korudukları

³⁷⁶ CASTELLS, Manuel; a.g.m., s.214-215.

³⁷⁷ TILLY, Charles; a.g.e., 171-172.

gerçeğini gözden kaçırmalarına sebep olmaktadır.³⁷⁸ Tarihsel dönemeçlerden geçerek olgunlaşmış ulus ve devletler doğal olarak, söz konusu edilen süreçlere karşı farklı çözüm önerileri ve adaptasyon süreçleri geliştireceklerdir.

Nitekim devletin kurumlarını ekonomiden ya da belirli toplumsal oluşumların sivil ve kültürel ilişkilerinden ve kurumlarından ayırık, salt siyasî-idari aygıtlara indirgemek doğru bir bakış açısı geliştirmemizi engelleyecektir. Aynı şekilde toplumsal hareketler de hem devletin içinde (devlet üniversitelerindeki öğrenci hareketleri gibi) hem de devlet kurumlarının dışında vardılar. Nitekim çoğu toplumda milyonlarca işçinin devlet kurumlarında çalışıyor olduğu ya da sivil toplumun iletişim, eğitim, tiyatro gibi kültürel kurumlarının devletin yerel ya da ulusal yapısının ayrılmaz parçaları oldukları bir dünyada yaşadığımız dikkate alınırsa durum daha netleşecektir.³⁷⁹ Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimde, planlamada, pazar mekanizmalarında ve daha birçok alanda devletin rolü yeterince kavranamadığında, devletsiz ya da tümüyle âdem-i merkeziyetçi bir toplumun ya da yerel ve global kurumların bir birleşiminin, ulusal devlet kurumlarının yokluğunda aşılması zor güçlüklerle karşı karşıya kalacağını söylemek mümkündür.

Çağdaş toplumsal hareketlerin örgütlenme ve eylem repertuarlarına yeni formasyonlar katmış olmakla beraber daha önceki dönemlerde bizzat kendilerinin de oluşumuna katkıda buldukları örgütlü bürokratik muhalefetin merkezlerini (sendikalar, siyasî partiler) tamamıyla elden bıraktıklarını ya da bırakacaklarını söylemek oldukça güçtür. Hareketlerin yatay ve lidersiz örgütlenme biçimlerini kullanmanın yanı sıra örgütlü muhalefetin eski şekillerini ya da onların yeni formasyonlarını da etkin bir şekilde kullanma niyetinden tamamıyla uzaklaştıkları söylenemez. Hareket stratejileri açısından da geleneksel olanlardan daha yenilikçi ve yaratıcı olanlara kadar geniş bir yelpazedeki stratejileri izleyebilmektedirler. Örgütlendikleri mekânlar arasında çağın gereklerine uygun olarak sanal ortamlar önemli bir yer tutmakla beraber yüz yüze iletişimin toplumsal hareketler açısından önemi hala aktiftir.

³⁷⁸ BRUBAKER, William, Rogers; “Fransa ve Almanya’da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Çözümleme”, **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara**, Haz.: Ayşe Kadioğlu, Çev.: Can Cemgil, Metis Yayınları, İstanbul-2008, s.56, 62-63.

³⁷⁹ FRANKEL, Boris; **Sanayi Sonrası Ütopylar**, Çev.: Kâmil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1991, s.224.

1999 yılından başlayarak küresel ölçekte yayılan hareketlerin organizasyonel yapılarına baktığımızda, bu hareketlerin, açık bir şekilde yürütülen karar alma süreçlerini benimsediğini görmekteyiz. Karar alma süreçlerini bir delegasyon aracılığıyla yürüten daha önceki hareketlerin aksine yatay katılımı teşvik eden hareketler, üyeliği resmi katılım perspektifinden ziyade yürütülen projelere ve kampanyalara katılım ve faaliyetleri tanıma bağlamında ele almaktadır. Merkezileşmeye karşı açıklık ve uzlaşmaya dayalı karar alma süreçleri ile birleşen bu görünüm hareketlerin temel yeniliği olarak kabul edilebilir. Ayrıca hareketlerin ve onların katılımcılarının heterojenliği ile farklılıkları bunlardan müteşekkil bir koalisyonun oluşmasını engellememiş gözükmektedir. Bu koalisyonlar pragmatik ittifaklar aracılığıyla rahatlıkla bir araya gelebilme kabiliyetindedirler.³⁸⁰ Feminist kadın örgütleri ve kolektiviteleri gibi birçok yeni hak arama örgütünün bugün hiyerarşik olmayan yatay örgütlenmeye ve rotasyona bağlı küçük bilinç yükseltme grupları ve düzenli toplantılar yapmak şeklinde beliren gevşek örgütlenmeleri kullandıkları bilinmektedir.³⁸¹ Ayrıca Simon Critchley günümüz toplumsal hareket repertuarını “anarşist siyasal örgütlenmenin çağdaş biçimleri” olarak ele alırken, yeni hareketlerin, devlete vermiş olduğu seyirlik, yaratıcı ve hayal gücü geniş rahatsızlıklarla karakterize olduğunu belirtir. Gerçekten de toplumsal hareket aktörlerinin sokak tiyatrosu, şenlikler, performans sanatları gibi Critchley’in “şiddet içermeyen savaş” olarak kavramsallaştırdığı biçimlerle yeni bir sivil itaatsizlik dili kullandıkları görülmektedir.³⁸²

Bununla beraber Offe’nin de belirttiği üzere geleneksel olmayan politik hareket biçimlerini kullananlar mevcut geleneksel politik katılım biçimlerini kullanma tecrübesinden de yoksun değildirlir. Ona göre yeni toplumsal hareket yaklaşımı içerisindeki teorisyenlerin siyasal partiler, parlamenter hükümet, kamu bürokrasisi, çoğunluk oyu gibi hususlarda dillendirdikleri şey bu kurumları toptan reddetmek değil, sınırlamalar, katılıklar, yanlış uygulamalar ve gözlemlenen çürüme bulguları

³⁸⁰ COMBES, H el ene-Haeringer, Nicolas-SOMMIER, Isabelle; a.g.m., s.232.

³⁸¹ ALİEFENDİOĞLU, Hanife; “T urkiye’de İkinci Dalga Feminizm  zerine: Sorunlar, Eylemler, örgütle ve Yayınlar”, **Radikal Feminizm  zerine Kişisel Olan Politiktir**, Edt.: A. Nazar Erişkin, Kült Yayınları, İstanbul-2013, s.19-20.

³⁸² CRITCHLEY, Simon; **Sonsuz Talep (Bağlanma Etiğ , Direniş Siyaseti)**,  ev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul-2009, s.133.

üzerindedir.³⁸³ Nitekim herhangi bir toplumsal değişiklik tasarısının, devletin ve kurumlarının, sendikaların yahut sınıflı olsun ya da olmasın çeşitli örgütlerin desteğini almadan başarıya ulaşabileceğini düşünmek oldukça güçtür. Hatta mevcut reel gerçekler İsveç gibi güçlü sendikaların bulunduğu ülkelerde, çeşitli sektörlerdeki işçilerin sendikalara kayıt yaptırmaya devam ettiklerini göstermektedir. Aynı şekilde günümüzün mevcut gelişmeleri sonucunda siyasî, sosyal, ekonomik ilişkileri değişirken, yeni siyasal güçlerin, yeni örgütlenme tarzlarının ve yeni sorunların ortaya çıkması görülebilir olsa da ana siyasal partilerin rollerinin, âdemi merkezileşmiş yeni toplumsal güçler ya da global eş güdüm pratikleri lehine tamamen kitlesizleşeceği düşünülemez. Ulusal devlet kurumlarının ve büyük özel işletmelerin hala binlerce yerel konseyden, gruptan, küçük işletmelerden çok daha güçlü olduklarını ve önemlerini koruduklarını reddedemeyiz. Bilhassa iktidarsız, âdemi merkezi ve farklı yerel toplulukların yeni demokratik kamu alanı, pek çok çatışma ve karşıtlığı gidermek adına, ulusal ve bölgesel düzeyde devlet kurumlarına ihtiyaç duyar.³⁸⁴

21 yüzyılda geleneksel politik katılım biçimlerini kullanma noktasında bazı problemler yaşayan hareket gruplarının ise bu dezavantajlarını yaratıcı stratejiler geliştirerek bertaraf ettiklerini görülmektedir. Sivil toplumun çağdaş radikal dinci hareketler tarafından kullanılış biçimi buna güzel bir örnek teşkil eder. Nitekim günümüzde ister Müslüman ister Hristiyan ya da Yahudi olsun fundamentalist/radikal dinci hareketlerin endişe verici bir biçimde, dünyevileştiklerine inandıkları toplumlarda, kendi inanç ve geleneklerini koruma stratejisini benimsedikleri kolayca tesbit edilebilir bir durumdur. 11 Eylül saldırılarından beri bu tür hareketlerin silahlı mücadele ve terörizm odaklı olduklarına dair yaygın bir kanı hâkim olsa da stratejilerinin aslında terörizm değil, sabırlı bir şekilde ve dikkat çekmeden, Nancy J. Davis ve Robert V. Robinson'un kavramsallaştırdığı şekliyle, “devletin etrafından dolanmak” biçiminde sivil toplumu ele geçirmek şeklindeki bir stratejiyi hayata geçirdikleri de görülmektedir. Bu tür hareketlerin kitlesel, halk destekli, özerk ve dinsel temelli bir sosyal hizmetler ağı içerisinde hastaneler, klinikler, kulüpler, okullar, yardım örgütleri, ibadet merkezleri ve

³⁸³ OFFE, Clause; “*Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması*”, Çev.: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999, s.79.

³⁸⁴ FRANKEL, Boris; **Sanayi Sonrası Ütopylar**, Çev.: Kâmil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1991, s.245-261.

şirketler kurarak kurumsallaştıkları açıktır. Devletlerin karşılamadığı ya da karşılamakta yetersiz kaldığı yerel ihtiyaçları giderme ve bu esnada devletten uzak durma yoluyla geniş kitlelerin desteğini kazandıklarını görmekteyiz.³⁸⁵

Hangi faktörler hareket repertuarını şekillendirir veya belirler sorusu ile mevcut bilgi durumu arasındaki ilişki ise oldukça düzensizdir. Bu sebeple gerek mikro düzeyde bireylerin katılımı gerekse toplumsal hareketler seviyesinde toplumsal hareketlerin tercih ettikleri repertuarların neler olabileceği hususundaki fikirler hem teorik varsayımlar hem de ampirik bulgular ile desteklenmek durumundadır. Örneğin yüksek eğitilmiş insanların siyasete daha fazla ilgi duydukları ve hem “geleneksel” hem de “geleneksel olmayan” siyasî katılım biçimlerini benimsemede daha istekli oldukları ya da iyi eğitilmiş gençlerin daha az eğitilmiş ve/veya daha yaşlı insanlara kıyasla alışılmadık ve daha radikal eylemlere katılma eğilimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir de kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür. Nitekim çeşitli türden araştırmaların siyasî katılımı açıklığa kavuşturmak için yapmış olduğu analizler, hangi siyasî amaçların ve hangi örgütsel çerçevenin içinde bulunduğunu gözden kaçırabilmekte ve bu sebeple katılımı etkileyen özel çatışmayı tam olarak ortaya çıkaramayabilmektedirler.³⁸⁶ Toplumsal hareket örgütleri seviyesinde de repertuar seçimleriyle ilgili bilgi oldukça parçalıdır. Organizasyona bağlı faktörler ile (örneğin, ideoloji, siyasî amaçlar, örgütsel tip, yapı ve kaynaklar) bağlamsal faktörlerin (örneğin siyasî rejim, hükümetin yönlendirilmesi, müttefiklerin mevcudiyeti) repertuar seçiminde etkili olduğu açıktır. Bu sebeple ister sistem karşıtı olsun isterse de reformist bir fikri alt yapıya sahip daha uzlaşmacı hareketlerde olsun hareketlerin repertuar seçiminde etkili olan faktörleri iyi tespit etmek gerekir. Örneğin buradan yola çıkarak çatışmacı eylem biçimlerinin sadece sistem karşıtı hareketlerde değil reformist hareketlerde de tercih edilebileceği söylenebilir. Ayrıca toplumsal hareketlerin repertuar seçimlerine dair bağlamları, içerisinde buldukları coğrafyanın değerleri, siyasî kültürü ve siyasal fırsatları çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Örneğin güçlü bir sağ-sol ayrımının olduğu ya da baskıcı hükümetler tarafından yönetilen ülkelerdeki örgütlerin diğer bölgelere nazaran daha çatışmacı bir eylem

³⁸⁵ DAVIS, Nancy J.-ROBINSON, Robert, V.; **Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah (Mısır, İsrail, İtalya ve ABD)**, Çev.: Hasan Şen-Balım Sultan Yetgin, İletişim Yayınları, İstanbul-2015, s.26-25.

³⁸⁶ RUCHT, Dieter-TEUNE, Simon; “Forms of Action of Global Justice Movement Groups: Do Conceptions and Practices of Democracy Matter?”, **Democracy in Social Movements**, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.175.

repertuarını seçebileceği söylenebilirse de çatışmanın riskleri bu türden eylem tiplerinin seçiminin baskılanmasına da sebep olabilir.³⁸⁷ Çok katmanlı bir dünya sistemi üzerinde etkili olmaya çalışan yeni toplumsal hareketler, çok yönlü stratejileri tercih ederek başarılı olma şanslarını yükseltmektedirler. Bu stratejiler arasında en çok siyasî eğitim, lobicilik ve protesto ön plana çıkmakla birlikte genellikle üç ya da dört strateji birlikte kullanılmak suretiyle bahis konusu çok odaklı bir strateji tarzı benimsenir.³⁸⁸

İletişim teknolojilerinin, bireylerin ve çeşitli türden organizasyonların davranışları ile etkileşimlerinin boyutlarını etkileme noktasında önemli bir güce sahip olduğu açıktır. Günümüzde e-katılım, e-yönetişim, e-oylama gibi yeni bir takım sanal teknolojilerin giderek artan bir yoğunlukla toplumsal hayatın her birim ve alanına görece uzun bir zamandan beri aktif olarak girmiş olması elbette birtakım dönüşümleri de beraberinde getirmiş ve getirmeye devam edecektir. Günümüzün gevşek ağlarla örgütlenmiş toplumsal hareketlerinin, alışılmamış politikaları denemeye ve teknolojik değişiklikleri tecrübe etmeye daha yatkın oluşu, internetin daha yenilikçi ve dinamik olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum aynı zamanda günümüz toplumsal hareketlerinin gevşek ağlarla örgütlenmelerinin altında yatan sebeplerden biri olarak da görülebilir. Nitekim internet gerek hareketlere gerekse bu hareketlerin aktörlerine, sınırların ötesinde, ucuz ve hızlı bir iletişimin kapılarını açmakta, mobilizasyonu hızlandırmakta ve bunun sonucunda da gevşek örgütsel yapıları daha tercih edilebilir bir konuma kavuşturmuştur. Bu durum birçok açıdan toplumsal hareketlere kolektif eylemleri için yeni potansiyeller ve yeni tip meydan okumaların kapısını aralamaktadır. Gerçekten de internetin alternatif bilgileri yayma ve protestolar yoluyla insanları harekete geçirme noktasında etkili olduğuna dair birçok ampirik veriye ulaşmak mümkündür. Günümüzde özellikle uluslararası kampanyaların kuruluşunda internetin aktif rolü yadsınamaz. Çünkü protestoların tasarlanması ve hayata geçirilmesi noktasında internetin önemli avantajlar sağladığı su götürmez bir gerçektir. Ayrıca internet büyük bir baskı gücü temin ederek hareketlerin dikkatleri üzerine toplanmasına imkân sağlamaktadır. Örneğin “mailbombing” olarak isimlendirilen bir yöntemle herkesin aynı anda e-dilekçe kampanyasına katılması suretiyle oluşan büyük yoğunluğun belirli kurumların internet

³⁸⁷ RUCHT, Dieter-TEUNE, Simon; a.g.m., s.175.

³⁸⁸ PIANTA, Mario-MARCHETTI, Raffaele-ZOLA, Duccio; “*Crossing Borders: Transnational Activism in European Social Movements*”, **Democracy in Social Movements**, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.241.

sitelerini işlevsiz hale getirerek ve diğer kullanıcıların ulaşımının önünü tıkayarak büyük kitlelerin dikkatini kolaylıkla üzerlerine toplayabilmektedirler. Yine bu hususta da bilginin sınırlı ve pek de şeffaf olamayan bir sunumundan bahseden şüphecilerin internetin demokratik potansiyeline dair ciddi eleştirilerini göz ardı etmemek gerekir. Yine de çeşitli toplumsal hareket organizasyonlarının web sayfaları, bu organizasyonlar tarafından etkileşimin yeni bir alanı olarak değerlendirilmekle beraber organizasyonun gerek kendi içindeki gerekse kamuoyu nezdindeki şeffaflığını ortaya koyma noktasında da bir fonksiyon ifade ettiği söylenebilir. Dolayısıyla internet toplumsal hareket organizasyonlarının ve onların katılımcılarının örgüt içi yaşamlarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Ek olarak bilgiyi yaymak, protestolardan haberdar etmek, planlamak ve harekete geçirmek bakımından hareket organizasyonları için hayati bir önem taşımaktadırlar. İnternet iletişim maliyetlerini düşürürken, ulus ötesi ve çapraz ağlar oluşturmaya imkân veren sanal ortamlar iletişimi daha etkili hale getirmekte ve daha demokratik (hem örgüt içi hem de kamuoyu nezdinde) bir yapı kazandırarak muhtemel katılımların önünü açmaktadır.³⁸⁹

19. ve 20. yüzyıllarda yaratmış olduğu etkiye benzer bir şekilde yeni iletişim teknolojileri günümüzde de hareketlerin organizasyon stratejilerini yeniden şekillendirmektedir. Elbette bu yeniliklerin tek başına toplumsal yaşamı ve politik etkinlikleri dönüştürdüğü söylenemez. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus uluslararasılaşmanın sadece bu tip örgütler aracılığıyla değil sanal teknolojilerin yaygınlaşan ortamında da gerçekleşiyor olduğudur. Nitekim toplumsal hareketler mesajlarını iletmek, empati kurmak ve desteği harekete geçirmek için basılı yayın ve elektronik medyayı giderek daha etkin kullanmakta ve yararlanmaktadır. Çağımızda toplumsal hareketler yeni medyaları ve internetin kapasitesini mücadele için önemli araçlar olarak kabul etmektedir. Bu yeni iletişim teknolojileri ve mekanizmaları, küresel eşitsizliklerin ve yaraların daha görünür kılınması ve protesto için yeni imkanlar sağlamak ve mücadelenin başarıya ulaşması için gerekli olan küresel bilincin oluşturulması noktasında rol ifa etmektedir. Ayrıca teknolojik bir yenilik olarak ortaya çıkan herhangi bir iletişim aracı bazı bağlantıları güçlendirirken ya da başka yollardan

³⁸⁹ MOSCA, Lorenzo-PORTA, Donatella della; “*Unconventional Politics Online: Internet and the Global Justice Movement*”, **Democracy in Social Movements**, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009, s.194-213.

yürütülmesi daha zaman alıcı ve maliyetli olan bağlantıları kolaylaştırırken diğer olası bağlantı tiplerinin yok olmasına ya da bu teknolojik yenilikleri kullanma imkânına sahip olmayanların dışlanmasına sebep olabilmektedir.³⁹⁰ Nitekim bu teknolojilerin getirdiği avantajlar ve dezavantajların neler olduğu bahis konusu edildiğinde kutuplaşan birtakım fikirlerle karşı karşıya kalmaktayız. İnternet her şeyden önce yalnızca bilgi tüketicilerinin sayısını değil aynı zamanda bilgi üreticileri ve dağıtıcılarının da sayısını artırmış görünmektedir.³⁹¹

Toplumsal hareketler açısından internetin alternatif bir kamusal alan yaratma noktasında fonksiyon ifa ettiği açık olsa da internetin toplumsal hareketler için sağladığı avantajların sınırlı kaldığına dair de ampirik veriler mevcuttur. Nitekim “mailbombing” gibi sanal saldırıların karar vericiler üzerinde pek de etkili olmadığını, web sitelerinin çoğunlukla belirli konularla ilgilenen ve zaten bilgilendirilmiş insanlar tarafından ziyaret edildiğini, bu sebeple televizyon ve yüz yüze iletişimin daha etkili sonuçlar doğurduğunu söyleyebilmek de pek ala mümkündür.³⁹² Her şeye rağmen internet ve sanal ortam politikada büyük bir yeniliktir ve sadece bir araç değil aynı zamanda çatışma ve tartışmanın gerçekleştiği politik bir alandır. Yine de internet genellikle var olan ilişkilere alternatif olarak değil ilişkiler bütününe eklemlenmiş bir yenilik ve politik alan olarak düşünülmelidir. Nitekim sanal ağların oluşturulması noktasında yüz yüze ilişkilerin hala çok önemli bir yer vardır ve çoğu kez yüz yüze ilişkilerin yerini alması da mümkün olamamaktadır. Alana dair ampirik veriler, toplumsal hareket katılımcılarının fiziksel temasların önemine dair kuvvetli bir vurguyu dile getirmekte olduklarını göstermiştir. Bir başka deyişle afişler çizmek, broşürler dağıtmak, halkla yakın temas, karşılıklı tartışma ve müzakere hareket katılımcıları için hala çok önemlidir. Dolayısıyla İnternet, örgütsel yaşama katılımı genişletmenin bir aracı olarak görülebilecek olmakla birlikte, ona erişimi olmayan insanlar için dışlama riskini ve buna bağlı güç eşitsizliklerini de ortaya çıkarabilmektedir. Ayrıca etkileşimi kolaylaştırma ve üyelerin birbirleriyle olan ilişkileri derinleştirme noktasında oldukça etkili olan internet, coğrafi olarak birbirinden uzakta

³⁹⁰ TILLY, Charles; a.g.e., s.163-166.

³⁹¹ MYERS, Daniel J.; “*Social Activism Through Computer Networks*”, **Computing in the Social Sciences and Humanities**, <https://www.press.uillinois.edu/epub/books/burton/ch06.html>, (15.08.2017).

³⁹² MOSCA, Lorenzo-PORTA, Donetella della; a.g.m., s.200.

olan insanların iletişim imkanlarını ve bununla ilgili frekanslarını artırmaktaysa da yüz yüze iletişimin yerini alması pek mümkün görünmemektedir.³⁹³

Tüm bunların yanı sıra internetin toplumsal hareketlerin kolektif kimliklerinin güçlendirilmesi noktasında da fonksiyon ifa ettiği söylenebilir. Nitekim oluşturulan forumlar ve posta listeleri yoluyla hareketlerin katılımcıları seferber olmadan önce eylem biçimlerini, ittifaklarını ve sloganlarını belirleyebilmekte, daha sonra ise, birbirinden kilometrelerce uzaktaki katılımcıların hareketin başarısı ve başarısızlığı üzerine toplu olarak tartışmalarını teşvik edebilmektedir. Dolayısıyla çevrimiçi ve çevrimdışı organizasyon günümüz toplumsal hareketleri için iç içe geçmiş bir halde birlikte var olmaktadır denilebilir.³⁹⁴ İnternetin günümüz toplumsal hareket örgütlerinin yönetiminde önemli roller oynadığı kesindir. Nitekim internet daha ademi merkezileşmiş örgütsel yapıların uygulanabilirliğini kolaylaştırmaktadır. İnternet ayrıca sadece bir teknoloji değil aynı zamanda iletişimin gerçekleştiği bir mekân ve belirli bir organizasyonel formun maddi altyapısıdır. Nitekim Manuel Castells tarihsel bir benzetme oluşturmak için verdiği örnekte emek hareketlerinin fabrikadan, günümüz hareketlerinin ise internet ortamından ayrılamayacağını söylerken bu noktaya dikkat çekmiştir.³⁹⁵

³⁹³ MOSCA, Lorenzo-PORTA, Donetella della; a.g.m., s.200-202.

³⁹⁴ MOSCA, Lorenzo-PORTA, Donetella della; a.g.m., s.196-198.

³⁹⁵ CASTELLS, Manuel; **The Internet Galaxy: Reflections on the Internet**, Business and Society, Oxford University Press, 2001, s. 135-136.

SONUÇ

16. yüzyılın başlarından itibaren izleri sürülebilecek gelişmeler neticesinde ortaya çıkan bir güç olarak Avrupa, 18. yüzyılın ortalarında henüz hegemonik bir güç halinde değildi. Devam eden süreçte İngiliz Sanayi Devrimi ve ona zemin hazırlayan icatlar ve yeni uluslararası iş bölümü ile Amerikan ve özellikle de Fransız devriminin yarattığı etkiyle 19. Yüzyılın ortalarında artık hegemonik bir güç haline gelmiş bulunuyordu. Sanayileşme süreçleri yoğunlaştıkça bu durum Avrupa'da birtakım gelişmelerin meydana gelmesine sebep oldu. Bu yeni gelişme fabrika işçileri ve sanayi kapitalistleri gibi aktörlerin tarih sahnesine çıkışıydı. Yeni dünya giderek daha fazla farklılaşmaya başladıkça ve belki de her şeyden önemlisi acımasız bir karaktere büründükçe yeni eşitsizlikler ve hoşnutsuzluklarla karakterize olmuş yeni talepler belirlemeye başladı.

Avrupa'nın dışında ise yine Avrupa'nın coğrafi ve ekonomik yayılımı kaynaklı birtakım değişimler meydana gelmekteydi. Bu duruma Avrupa kaynaklı yeni fikirlerde eklenince dünyanın önemli bir bölümünde büyük dönüşümler yaşanmaya başladı. Bu bağlamda Amerika'daki plantasyon köleliğine karşı isyanlar, Fransız devrimi kaynaklı özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler ve yine yayılmakta olan Avrupa ekonomisinin yayılımına karşı direnç gösteren dünyanın başka yerlerindeki birçok hareket, toplumsal hareketlere dair Avrupa dışındaki ilk örnekler olmuşlardır. Kapitalist düzen dışındaki toplumsal hayatın mümkün olabildiğine dair fikirlerin dünya çapında gelişimi işte tam da bu döneme rastlar. Amerika ve Asya boyunca görülen muhalefetin harekete geçirici etkisiyle ortaya çıkan oluşumlar daha sonraları farklı şekillerde ortaya çıkacak olan mücadelelerin ilk örnekleri olmuşlardır. Dünya denizleri boyunca genişleyen ticaret ağları ise uluslararası bağlantılılığın artışı beraberinde getirmiş bu sayede dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen hareketler, fikirler ve stratejilerin yayılımı mümkün olmuştur. Bütün hareketler başarıya ulaşmasa da sömürgecilik karşıtlığı 19. yüzyıl devletlerarası sisteminin oluşumuna kaynaklık etmiştir. Örgütlü ve kurumlaşmış hareketlerin temellerini atan bu ilk hareketler sonraki hareketler silsilesine önemli miraslar bırakmıştır. Yine de Fransız Devrimi'ni saymazsak bu ilk hareketler büyük ölçüde birtakım süreksizliklere sahipti. Yani hareketler kapitalist yayılımın olduğu hemen hemen her yerde ama dağınık, kopuk, anlık ve kısmi etkilerle karakterize olmuş bir durumdaydı.

19. yüzyılın ortalarından başlayan dönem ise toplumsal hareketlerin dönüşüm süreçlerinde önemli bir ana işaret eder. Hareketlerin kurumsallaşarak örgütlü hale gelmeye başladıkları ana işaret ediyor oluşu bakımından, bu yeni dönem, toplumsal hareketlerin dönüşüm süreçleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Yeni üyeleri, yetkileri, uzun ve kısa vadeli politik amaçları olan toplumsal hareket örgütlerinin ortaya çıkışı, onların aynı zamanda devlet iktidarına yönelmiş hareketler olarak faaliyet göstermelerine de imkân sağlamıştır. Devlet iktidarına yönelmiş ve hatta rekabet halindeki kolektivitelerin stratejilerinde ise farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Örgütlü muhalefetin ilk örneklerinin devlet iktidarına yönelmiş olmasının altında yatan temel sebep ise yine bu dönemde devletlerin sermayeyi, emeği, malları, teknolojiyi ve parayı kendi sınırları içerisinde çok büyük ölçekte kontrol altına almış olması ve aynı zamanda nüfus, kaynaklar, vergilendirme ve askere alma gibi hususlarda toplumsal hayatın daha çok içine girmiş olması bulunmaktadır. Devletlerin vatandaşlık bağı ile kendisine bağlı olan insanlardan emek, mal ve para gibi taleplerde bulunması, tazminat hakları gibi bazı hususlarda onların da devletlerden birtakım taleplerde bulunabilmesinin önünü açmıştır. Dolayısıyla bir takım hak ve yükümlülükler karşılıklılığı ilkesini hareket geçirmiştir. Bu faktörler sanayileşme süreçlerinin acımasız sonuçları ile birleşerek yaşamlarının maddi kontrolünü kaybeden insanların kolektif çabalarını artırmıştır. Nüfusun büyük kesimleri kolektif eylemleri deneyimledikçe sendikalar, partiler ve kitle örgütleri gibi yapılar oluşturarak örgütlendikçe ve grevler gibi kolektif eylem imkanlarını keşfettikçe bu yöndeki eğilimler daha da artmıştır. Ayrıca ABD, Avrupa ve Sovyet denetimindeki coğrafyalarda ulusal mücadeleler olarak kendini gösteren sistem karşıtı hareketlilikde yoğunluğunu artırmış, politik bir stratejiye kavuşmuştur. Bu hareketlere kaynaklık eden husus ise tahakküm altındaki ülkelerin bozulan sosyo-ekonomik sistemleri olmuştur. Bu dönemde Rusya, Çin, İran ve Meksika'da meydana gelen devrimler ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Meşrutiyet ilanları toplumsal hareketlerin toplumsal değişimi etkileme ve ortaya çıkarma bağlamında etkilerini gözler önüne sermiştir.

Devletler tarafından tanınan örgütlü yapılara kavuşmuş olan toplumsal hareketler yeni örgütsel kimliklerini toplumsal değişimi gerçekleştirmek üzere bir vasıta olarak kullanmaya başladıkça hem güç güç kazanmışlar hem de modern bir devletlerarası sistemin sağlanmasına sebep olmuşlardır. Nitekim büyük taraftar kitlelerine sahip sendikaların ve siyasal partilerin üyeleri olmaları aynı zamanda sisteme dahil olmaları

anlamına gelmekteydi. Toplumsal hareket örgütlerinin süreklilik arz eden ve hatta bugün bile tanınan kitlesel örgütler şeklinde kalıcılışması neticesinde uluslararası bağlantıları daha da arttı. Bağlantılılık, aynı hedefe yürüyen hareketler arasında birlikte hareket etmeyi kolaylaştırdığı gibi, aynı düşmana karşı mücadele eden hareketler arasında da birlikte hareket etme imkânı doğmuştur. Bu durum ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha farklı bir hal almış, milliyetçi ve ulusal mücadelelerle sosyalist mücadeleler arasındaki ayırt edici sınırı çoğu kez bulanıklaştırmıştır. Örneğin Afrika'da sınıf hareketlerinin, sömürgeciliğe karşı direnen milliyetçi saiklerle birleşmesi bu durumun güzel bir örneğini teşkil eder. İkinci Dünya savaşının ardından ABD'nin büyük ekonomik bir güç olarak yükselişi, başlangıçta ABD' de hissedilen ama daha sonra tüm dünyaya yayılan aktif bir kültürel oluşumlar döneminin ortaya çıkışı için de zemin hazırlamıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem toplumsal hareketlerin başarısında yeni bir boyuta daha işaret eder. Nitekim sosyal demokrasi ve refah devleti anlayışlarının bu dönemden sonra yerleşik hale gelmeye başladığı görülmüştür. Ancak toplumsal hareketlerin merkez ülkeler ve çevre ülkelerdeki durumu bu süreçte farklı yönlerde ilerlemiştir. Merkez ülkelerde devlet iktidarına doğru olan yürüyüşünü başarıyla sonuçlandıran hareketler açısından bir bakıma sistem karşıtı hareketliliğin sonuna gelinmiştir. Nitekim bu ülkelerde siyaset daha çok ekonomik güç ve sosyal taleplere ulaşmanın yolu olarak tasarlanmaya başlamıştır. Ancak ikinci dünya savaşının ardından sermayenin emeğe dayalı iş sahasını çevre ülkelere doğru kaydırması ise çevre ülkelerde milliyetçi hareketlerin yoğunluğunu artırmış ve Vietnam, Cezayir, Nikaragua gibi ülkelerin bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanmıştır. 1968'e doğru, oluşmasına toplumsal hareketlerin bizzat katkıda bulunduğu dünya devletlerarası sistem aşağı yukarı bugünkü halini almış bulunuyordu.

Yeni toplumsal hareketlere giden yolda daha önce de kısaca bahsettiğimiz bir husus bulunmaktadır. O da 1950'lerden itibaren, özellikle merkez ülkelerde görülen, örgütlü sınıf çıkarları ve kurumlarının dışında gelişen toplumsal hareketler dikkat çekmeye başladı. Bu süreçte barış hareketleri, kadın hareketleri, üçüncü dünya ülkeleriyle dayanışma, kültürel ve ekonomik yoksulluk ile bozulmaya karşı yürütülen bir takım hareketler, sınıf çıkarları etrafında örgütlenen eski hareketlerin uğraşmaya zaman bulamadıkları ya da fark edemedikleri ihtiyaç ve görüşlerden doğmuş hareketler olarak belirmeye başladı. 1950'ler gerçekleştirilmiş olduğu düşünülen bir ütopyanın genellikle

refah olarak lanse edilen başarılarına tepkisel bir durumun ortaya çıktığı zamanlar olmuştur. Bu bağlamda zorlu mücadeleler sonucunda elde edilmiş oy hakkı, daha iyi ücretler vb. kazanımlar yetişmekte olan kuşakların gözünde o kadar da değerli şeylermiş gibi görünmüyordu. Yeni duygu ve beklentilerin test edilmeye başlandığı 1950'ler harekete geçen yeni bilinç ve tecrübelerle dolu bir zaman dilimi olmuştur. 1968'de görülecek olan yaygın muhalefetin temelleri bu yıllarda atılmıştır. Ayrıca alt, alt orta ve işçi sınıfından gelen bir aydın kitlesinin belirmesi ve 1960'ların başına doğru oldukça yüzeysel de olsa bazı kültürel solculuk biçimlerinin ortaya çıkışı, üniversitelerde siyasal muhalefet biçimlerinin görünür hale gelmesi, gençliğin, yalnızca çocukluk ve yetişkinlik çağı arasında mümkün olduğu kadar kısa sürede geçirilmesi gereken bir geçiş dönemi olarak kabulünün sonlanması ve saygınlık iddiası şeklinde beliren talepler, iş birliği ve mücadele için gerekli olan alet çantasını temin eden yeni kimliklerin ortaya çıkışını hızlandırıyordu. Ayrıca ortaya çıkan ekonomik refah ortamında toplumsal hareket örgütlerinin giderek kitlesizleşmeye başlaması gibi bir durum da ortaya çıkmıştır. 1960'ların sonlarına doğru ise yeni siyaset ve reform beklentilerine dair beklentiler giderek artmıştır.

Bu noktada dünya toplumsal hareketler tarafından değiştirilmiş ama aynı zamanda hareketler de dünya sistemi tarafında değiştirilmiş görünmektedir. Yeni olarak nitelendirilen savaş karşıtlığı, nükleer karşıtlığı, kadın hareketleri, öğrenci hareketleri ve kimlik ekseninde yürütülen mücadeleler ilk defa 1960'larda ortaya çıkmış değillerse de esas yenilik eski hareketlerin sorgulanması noktasında kendini göstermektedir. Bahis konusu edilen şey eski hareketlerin tercihleri olmuştur. Nitekim 1968'de hareket katılımcıları kendi kimliklerini 1789'a, 1848'e ve Paris Komününü'ne, 1905 ve 1917 Rus Devrimlerine göndermeler yaparak ifade ediyor olsalar da yenilik, sistemin tüm unsurlarının reddedilmesi bağlamında kendini gösteriyordu. Vietnam savaşı ise ABD'nin hegemonyasının yoğun şekilde sorgulanmasına sebep oldu ve ardından dikkateler hızlıca, iki kutuplu dünyadaki silahlanma yarışına yöneldi. Toplumsal hareketler çevre bölgelerde yine sosyalizm ile birlikte hareket eden milliyetçi mücadeleler ile yoluna devam ederken merkez ülkelerdeki aktörlerin tahayyülleri, 1968 olayları ile birlikte, neredeyse tamamen kimlik hareketlerine doğru yön değiştirmiştir. Daha sonraları etnik ve dinsel kimliklerin ortaya çıkışı da yine bu zeminden yükselecektir. Mayıs 1968'den 1973'e kadar öğrenci protestoları başta Avrupa ve Amerika'daki ülkelere daha sonra ise tüm dünyaya

yayılmıştır. Yeni solu temsil eden anlayışlar, kadınlar, erkekler, köylüler, şehirliler, öğrenciler, işsizler, enternasyonalist sosyalistler, çevreciler ve daha birçok kimlik şekli ortaya çıktıkça, bir başka deyişle kimlikler çoğaldıkça, bunların toplumsal hareketlere dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu yeni hareketlerin dokunmadığı ya da eleştirmediği nerdeyse hiçbir konu kalmamıştır. Toplumsal hareketlerin giderek güçlenmesi, devletlerarası sistemde etkin bir güç olarak ön plana çıkmalarına katkıda bulunmuştur. 1968’ den itibaren toplumsal hareketler giderek daha da belirginleşen bir şekilde, belirli bir hedefe ulaşmak için çoğunlukla bilinen yöntemleri kullanan, hareket tarzı tahmin edilebilir olan hareketlerden, çok sayıda amaca ve geniş bir yelpazedeki stratejileri kullanabilen hareketler olma niteliğine bürünmüşlerdir.

Toplumsal hareketlerin uzun tarihi seyri içerisinde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendini hissettirmeye başlayan yeni sosyo-ekonomik koşulların toplumsal hareketler açısından önemi hiç kuşkusuz çok büyük olmuştur. Yeniden doğmakta olan dünyayı ve içerisinde yeşeren toplumsal hareketleri anlama çabaları ise toplumsal hareket teorilerinin kendilerini yeniden yapılandırmalarına sebep olmuştur. Sosyal bilimlerin hemen her alanından teorisyenin yeniden anlamlandırmaya ve kavramsal bir çerçeveye oturtmaya çalıştığı şey yükselen yeni kimlikler olmuştur. Bu durum alışık olunan gündemlerin, hoşnutsuzlukların, taleplerin ve iddiaların ötesinde olan, temiz çevre, alternatif cinsellikler, kültürel kimlik meseleleri gibi konularda yoğunlaşan temelde farklı bir kimlik ilkesiyle hareket eden toplumsal hareket örneklerinde görünür hale gelmiştir. Yeni olarak nitelendirilen bu hareketler, aktörleri, toplumsal tabanları, hedefleri, konuları, örgütlenme kapasiteleri ve eylem stratejileri gibi bağlamlarda sınıflamaya tabi tutuldukça “eski” ve “yeni” arasında keskin bir kopuşu mana olarak içerisinde barındıran bir takım teorik yönelimlere doğru kaymaların yaşanmasına da sebep olmuştur.

Ancak çağdaş toplumsal hareketler hususunda net olan şey şudur ki, yeni hareketler, farklı toplumsal ve siyasal koşullar altında ortaya çıkmış “eski” olarak nitelendirilen öncüllerinden tamamen kopuk bir yaşam alanı içerisinde mevcudiyetlerini devam ettirmemektedirler. Çoğu zaman aktörleri, toplumsal tabanları, örgütlenme tarzları ve eylem stratejileri gibi alanlarda güçlerini birleştirmekte ve daha etkili bir muhalefet oluşturabilmektedirler. Ancak bu durum yeni aktörlerle, yeni kimlik iddialarıyla ve yeni toplumsal tabanlarıyla yeni bir hareketler silsilesinin varlığını inkâr etmeyi gerektirmez.

Nitekim bu hareketlerin çok marjinal olanları dışında yaşam alanlarımızın hemen her alanına sızarak faaliyet gösterdiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Çağdaş toplumsal hareketlerin genel görünümüne dair çizmeye çalıştığımız çerçeve toplumsal hareket araştırmacıları için manalı bir zemin oluşturma kapasitesine sahiptir.

Buna göre çağdaş toplumsal hareketler kolektif muhalefetin yeni güçleri olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Hâkim toplumsal ve politik yapılara doğru kararlı mücadelelerini devam ettirmekte olan çağdaş toplumsal hareketler, temaları, katılımcılarının toplumsal tabanları ve kimlik iddiaları farklılaşmış olsa bile gerektiğinde bir araya gelebilmekte ve aynı zamanda sonuçları olarak da algılanabilecekleri küresel bir karşıtla çatışma ekseninde karşı karşıya gelebilmektedirler. Daha yüksek bir toplumsal hedef etrafında bir araya gelme kabiliyetine sahip çağdaş toplumsal hareketleri birbirine yakınlaştıran şey ise bizzat küreselleşme süreçlerinin kendisi olmaktadır. Bağlantılılığın ve karşılaşmaların neredeyse zorunlu bir hal aldığı günümüz dünyasında toplumsal hareketlerin bundan fayda sağladıkları ve çabalarını organize etme bağlamında bir araç olarak kullandıkları açıktır. Nitekim “Küresel Adalet Hareketi” kapsamındaki örgütler bunun en güzel örneğini teşkil eder.

Çağdaş toplumsal hareketler, aktörleri ve toplumsal tabanları açısından, ekonomik, sınıfsal ya da ideolojik aidiyetleri bulunmayan yeni kesimlerle tanımlanır olmuşlarsa da bu türden aidiyetlere bağlılığı hala devam eden ya da başka bir kimlik ilkesiyle kendini tanımlayan katılımcılardan da destek görebilmekte ya da onların taleplerinin bayraktarlığını yapabilmektedir. Güçleri heterojen bir talepler kümesini temsil edebilme kabiliyetlerinden doğmaktadır. Çağdaş talepler ise daha çok kimlikler etrafında şekillenmektedir. Nitekim yeni taleplerin farklı ölçeklerde ve şekillerde olsa da kültürel özgüllüklerin tanınması talepleri ve kimlik iddiaları bağlamında yoğunlaştığı açıktır. Hemen her alana nüfuz etmiş bir şekilde, geçmişe oranla daha hızlı gerçekleşen yeniden ve yeniden yapılanma süreçleri, özellikle kimlik iddialarının artışında çok belirgin bir etkiye sahiptir. Aslında bu süreç modern kimliğin dönüşümüne tekabül eden küresel postmodern kimlik tasarılarının dolaşıma girmesiyle yakından ilişkilidir. Nitekim postmodern kimlik politikaları, çeşitli türden farklılıkların tanınmasına dayalı bir sürece karşılık gelir ve yaşam alanlarını yeni toplumsal hareketler üzerine kurar. Bu sebeple günümüzde hareketlerin farklılığa, bölünmüşlüğe ve çoğulculuğa yapmış olduğu vurguya

şasırmamalıdır. Bu süreçte yeni melez kültürler kurgulanmakta ve dolaşıma sokulmaktadır. Hemen her türden özgüllüğün (kadınlar, etnik ve dinsel azınlıklar, lezbiyenler vb.) yeniden kurgulandığı bu dünyada, farklılık talepleri bambaşka bir boyuta bürünmektedir. Taleplerin eşitlik ilkesine göre değil farklı özdeşleşme üsluplarıyla dillendirilmesi şeklinde kendini gösteren bu durum, hareketlerin tikel talepleri kolayca politikleştirilme ya da kolektif alana dahil edebilme maharetiyle görünür hale gelmektedir.

Günümüzde hak taleplerinin geçmiş dönemlere oranla daha fazla uluslararasılaşmış olmasına bakarak hareketlerin ulus devletlerle olan bağlantılarının aktif olmadığını söylemek mümkün değildir. Nitekim hareketlerin üzerinde gerçekleştiği mekân hala ulus devletlerdir. Devletler bazen hareketlerin hedefi bazen de bir aktörü olabilmektedirler. Nitekim çağımız hala güçlü devletlerin dünyasıdır. Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimde, planlamada, pazar mekanizmalarında ve daha birçok alanda devletin rolü yeterince kavranamadığında, devletsiz ya da tümüyle âdem-i merkeziyetçi bir toplumun ya da yerel ve global kurumların bir birleşiminin, ulusal devlet kurumlarının yokluğunda aşılması zor güçlüklerle karşı karşıya kalacağını söylemek mümkündür.

21. yüzyılda toplumsal hareketlerin organizasyonel yapılarına baktığımızda ise, açık bir şekilde yürütülen karar alma süreçlerine sahip olduklarını ve üyeliği resmi olarak değil kampanyalara katılım ya da faaliyetleri tanıma bağlamında ele aldıklarını görmekteyiz. Ayrıca katılımcılarının heterojenliği onlardan müteşekkil bir birlikteliğin oluşturulmasını da engellememektedir. Kolayca başka hareket organizasyonlarıyla birleşebilmekte ve bir güç oluşturabilmektedirler. Eylem stratejileri bakımından ise çok geniş bir repertuarı kullandıkları görülmektedir. Mevcut geleneksel politik katılım biçimlerini de çoğunlukla kullanmaktadırlar. Bu bağlamda yeni tür ilişkiler, örgütlenme tarzları ve yeni türden sorunlar günümüzde aktif olarak deneyimlense de örneğin sendikaların ya da siyasal partilerin giderek kitlesizleşeceğine dair bir projeksiyonda bulunmak pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca iletişiminde, örgütlenmede ve kolektif eyleme geçme aşamasında yaygın olarak kullanılan sanal ortamların günümüz toplumsal hareketleri açısından hayatî önem taşıdıkları açıktır. Sanal ortam aynı zamanda hareketlerin ve onların katılımcılarının kolektif kimliklerinin güçlendirme noktasında işlev gösterdiği görülmektedir. Sanal ortamların günümüz toplumsal hareketleri

arasındaki yaygın kullanımının mevcut ilişkiler bütününe eklemlenmiş bir yenilik olarak anlaşılması gerekir. Nitekim yüz yüze iletişim toplumsal hareketler tarafından hala etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ARRIGHI, Giovanni-HOPKINS, Terence, K.-Wallerstein, Immanuel; Sistem Karşıtı Hareketler, Çev.: C. Kanat-B. Somay-S. Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul-2004.

BAL Hüseyin; Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, No:20, Isparta-2001.

BAUDRİLLARD, Jean; Sessiz Yığımların Gölgesinde Toplumsalın Sonu, Çev.: O. Adanır, Doğu-Batı Yay., Ankara-2003.

BAUMAN, Zygmunt; Küreselleşme Toplumsal Sonuçları, Çev.: A. Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul-2012.

BAUMAN, Zygmunt; Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları, Çev.: İ. Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul-1997.

BEST, Steven-KELLNER, Douglas; Postmodern Teori, Çev.: M. Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul-1998.

BİLGİN, Nuri; Kimlik İnşası, Aşina Yayınları, İzmir-2007.

CASTELLS, Manuel; Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür Kimliğinin Gücü, Çev.: E. Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul-2008.

CASTELLS, Manuel; Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi, Çev.: E. Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., Cilt:1, İstanbul-2005.

CASTELLS, Manuel; The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society, Oxford University Press, 2001.

CRITCHLEY, Simon; Sonsuz Talep (Bağlanma Etiği, Direniş Siyaseti), Çev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul-2009.

DAVIS, Nancy J.-ROBINSON, Robert, V.; Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah (Mısır, İsrail, İtalya ve ABD), Çev.: Hasan Şen-Balım Sultan Yetgin, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

DEANE, Phyllis; ilk Sanayi İnkılabı, Çev.: Tevfik Güran, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1994.

DEBORD, Guy; Gösteri Toplumu, Çev.: Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1996.

- DERRIDA, Jacques; *Speech and Phenomena and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, Translation: David B. Alisnon-Newton Garver, Northwestern University Press, 1973.
- DERRIDA, Jacques; *Writing and Diffrence*, Translation: Routledge&Kegan Paul Ltd., The University of Chicago, 1978.
- DOYTCHEVA, Milena; *Çokkültürlülük*, Çev.: Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul-2009.
- DRUCKER, Peter; *Yeni Gerçekler*, Çev.: Birtane karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1996.
- DUNN, Robert; *Identity Crises A Social Critique of Postmodernity*, Minneapolis Pres, London-1998.
- ELSTER, Jon; *Sosyal Davranışı Açıklamak (Sosyal Bilimler İçin Daha Fazla Pratik Ayrıntı)*, Çev.: Olcay Sevimli- Macide Ö. Karaduman, Phoenix Yayınları, Ankara-2010.
- ERİKSEN, T. Hylland; *Kültür Terörizmi: Kültürel Arınma Düşüncesi Üstüne Bir Deneme*, Çev.: A. Ö. Otçu, Avesta Yay., İstanbul-2000.
- FRANKEL, Boris; *Sanayi Sonrası Ütopiyalar*, Çev.: Kâmil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1991.
- FRASER, Ronald; *1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı*, Çev.: Kudret Emiroğlu, Bölge Yayınları, İstanbul-1998.
- FROMM, Erich; *Özgürlükten Kaçış*, Çev.: Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul-1996.
- GASSET, José Ortega Y; *Kitlelerin Ayaklanması*, Çev.: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2010.
- GERMAN, Lindsey; *Cinsiyet Sınıf ve Sosyalizm*, Çev.: Yıldız Önen Babil Yayınları, İstanbul-2006.
- HABERMAS, Jürgen; *İletişimsel Eylem Kuramı*, Çev.: Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınları, İstanbul-2001.
- HARDT, Michael-NEGRI, Antonio; *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, Çev.: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2004.
- HIRST, Paul-THOMPSON, Grahame; *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Çev.: Ö. Çelik, Ayrıntı Yay., İstanbul-2005.
- HOBBSAWM, Eric J.; *Devrim Çağı 1789-1848*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara-2012.
- HOBBSAWM, Eric; *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev.: Abdullah Ersoy, Ankara-2008.

- HOBSON, John M.; The Eastern Origins of Western Civilisation, Cambridge University Press, 2004.
- HOFFER, Eric; Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi, Çev.: Erkil Günur, Tur Yayınları, 3.Baskı, İstanbul-1980.
- HOFFER, Eric; Toplumda Kitle Hareketleri ve Gerçek İnanç Adamı Kitle Hareketlerinin Gerçek Yönleri Üzerine Düşünceler, Çev.: Erkil Günur, Bateş Yayınları, İstanbul-1963.
- İNANÇ, Hüsamettin; AB'ye Entegrasyon Sürecinde Kimlik Problemleri, Ekin Kitabevi Yayınları, Ankara-2016.
- JUNG, Courtney; The Moral Force of Indigenous Politics: Critical Liberalism and the Zapatistas, New York: Cambridge University Press, 2008.
- KACZYNSKI, Ted; Sanayi Toplumu ve Geleceği, Kaos Yayınları, 1996.
- KEYMAN, Fuat; Türkiye ve Radikal Demokrasi, Bağlam Yay., İstanbul-1995.
- KROEBER, A.L.-KLUCKHOHN, C.; Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions, Harvard University Printing Office, Vol.47, No:1, Cambridge, Massachusetts, 1952.
- LIAKOS, Antonis; Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Etiler?, Çev.: Merih Erol, İletişim Yayınları, İstanbul-2008.
- MARTIN, Gaston; 1848 Devrimi, Çev.: Sevim Belli, Anadolu Yayınları, Ankara-1967.
- MICHAEL, Mike; Constructing Identities (The Social, the Nonhuman and Change), Sage Publications, London-1996.
- MORRIS, Aldon-HERRING, Cedric; Theory and Research in Social Movements: A Critical Review, Forthcoming in Political Behavior Annual, Ed.: Samuel Long, Westview Press, 1984.
- NEGRI, Antonio; Yıkıcı Politika 21. Yüzyıl İçin Bir Manifesto, Çev.: Akın Sarı, Otonom Yayıncılık, İstanbul-2006.
- NEUMAN, W. Lawrence; Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Nitel ve Nicel Yaklaşımlar), Çev.: Sedef Özge, Yayın Odası Yayınları, İstanbul-2008.
- ÖZKIRIMLI, Umut; Milliyetçilik Kuramları, Sarmal Yay., İstanbul-1999.
- PARK, Robert E.-BURGESS, Ernest, W.; Introduction to the Science of Sociology, University of Chicago Press, Chicago, 1924.
- PORTA, Donatella D.-DIANI, Mario; Social Movements An Introduction, Balcakwell Publishing, 2006.

- ROUSENAU, P. Marie; Postmodernizm ve Toplumbilimleri, Çev.: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara-1998.
- SEN, Amartya; Kimlik ve Şiddet Kader Yanılsaması, Çev.: Ahmet Kardam, Haz.: Zülfü Dicleli, Henkel Yayınları, İstanbul-2006.
- SENNET, Richard; Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev.: Serpil Durak-Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2010.
- SMELSER, Neil; Theory of Collective Behavior, New York: The Free Press, 1962.
- TARROW, Sidney; Power in Movement (Social Movements and Contentious Politics), Cambridge University Press, Third Edition, 2011.
- TILLY, Charles; Avrupa'da Devrimler 1492-1992, Çev.: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul-2005.
- TILLY, Charles; From Mobilization to Revolution, CRSO Working Paper, March-1977.
- TILLY, Charles; Toplumsal Hareketler 1768-2004, Çev.: Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul-2008.
- TOMLINSON, John; Küreselleşme ve Kültür, Çev.: Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-2004.
- TOURAINE, Alain; Eşitliklerimizle ve Farklılıklarımızla Yaşayabilecek miyiz?, Çev.: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2011.
- TOURAINE, Alain; Modernliğin Eleştirisi, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2014.
- TROUILLOT, Michel-Rolph; Geçmiş Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar, Çev.: Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul-2015.
- TURNER, Bryan; Eşitlik, Çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, Ankara-2013.
- TURNER, Ralph H.-KILLIAN, Lewis, M.; Collective Behavior. Englewood Cliffs Prentice Hall, 1972.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Sosyal Hareketler Sosyolojisi, Birleşik Yayınları, İstanbul-1997.
- WILLIAMS, Raymond; İkibin'e Doğru, Çev.: Esen Tarım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1989.

MAKALELER

AĞARTAN, Tuba-CHOI, Woo-Young-HUYNH, Tu; “Kapitalist Dünya’nın Dönüşümü:1750-1850” Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008.

AKÇA, Baştürk Emel; “Küreselleşme ve Türk Ulusçu Söyleminin Dönüşümü: 17 Ağustos Depremi Sonrası İki Ülke Basınına Yansıyan Türk- Yunan Dostluğu”, Kimlik, Medya ve Temsil, Der.: Emel B. Akça, Nobel Yay., Ankara-2007.

AKSOY, Asu; “Bilgi Devrimi: Toplumun Çözülüşü mü?” Birikim Dergisi, Sayı:60, Nisan-1994, Birikim Yay., İstanbul-1994.

ALİEFENDİOĞLU, Hanife; “Türkiye’de İkinci Dalga Feminizm Üzerine: Sorunlar, Eylemler, Örgüt ve Yayınlar”, Radikal Feminizm Üzerine Kişisel Olan Politiktir, Edt.: A. Nazar Erişkin, Kült Yayınları, İstanbul-2013.

BARNES, Marian; “Survivors, Consumer sor Experts by Experience? Assigned, Chosen and Contested Identities in the Mental Health Service User Movement” The Identity Dilemma Social Movements and Collective Identity, Ed.: Aidan McGarry-James M. Jasper, Temple University Press, Philadelphia, Pensilvania-2015.

BLUMER, Herbert; “Collective Behavior.” Principles of Sociology, Ed.: A. M. Lee. New York, NY: Barnes and Noble, 1953.

BRETON, Albert-BRETON, Raymond; “An Economic Theory of Social Movements”, American Economic Review, Vol.59, Issue.2, 1969.

BROWN, Stephen; “Postmodern Marketing?”, European Journal of Marketing, Vol.:27, No:4, MCB University Press, Bradford-1993.

BRUBAKER, William, Rogers; “Fransa ve Almanya’da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Çözümleme”, Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara, Haz.: Ayşe Kadioğlu, Çev.: Can Cemgil, Metis Yayınları, İstanbul-2008.

BURKE, Peter; Tarih ve Toplumsal Kuram, Çev.: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011.

BUSH, Caleb, M.; “Reformcular ve Devrimciler: Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi ve İktidar Paradoksu 1848-1917”, Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008.

BUSH, Caleb, M.-MORRIS, Rochelle; “İmparatorluklar Parçalanıyor, Hareketler Çöküyor: Sistem Karşıtı Mücadele 1917-1968” Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008.

CAIG, J-FORM, William; “Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim” Siyaset Sosyolojisi/Devletler, Sivil toplumlar ve Küreselleşme, Ed.: Thomas Janeski-Robert Alfred-Alexander Hicks-Mildred A. Schwartz, Ed.: Soner Torlak, Çev.: Ajdan Küçükçiftçi-Ahsen Yalvaç-vd., Phoenix Yayınları, Ankara-2010.

CHAUDHURI, Maitrayee; "What is 'New' in the New Social Movements? Rethinking Some Old Categories", Transformative Shifts and Turning Points, Ed.: Savyasachi and Ravi Kumar, Routledge, Delhi, 2014.

CHRISTIANSEN, Jonathan; “Four Stages of Social Movements”, Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

CHRISTIANSEN, Jonathan; “Narrative Social Movements”, Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

COHEN, Jean; “Strateji ya da Kimlik Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler”, Çev.: Kenan Çayır, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999.

COMBES, H el ene-Haeringer, Nicolas-SOMMIER, Isabelle; “The Generational Issue: The Impact of Organizations’ Age on Visions of Democracy”, Democracy in Social Movements, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009.

ÇAYIR, Kenan; “Toplumsal Sahnenin Yeni Akt orleri: Yeni Sosyal Hareketler”, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999.

ÇOPUROĞLU, Cemalettin-ÇETİN, Beyzade, Nadir; “Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye’deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, Aydın, Bahar-2010.

FINE, Gary, Alan; “Public Narration and Group Culture: Discerning Discourse in Social Movements”, Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and

Contention), Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995.

FIRESTONE, Joseph M.; "Continuities in the Theory of Violence," The Journal of Conflict Resolution, Sage Publications, vol.18, no.1, March-1974.

FLYNN, Simone I.; "Mass Society Theory", Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

FLYNN, Simone I.; "New Social Movement Theory", Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

FLYNN, Simone I.; "Relative Deprivation Theory", Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

FLYNN, Simone I.; "Resource Mobilization Theory", Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

FLYNN, Simone I.; "Value-Added Theory", Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

FLYNN, Simone, I.; "Types of Social Movements", Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.

GALTUNG, J.; "The Blue and the Red, the Green and the Brown: A Guide to Movements and Countermovements" (mimeo), İnstitu Universitaire d'Etude du Development, Genova, 1981.

GAMSON, William A.; "Constructing Social Protest", Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention), Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995.

HALL, Stuart; "Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?", Çev.: Fatma Büşra Helvacıoğlu, Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık), Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014.

- HALL, Stuart; “Yeni Zamanların Anlamı”, Yeni Zamanlar, Der: M. Jacques, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul-1995.
- HANİSCH, Carol; “Kişisel Olan Politikdir”, Çev.: A. Nazar Erişkin-Halil Duranay, Radikal Feminizm Üzerine Kişisel Olan Politikdir, Edt.: A. Nazar Erişkin, Kült Yayınları, İstanbul-2013.
- HELD, David-McGREV, Anthony-GOLDBLATT, David-PERRATON, Jonathan; “Küreselleşme”, Sosyoloji Başlangıç Okumaları, Edt.: Anthony Giddens, Çev.: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul-2009.
- JASPER, James M.-McGarry Aidan; “The Identity Dilemma, Social Movements and Contested Identity”, The Identity Dilemma Social Movements and Collective Identity, Ed.: Aidan McGarry-James M. Jasper, Temple University Press, Philadelphia, Pensilvania-2015.
- JENSON, Jane; “What’s in a Name? Nationalist Movements and Public Discourse”, Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention), Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995.
- JONHSTON, Hank-Larana, Enrique-GUSFIELD, Joseph, R.; “Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler”, Çev.: Kenan Çayır, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999.
- KARADUMAN, Sibel; “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, Journal of Yaşar University, Ocak-2010, No:17, Sayı:5, İzmir-2010.
- KELLNER, Douglas; “Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası”, Çev.: G. Seçkin, Popüler Kültür Doğu-Batı, Mayıs-Haziran-Temmuz 2001, Doğu Batı Yay., Sayı: 15, Ankara-2001.
- KLANDERMANS, Bert; Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory, American Sociological Review, Vol.9, No.5, 1984.
- KORKMAZ, Abdullah; “Tehdit Algısının Sosyal Hareketlere Etkisi”, Sosyoloji Konferansları, No:55, 2017-1.
- KYMLİCKA, Will-NORMAN, Wayne; “Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme” Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara, Haz.: Ayşe Kadioğlu, Çev.: Can Cemgil, Metis Yayınları, İstanbul-2008.

- MARTİN, William, G.; “Dünya Hareket Dalgaları ve Dünya Dönüşümleri”, Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008.
- McCARTY, John D.-MAYER, N. Zald; "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", The American Journal of Sociology, Vol. 82, No.6, The University of Chicago Press, 1977.
- MELUCCI, Alberto; “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, Çev.: Kenan Çayır, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999.
- MELUCCI, Alberto; “Süreç Olarak Kolektif Kimlik” Çev.: Ömer Mollaer, Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık), Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014.
- MOSCA, Lorenzo-PORTA, Donatella della; “Unconventional Politics Online: Internet and the Global Justice Movement”, Democracy in Social Movements, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009.
- MUUKKONEN, Martti; “Continuing Validity of the Collective Behavior Approach”, Sociology Compass, Vol. 2, Issue.5, Blackwell Publishing, 2008.
- ODABAŞI, İ. Arda; “Bilimsel Sosyalizmin Öncüsü Gracchus Babeuf ve Eşitler Hareketi”, Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı:124, Ankara, Ekim-2004.
- OFFE, Claus; “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, Çev.: Kenan Çayır, Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Haz.: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999.
- ÖNCÜ, Ayşe- WEYLAND, Petra; “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri” Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, Der.: A. Öncü-P. Weyland, İletişim Yayınları, İstanbul-2005.
- PIANTA, Mario-MARCHETTI, Raffaele-ZOLA, Duccio; “Crossing Borders: Transnational Activism in European Social Movements”, Democracy in Social Movements, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009.
- RUCHT, Dieter-TEUNE, Simon; “Forms of Action of Global Justice Movement Groups: Do Conceptions and Practices of Democracy Matter?”, Democracy in Social Movements, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009.

- SAUNDERS, Clare; "Organizational Size and Democratic Practices: Can Large Be Beautiful?", Democracy in Social Movements, Ed.: Donatella della Porta, Palgrave Macmillan, 2009.
- SWIDLER, Ann; "Cultural Power and Social Movements", Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention), Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995.
- ŞAN, M. Kemal-HİRA, İsmail; "Modernlik Ve Postmodernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kuramları", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, 2004.
- TATAR, Taner; "Yeni Toplumsal Hareketler ve Küresel Projeler", Ortadoğu Analiz, Cilt:5, Sayı:57, Eylül-2013.
- TAYLOR, Charles; "The Politics of Recognition" Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition, Ed.: Amy Gutman, Princenton University Press, 1994.
- TAYLOR, Verta-WHITTIER, Nancy; "Analytical Approaches to Social Movement Culture: The Culture of the Women's Movement", Social Movements and Culture (Social Movements, Protest, and Contention) Vol.4, Ed.: Hank Johnston-Bert Klandermans, University of Minnesota Press, Minneapolis-1995.
- VERCAMMEN, François; "Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005", Toplumsal Hareketler 1750-1850 Dipten Gelen Dalgalar, Kord.: William G. Martin, Çev.: Deniz Keskin, Versus Yayınları, İstanbul-2008.
- WEIR, Allison; "Taylor ve Foucault Arasında Modern Kimlikler", Çev.: Özlem Avcı-Fırat Mollaer, Kimlik Politikaları (Tanınma-Özdeşlik ve Farklılık) Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014.
- WEST, Cornel; "Yeni Kültürel Farklılık Politikası", Çev.: Özlem İlyas, Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık), Edt.: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2014.
- WIENCLAW, Ruth, A.-HOWSON, Alexandra; "Major Social Movements", Sociology Reference Guide Theories of Social Movements, The Editors of Salem Press, Pasadena California Hackensack, New Jersey, Salem Press, 2011.
- YILDIRIM, Yavuz- GEZEN, Aysun; "2000'li yıllarda Gramsci'yi Anlamak: Ortak Duyunun Kaynağı Olarak Toplumsal Hareketlerin Önemi" Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yakın Doğu Üniversitesi Yay., Cilt:7, Sayı:1, Nisan-2014.

İNTERNET KAYNAKLARI

BARKAN, Steven, E.; Sociology Comprehensive Edition,

<https://2012books.lardbucket.org/pdfs/sociology-comprehensive-edition.pdf>,
(02.04.2107).

DUMITRESCU, Mihaela; “Modernism, Postmodernism and The Question of Identity”,
Dialogs, <http://www.romanice.ase.ro/dialogos/03/7-Dumitrescu.pdf>, (25.11.2016).

GUSFIELD, Joseph, R.; “The Study of Social Movements”, Social Movements,
International Encyclopedia of the Social Sciences, <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

HEBERLE, Rudolf; “Types and Functions of Social Movements”, Social Movements,
International Encyclopedia of the Social Sciences, <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-14>, (11.09.2017).

MYERS, Daniel J.; “Social Activism Through Computer Networks”, Computing in the
Social Sciences and Humanities,
<https://www.press.uillinois.edu/epub/books/burton/ch06.html>, (15.08.2017).